

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Diplomová práce

Cyril Šolle

**Komparace pojetí postsovětského období v ruských a ukrajinských učebnicích
dějepisu vydaných po roce 2000**

Comparison of the Concept of the Post-Soviet Period in Russian and Ukrainian History
Textbooks Published after 2000

Na tomto místě bych v první řadě velmi rád poděkoval vedoucímu mé práce PhDr. Markovi Příhodovi, Ph.D. za velmi vstřícný přístup a za důležité připomínky a komentáře k textům. Dále děkuji badatelkám z Metropolitní univerzity Oleksandra Hryčenka v Kyjevě za to, že si na mě našly čas při své pracovní návštěvě v Praze a že se mnou diskutovaly téma mé práce. Především děkuji doc. Olze Dudar, která mi pomohla se získáním některých pramenů. V neposlední řadě děkuji své rodině, která se mnou měla velkou trpělivost, když jsem práci psal.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne: 23.4.2024

Cyril Šolle

Abstrakt:

Diplomová práce je zaměřena na komparaci pojetí postsovětského období v ukrajinských a ruských učebnicích dějepisu vydaných po roce 2000 a vzdělávací politiky v oblasti výuky dějepisu obou států. První část práce se zabývá státní politikou v oblasti dějepisné výuky s důrazem na vývoj v období po roce 2000. Pro úplnost výkladu práce zahrnuje také stručné nastínění vývoje problematiky v předchozím období. Druhá část práce se zaměří na komparaci učebnicových výkladů pomocí analýzy založené na teorii Paula Ricoeura o vztahu vyprávění a času.

Klíčová slova:

učebnice dějepisu; vzdělávací politika; postsovětské období; rusko-ukrajinské vztahy; politika paměti; soudobé dějiny

Abstract:

The diploma thesis is dedicated to the comparison of the concept of the post-Soviet period in Ukrainian and Russian history textbooks published after the year 2000 and the educational policy in the field of history teaching in both countries. The first section deals with the state policy in the field of history teaching with an emphasis on the developments in the period after the year 2000. For completeness, an outline of the development of the issue in the previous period is also considered. The second section concentrates on the comparison of textbook interpretations using an analysis based on Paul Ricoeur's theory of the relationship between narrative and time.

Key words:

history textbook; educational policy; post-Soviet period; Russian-Ukrainian relations; politics of memory; contemporary history

Obsah

1. Úvod.....	8
1.1 Cíle práce a její struktura.....	9
1.2 Literatura	10
2. Vývoj vzdělávací politiky v Ukrajině	12
2.1 Vývoj v Ukrajině v devadesátých letech	12
2.1.1 Staronové ukrajinské dějiny mezi teleologickým, národním vyprávěním a postmoderním liberálním narativem	12
2.1.2 Výchova k patriotismu a reforma historického vzdělávání.....	16
2.1.3 Vznik učebnic dějepisu v samostatné Ukrajině.....	18
2.2 Snaha o reformu a její vyprázdnění – vývoj mezi roky 2000 a 2014	20
2.2.1 Návrat reformy? Vývoj mezi roky 2000 a 2007.....	20
2.2.2 Komise Natalie Jakovenko	22
2.2.3 Dmytro Tabačnyk – europeizace / rusifikace výuky dějepisu v Ukrajině	26
2.3 Vývoj po roce 2014.....	28
3. Vývoj vzdělávací politiky v Rusku	34
3.1 Devadesátá léta	34
3.2 Období vlády Vladimira Putina	38
3.2.1 Periodizace a charakteristika prvního období mezi roky 2000 a 2011/2012 v obecné rovině.....	39
3.2.2 Ruské učebnice dějepisu mezi roky 2000 a 2012.....	40
3.2.3 Vývoj po roce 2012.....	47
4. Komparace učebnicových textů.....	56
4.1 Formulace výzkumné otázky.....	56
4.2 Metodologie.....	60
5. Ukrajinské učebnice dějepisu a postsovětské období	62
5.1 První generace – reforma nebo absence reformy na pokračování	62
5.2 Druhá generace učebnic – simulace Turčenkova narativu a počátek směřování ukrajinských dějin.....	65
5.3 Třetí generace – vznik koherentního ukrajinského vyprávění.....	69
6. Ruské učebnice dějepisu a postsovětské období.....	76
6.1 První generace ruských učebnic – kontinuita, stabilita a suverenita.....	76
6.1.1 Putinismus jako korekce reformy devadesátých let.....	77
6.1.2 Putinismus jako opozitum devadesátých let.....	79

6.2	Druhá generace – nedokonalá unifikace z roku 2012	84
6.3	Třetí generace učebnic – od stabilní evoluce k přelomové době.....	88
7.	Komparace	91
7.1	Vnitřní politika.....	91
7.2	Zahraniční politika	93
7.3	Konstituce narativů	94
8.	Závěr.....	96
9.	Seznam literatury	99
9.1	Primární literatura	99
9.2	Sekundární literatura	107

1. Úvod

Výuka dějepisu v Rusku a v Ukrajině není v žádném případě izolovaný fenomén omezený na školní oblast. Jaroslav Pinkas o školních učebnicích dějepisu tvrdí, že reprezentují konsenzus o výkladu historie v rámci státu, který je certifikovaný ministerstvem školství.¹ V obou zkoumaných státech je tato definice platná – diskuse o národních dějinách a různé politiky paměti, jež jsou přirozenou součástí společnosti, se hlavně v Rusku, a o něco méně i v Ukrajině, ventilují překvapivě často právě v diskusích o obsazích učebnic dějepisu. V Rusku je navíc patrná až patologická posedlost dějepisnou výukou ze stran ruské vlády a Vladimira Putina osobně. Zkoumat obsah a formu výuky dějepisu v obou státech je tedy důležité a nosné. K tomu všemu je nutné ještě brát v potaz roli, již hrály tzv. paměťové války ve vztazích obou států, kdy expanze ruské politiky paměti a historických interpretací předcházela vojenské agresi.

Učebnice dějepisu jsou paradoxní součástí „historické kultury“² právě proto, že je na ně kladen požadavek konsensuálnosti. Lingvistický obrat v šedesátých letech dvacátého století a následná diskuse o povaze dějepisectví ujistily i ty nejkonzervativnější historiky, že neexistuje nic jako zcela objektivní dějiny. Učebnice dějepisu je jakousi anomálií – ačkoli se s výše uvedenými skutečnostmi částečně počítá i v širší společenské diskusi, je na učebnice kladen nesplnitelný požadavek, aby představovaly definitivní, objektivní výklad a aby společnost sjednocovaly. To přispívá k zapálenosti diskusí a k pocitu, že je diskuse o minulosti nutné co nejakutněji vyřešit. Když Maurice Halbwachs hovořil o rozdílu mezi pamětí a historiografií, předpokládal, že paměť je více, protože jsou vázány na konkrétní nositele, zatímco historiografie je jedna, univerzální a objektivizující. Ačkoli je jeho názor dnes kritizován pro Halbwachsovu přílišnou důvěru ve schopnost historické vědy³, mezitím velmi zpochybněnou, přesto je dodnes zajímavý a důležitý právě ve chvíli, kdy se chce po učebnici dějepisu, aby nebyla paměť jakéhokoli subjektu (např. národa), ale aby prezentovala objektivní a všechny uspokojující dějiny.

¹ PINKAS, J.: Identity v dějepisné výuce. In: PAŽOUT, J. – PORTMANN, K. (eds.): „Nechtění“ spoluobčané. Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1948-1989. Praha 2018, s. 187.

² BENEŠ, Z.: *Historický text a historická kultura*. Praha 1995, s. 154.

³ ŠUBRT, J. – PREIFEROVÁ, Š.: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*, 2010, č. 1. [online: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>, cit. 2024-04-10], s. 13. srov. ASSMANN, J.: *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001, s. 23.

Učebnice dějepisu jsou aktivním i reaktivním nástrojem – státní moc prostřednictvím výuky může do společnosti prosazovat pro sebe výhodné interpretace minulosti, ale zároveň musí reagovat na společenskou poptávku.⁴ V případě, že je dějepisná výuka v rukou státu, jako tomu je v Ukrajině a v Rusku, tvoří důležitý, ne-li vůbec nejdůležitější socializační nástroj, kterým stát disponuje vůči mladým občanům.⁵ Prostřednictvím sdíleného historického narativu předkládá státní moc před žáky vědění, které z velké části definuje jejich přináležitost k národu a státu.⁶

1.1 Cíle práce a její struktura

Diplomová práce si klade za cíl srovnat vývoj vzdělávací politiky v Rusku a v Ukrajině po roce 2000 a analyzovat učebnicové výklady vztahující se k postsovětskému období. První část diplomové práce se bude věnovat vývoji vzdělávací politiky v obou státech. V oddělených kapitolách o Rusku a Ukrajině bude práce sledovat vývoj vzdělávací politiky v oblasti dějepisné výuky obou států, přičemž jedním z předpokladů práce je, že Rusko a Ukrajina tento vývoj začaly z podobné pozice, jež byla do značné míry definována v období glasnosti. I když je práce zaměřena na 21. století, budou u obou států ve stručnější formě zmíněny základní kontury vývoje v devadesátých letech. Takový postup je klíčový hlavně v případě Ruska, protože vývoj po roce 2000 je nejlépe definovatelný právě vzhledem k předchozímu období, na které reaguje. V ukrajinském případě by zase bylo metodologickou chybou pojímat rok 2000 jako významnější opěrný bod, protože neznamenal přelom.

Analýza učebnicových narativů o postsovětském období bude tvořit druhou část. Před samotnou analýzou textů formuluji výzkumnou otázku, která se bude zabírat časovým určením, jež vytváří učebnicové narativy v rámci širších narativních šablon – v toku lineárního vyprávění v případě Ukrajiny a v rámci cyklického vyprávění v případě Ruska (podrobněji viz níže).

V úvodu je nutné zmínit i témata, kterým se v práci nevěnuji, přestože jsou velmi důležitá, a aspoň ve stručnosti je představit a odůvodnit jejich opomenutí. Pouze okrajově se věnuji hybridní válce Ruska proti Ukrajině na poli dějepisných učebnic, i když se Rusko

⁴ Srov. BRANDT LARSEN, R.: Competing Historical Narratives in Belarusian Textbooks. In: TÖRNQUIST–PLEWA, B. – BERNSSAND, N. a kol. (eds.): *In Search of Transcultural Memory in Europe. (CFE Conference Papers Series)*. Lund 2017. [online: < https://www.academia.edu/10283381/Competing_historical_narratives_in_Belarusian_Textbooks >, cit. 2020-03-01], s. 4.

⁵ Tamtéž, s. 3.

⁶ Srov. KAZLAUSKAITE, R.: *Common Past, Divided Memories: Historical Memory of the Polish Minority Members in Lithuania*. Diplomová práce. Helsinky 2011. [online: < <https://helda.helsinki.fi/items/2221f60c-0c7e-4a3d-a203-d48dbe2e1f72> >, cit. 2019-12-17], s. 21.

evidentně dlouhodobě snažilo ovlivnit ukrajinskou dějepisnou výuku skrze projekt společné učebnice a mezistátní komise historiků.⁷ V obou státech navíc vzniká mnoho lepších či horších vědeckých studií, ve kterých autoři popisují učebnice druhého státu. Vztahy Ruska a Ukrajiny ve věci dějepisné výuky stojí na okraji této práce. Vzhledem k otázkám, které jsem si položil, mi problematika nepřijde relevantní.

Zaměřuji se pouze na centrální učebnice obou států, na vzdělávací politiku Kyjeva a Moskvy a na učebnice konkrétních dvou kurzů: „Dějiny Ruska“ a „Dějiny Ukrajiny“. To vylučuje učebnice, které vznikly v pseudostátech na východě Ukrajiny – Doněcké lidové republiky a Luhanské lidové republiky – v roce 2016.⁸ Pozornost nevěnuji krymské regionální učebnici. Dále nebudu v analýze počítat s texty, s pomocí kterých se učí předměty „Ukrajina a svět“ nebo „Rusko a svět“. Takovou redukci považuji za nutnou, protože při komparaci je nutné pro přehlednost zachovat binární pojetí

1.2 Literatura

Práce vychází z literatury ruské, ukrajinské a západní provenience. Zároveň je založena na studiu primárních zdrojů, jež zahrnují novinové články, oborové periodikum *Учительская газета*, oficiální dokumenty vydávané vládami obou zemí a v neposlední řadě samozřejmě učebnice dějepisu.

Diplomová práce vychází a dále rozvíjí dosavadní literaturu k tématu a badatelské postupy autorů, kteří se již věnovali dané problematice. V případě Ukrajiny je nutné zmínit několik studií Jana Germena Janmaata, který se věnuje právě socializační funkci dějepisné výuky v Ukrajině, a dále práce Kariny Korosteliny, jež zkoumá obdobná témata jako Janmaat. Ze studií těchto dvou autorů vycházím, když zkoumám ukrajinský vývoj pomocí dichotomie evropského a patriotického přístupu ke vzdělání. Zároveň jsem se pokusil závěry obou autorů rozšířit a má práce tuto velmi jednoduchou dichotomii do jisté míry rozbíjí. Co se týká ukrajinských badatelů, hodně jsem čerpal z monografie Fedira Turčenka *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника* a z kratších studií mnoha dalších autorů. Turčenko je mj. autorem první ukrajinské učebnice a jeho postřehy pro mě byly velmi cenné. Vycházet

⁷ Viz ПАРАХІНА, М. Б.: Діяльність українсько-російської комісії істориків та спроби написання спільного підручника з історії: досвід історичних зв'язків. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*, č. 15, 2016. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/diyalnist-ukrayinsko-rosiyskoyi-komisiyi-istorikiv-ta-sprobi-napisannya-spilnogo-pidruchnika-z-istoriyi-dosvid-istorichnih-zv> >, cit. 2023-12-29], s. 73–82. srov. KASIANOV, G.: Common Past, Different Visions: The Ukrainian-Russian Encounters Over School History Textbooks 1990s-2010s'. *Bildung und Erziehung* 75. Jg, 2022. [online: < <https://doi.org/10.13109/buer.2022.75.2.145> >, cit. 2023-12-29], s. 146–163.

⁸ Viz Оккупанты на Донбассе опять пробили дно: как выглядит их "учебник по истории". [online: < https://24tv.ua/ru/okkupanty-donbasse-opjat-probili-dno-vygljadit-ih-uchebnik-po_n1344046 >, cit. 2024-04-10].

z ukrajinské literatury se ukázalo jako klíčové, protože západní autoři často nedoceňují ukrajinskou pozici. Jedním z úkolů této práce je najít cestu, jak o dané problematice psát a vyhnout se dvěma podle mého názoru zjednodušujícím pohledům. Při obecnějším líčení ukrajinského historického vědomí vycházím z prací badatelů jako jsou Serhij Jekelčyk, Serhij Plochyj, Taras Kuzio, David R. Marples, Oleksandr Motyl a další.

Při studiu zkoumané problematiky v Rusku jsou pro mou práci klíčové práce Věry Kaplan a Kristiana Lundby-Gjerdeho. Kaplan ve svých článcích *History Teaching in Post-Soviet Russia: Coping with Antithetical Traditions* a *The Vicissitudes of Socialism in Russian History Textbooks* předkládá velmi důkladnou charakteristiku ruského přístupu k výuce dějepisu v devadesátých letech. Gjerde ve svém článku *The Use of History in Russia 2000-2011: the Kremlin and the Search for Consensus* zase nabízí originální interpretaci vztahu putinismu k dějinám, když akcentuje jejich konsensuální funkci nad ideologickou. To považuji za přesnější zachycení reality raného období putinismu než studie jiných autorů, kteří vyzdvihují resovětizaci historického vyprávění a roli propagandy. Dále je nutné zmínit práci Antona Weis-Wendta *Putin's Russia and the Falsification of History*, ze které jsem čerpal hlavně při popisu širších trendů paměťové politiky po roce 2012. V Rusku je na rozdíl od Ukrajiny poměrně běžné zkoumat z hlediska kolektivní paměti období devadesátých let – v tomto smyslu mi byly velmi nápomocné texty Olgy Malinovy *Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin's Regime* a Gulnaz Sharafutdinové *The Red Mirror. Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*.

Při metodologii analýzy učebnicových textů jsem vycházel z práce francouzského filosofa Paula Ricoeura *Čas a vyprávění* a z textů o historiografii z pera Zdeňka Vašíčka.

2. Vývoj vzdělávací politiky v Ukrajině

2.1 Vývoj v Ukrajině v devadesátých letech

2.1.1 Staronové ukrajinské dějiny mezi teleologickým, národním vyprávěním a postmoderním liberálním narativem

Ukrajinské dějepisné vzdělávání se po roce 1991, kdy se Ukrajina stala samostatným státem, vyvíjelo ve dvou základních trendech. Prvním je snaha o patriotické vzdělávání, jež upřednostňuje výchovný aspekt dějepisné výuky.⁹ Patriotické tendence jsou legitimizované „postkoloniální“ situací postsovětské Ukrajiny a nutností vytvořit moderní ukrajinský národ na etnicky a historicky diverzifikovaném území. K tomu mělo sloužit vyprávění o dějinách ukrajinského národa, který směřuje v rámci historického procesu k samostatnosti – kýženému konci ukrajinských dějin. Proti této tendenci vystupuje druhá – snaha reformovat vzdělání v souladu s evropskými principy, klást důraz na individualitu studentů a vytvářet z nich samostatně myslící bytosti. Dějepisný výklad odpovídající takovému typu vzdělání se snaží být méně zaměřen na národ a na souvislé, jednoznačné vyprávění, snaží se zahrnout do výkladu neukrajinské menšiny a události, které nesouvisí s masternarativem ukrajinských dějin.¹⁰

Po nabytí samostatnosti bylo v Ukrajině možné v devadesátých letech zaznamenat prosazení historického narativu, který měl legitimizovat vznik samostatného ukrajinského státu. „Nové“ vyprávění o ukrajinských dějinách mělo teleologický charakter a činilo z ukrajinských dějin neustále trvající boj za samostatnost – stejná zápleтка tak definovala různá historická období.¹¹ Opakující se střety s cizími mocnostmi měly vyvrcholit vznikem samostatného

⁹ Takový přístup k výuce, jak později ukážu, akcentují západní i ukrajinští autoři.

¹⁰ Jan Germen Janmaat a Nelli Piattoeva nahlíží tuto opozici pod pojmy „citizenship education“ na jedné straně a „state building“ (patriotické vzdělávání) na straně druhé. Autoři nabízí také další dichotomie – např. rozpor mezi postmoderním přístupem ke vzdělávání a přístupem modernistickým. Viz JANMAAT, J. G. – PIATTOEVA, N.: *Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. Comparative Education*, 2007, roč. 43, č. 4. [online: < <https://doi.org/10.1080/03050060701611920> >, cit. 12-26-2023], s. 528. Benjamin Kucjuruba hovoří také o rozdílu mezi modernistickým a postmoderním vzděláváním. KUTSYURUBA, B.: *Education in the Period of Post-Soviet Transition in Ukraine. Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*, 2011, roč. 19, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/236734804_Education_in_the_period_of_post-Soviet_transition_in_Ukraine >, cit. 12-26-2023], s. 292.

¹¹ Srov. СТРАДУЛИНГ, Р.: Шкільна суспільствознавча освіта в Україні: 20 років трансформації. [online: < http://histlab.edukit.kiev.ua/nashi_publicacii/statti/shkiljna_suspilstvoznavcha_osvita_v_ukraini_20_rokiv_transformacii/shkiljna_suspilstvoznavcha_osvita_v_ukraini_20_rokiv_transformacii_2_prodovzhennya/ >, cit. 2023-12-28]. Autor píše o problému některých ukrajinských dějepisných učebnic z devadesátých let, kde jsou ukrajinské dějiny prezentovány jako historie porážek, obětí atd., což podle něj vyvolává komplex méněcennosti. Dominanci patriotického přístupu k ukrajinským dějinám v učebnicích dějepisu a vzdělávacích programech není možné zobecnit a považovat ji za hlavní trend ukrajinské politiky devadesátých let. Nikolaj Kuposov charakterizuje ukrajinskou paměťovou politiku Kučmovy a Kravčukovy éry naopak jako snahu nevyprovokovat žádnou konfrontaci, snahu o nejednoznačnost. Viz KOPOSOV, N.: *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge 2018, s. 180.

ukrajinského státu. U takového pojetí lze najít tři základní problémy. Dva se týkají samotného výkladu ukrajinských dějin, třetí, který spojuje tento problém s historickým vzděláváním, bude představen v samostatné kapitole.

Andrij a Tet'ana Portnovovi spolu s dalšími autory ve své studii vytvářejí linii, která spojuje tento narativ s národoveckým narativem o ukrajinských dějinách z devatenáctého století a sovětským narativem, který autoři také považují za pouhou modifikaci národoveckého. Jinými slovy nový narativ podle autorů kopíruje předchozí sovětský narativ.¹² Natalia Ihnatenko a Mykola Moskaljuk také nepovažují změnu v ukrajinském historickém myšlení za komplexní – namísto „sovětizace“ dějin došlo dle autorů k jejich „znárodnění“.¹³ Serhij Jekelčyk tvrdí, „národní paradigma“ vystřídalo to sovětské, přičemž bylo stejně dogmatické.¹⁴ Serhij Plochij považuje výklad za teleologický, spatřuje v něm „retroaktivní ukrajinizaci“ historického procesu.¹⁵ Národní vyprávění o ukrajinských dějinách tak částečně popíralo reformní úsilí, které mělo směřovat ke změně.¹⁶

Druhý problém souvisí s historickou relevancí takového narativu – podle Oleksandra Motyla samostatná Ukrajina nevznikla na základě úsilí nacionalistů, ale jako důsledek pádu totalitarismu a SSSR – nacionalisté tak nezávislost nevyhráli svým úsilím, ale byla jim spíše odkázána.¹⁷ Jekelčyk odmítá teleologický nacionalistický narativ v úvodu ke své syntéze o ukrajinských dějinách jako celek – diskontinuity mezi jednotlivými událostmi takového příběhu jsou podle něj příliš výrazné.¹⁸ Současná Ukrajina je podle něj navíc produktem spisovatelů, politiků a občanských aktivistů (tedy ukrajinského národního projektu), ale zároveň byrokratů a vůdců v imperiálních centrech.¹⁹ Jaroslav Hrycak tvrdí, stejně jako Jekelčyk, že na vzniku

¹² PORTNOV, A. – PORTNOVA, T. a kol.: Whose Language Do We Speak? Some Reflections on the Master Narrative of Ukrainian History Writing. *Ab Imperio*, 2020, č. 4. [online: < https://www.academia.edu/45671067/Whose_Language_Do_We_Speak_Some_Reflections_on_the_Master_Narrative_of_Ukrainian_History_Writing >, cit. 2023-12-27], s. 95–96.

¹³ ІГНАТЕНКО, Н. – МОСКАЛЮК, М.: Історична освіта у дискурсі еволюції державної політики України кінця XX – початку XXI ст. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2022, roč. 37, č. 1. [online: < <https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/download/577/400> >, cit. 2023-12-29], s. 142.

¹⁴ YEKELCHYK, S.: Bridging the Past and the Future: Ukrainian History Writing Since Independence. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 2011, roč. 53, č. 2/4. [online: < <https://www.jstor.org/stable/41708357> >, cit. 2023-12-29], s. 665.

¹⁵ PLOKHY, S.: *Ukraine and Russia. Representations of the Past*. Toronto 2008, s. 288–289. cit. v tamtéž, s. 560.

¹⁶ Srov. WOLCZUK, K.: History, Europe, and the “National Idea”: The “Official” Narrative of National Identity in Ukraine. *Nationalities Papers*, 2000, roč. 28, č. 4, s. 671–694. cit. v DIETSCH, J.: Textbooks and the Holocaust in Independent Ukraine: An Uneasy Past. *European Education*, 2012, roč. 44, č. 3. [online: < <https://doi.org/10.2753/EUE1056-4934440303> >, cit. 2023-12-29], s. 75. Podle autora koexistovala snaha o vytvoření nových národních dějin se snahou připojit se k evropské univerzalistické kultuře.

¹⁷ MOTYL, A. J.: *Dilemmas of Independence. Ukraine after Totalitarianism*. New York 1993, s. 23–24.

¹⁸ YEKELCHYK, S.: *Ukraine. Birth of Modern Nation*. Oxford 2007, s. 5.

¹⁹ Tamtéž, s. 5–6. Andrew Wilson hovoří o „šťastném“ vzniku samostatné Ukrajiny v roce 1991. WILSON, A.: Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-National Identities. *Nations and Nationalism*, 2002, roč. 1, č. 8. [online:

ukrajinského státu se podíleli kolonizovaní i kolonizátoři.²⁰ Taková tvrzení narušují teleologické vyprávění naplněné neustálými střety. Nacionalismus navíc nelze považovat výhradně za revoluční. Stal součástí paradoxního spojení, které zapříčinilo rozpad SSSR a uvedlo Ukrajinu do stavu nezávislosti personálně navazující na předchozí stav imperiální závislosti. Právě díky spojení s národními demokraty se k moci dostal Leonid Kravčuk – první ukrajinský prezident a bývalý člen komunistické strany.²¹

Teleologický a nacionalistický přístup k ukrajinské historii vyvolal diskuse mezi historiky. V roce 1995 vyšel článek Marka von Hagen s provokativním titulem *Does Ukraine Have a History?* Von Hagen v textu argumentuje tím, že Ukrajina má „postmoderní území“, tj. území s fluidními hranicemi, propustností kultur, multietnickou společností. Takové území přitom vyžaduje i moderní přístup k ukrajinské historii.²² Von Hagen upozorňuje na možnost nástupu „integrálního nacionalistického dogmatu“.²³ Nepřímou kritiku jeho názorů prezentuje text Tarase Kuzia. Podle něj Ukrajina musela reagovat na „postkoloniální dědictví“ – z toho důvodu není možné budovat Ukrajinu výhradně na liberálních principech. Kuzio oprávněně podotýká, že neexistují pouze „liberální státy“ a všechny inkluzivní liberální demokracie podle něj obsahují i etnické elementy.²⁴ Na základě Kuziova textu lze celou dichotomii, kterou zvýraznil von Hagen, relativizovat – von Hagenův přístup k ukrajinské historii se nutně nemusí vylučovat s liberálním a inkluzivním přístupem k vytváření ukrajinské státnosti. Z Kuziova textu vyplývá také nutnost tvorby nacionalistické mytologie k tomu, aby Ukrajina mohla být samostatným státem a aby překonala koloniální dědictví a rusifikaci svého území.²⁵ Podobně argumentuje Jaroslav Hrycak, podle kterého by v případě přílišné slabosti národních mýtů Ukrajina následovala běloruský příklad – přišla by o svou reálnou suverenitu. Cesta nacionalismu může

< https://shron1.chtyvo.org.ua/Andrew_Wilson/Elements_of_a_theory_of_Ukrainian_ethno-national_identities_en.pdf?PHPSESSID=ds1rs05h619nbn0prmvh6h3b3 >, cit. 2023-12-16], s. 31.

²⁰ ГРИЦАК, Я.: Як викладати історію України після 1991 року? In: ГРИЦАК, Я.: *Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад*. Київ 2011, s. 31.

²¹ YEKELCHYK, S.: *Ukraine. Birth of Modern Nation*. Oxford 2007, s. 185–186. Podle Mykoly Rjabčuka k zvláštnímu kompromisu: komunisté akceptovali odchod od Moskvy a demokraté starý režim s tím, že jej budou považovat za nový. RIABCHUK, M.: Culture and Cultural Politics in Ukraine: A Postcolonial Perspective. In: D’ANIERI, P. – KUZIO, T. (eds.): *Dilemmas of State-Led Nation Building in Ukraine*. Westport 2002, s. 49. Dále srov. s popisem Andrewa Wilsona. WILSON, A.: *Ukraine Crisis. What It Means for the West*. Yale 2014, s. 41–42.

²² VON HAGEN, M.: Does Ukraine Have a History? *Slavic Review*, 1995, roč. 54, č. 3. [online: < <https://www.jstor.org/stable/2501741?origin=JSTOR-pdf> >, cit. 2023-12-29], s. 670.

²³ Tamtéž, s. 665.

²⁴ KUZIO, T.: The Nation Building Project in Ukraine and Identity: Toward a Consensus. In: D’ANIERI, P. – KUZIO, T. (eds.): *Dilemmas of State-Led Nation Building in Ukraine*. Westport 2002, s. 14.

²⁵ Tamtéž, s. 17.

být bolavá, ale jiná dle Hrycaka není.²⁶ Podle Petera W. Rodgerse, jehož názor se blíží spíše von Hagenovi, Kuzio celý proces zjednodušuje a nahlíží jej vlastně teleologicky – národní identitu dle Rodgerse Kuzio interpretuje jako vyžadovaný výsledek historického pokroku. Rodgers se ve svém výzkumu věnuje východní Ukrajině a nesouhlasí s názorem Kuzia, že východoukrajinská identita je „premoderní“ (běloruská) a musí se dostat do vyššího stádia v rámci tranzičního procesu (tj. stádia nacionálního) – podle Rodgerse není vůbec problematické, pokud bude v Ukrajině existovat více identit.²⁷ Richard Sakwa popisuje pomocí stejného principu konflikt mezi „monoismem“ a „pluralismem“ v ukrajinské identitární politice ve své kontroverzní knize o rusko-ukrajinském konfliktu.²⁸

Spor mezi těmito dvěma přístupy lze považovat za relevantní, pokud se věnujeme samotným historickým narativům. Avšak pokud uvažujeme o jejich působení na společnost, lze se shodnout s Jekelčykiem či Nancy Popson. Podle obou autorů sice v multietnické Ukrajině vzniklo vyprávění, které se věnuje pouze jednomu etniku (ukrajinskému), ale samo toto vyprávění je inkluzivní, a i přes svůj etnický základ civilní.²⁹ Tvrzení Jekelčyka a Popson lze shrnout tak, že vyprávění má etnický charakter, ale patriotismus, který má produkovat, je výhradně politický. Kloním se také ke Kuziovi – napadání Ukrajiny z „monoismu“ či nedostatečného postmodernismu a liberalismu je ze stran západních vědců pokrytecké vzhledem k realitě v západních státech. Sakwa a další si na Ukrajinu projektují své sny o postnacionální společnosti, kterou ale v Evropě samotné nenajdeme.

²⁶ ГРИЦАК, Я.: Як викладати історію України після 1991 року? In: ГРИЦАК, Я.: *Страсні за націоналізмом. Стара історія на новий лад*. Київ 2011, s. 28.

²⁷ RODGERS, P. W.: *Nation, Region and History in Post-Communist Transitions. Identity Politics in Ukraine, 1991-2006*. Stuttgart 2008, s. 52–53.

²⁸ SAKWA, R.: *Frontline Ukraine. Crisis on the Borderlands*. Bloomsbury 2016, s. 31.

²⁹ YEKELCHYK, S.: *Ukraine. Birth of Modern Nation*. Oxford 2007, s. 193–194. Yekelchuk celý paradox ukrajinského nacionalismu ještě pregnantněji popisuje v závěru své knihy, ve kterém se věnuje Oranžové revoluci: „Tento paradox Oranžové revoluce – podporovatelé demokracie si osvojují jazyk umírněného nacionalismu, aby vytvořili občanský stát, odrážel hlavní trend v ukrajinských dějinách. Dnešní mnohonárodnostní ukrajinský stát vděčí za svou existenci nacionalistickému projektu, jehož cílem bylo poskytnout etnickým Ukrajincům jejich národní vlast, ale nebyl vybudován nacionalisty [a nebyl vybudován – pozn. aut] ani podle jejich představ.“ Tamtéž, s. 227. Popson tvrdí totéž přímo o ukrajinské dějepisné výuce: „Zdá se, že Ukrajina přijala strategii ‚kulturního pilíře‘ – pokusila se definovat svou národní identitu jako inkluzivní a založenou na občanství, ale opírající se o ukrajinskou mytologii a symboly.“ srov. POPSON, N.: The Ukrainian History Textbook: Introducing Children to the “Ukrainian Nation”. *Nationalities Papers*, 2001, roč. 29, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/233437663_The_Ukrainian_History_Textbook_Introducing_Children_to_the_'Ukrainian_Nation' >, cit. 2023-12-29], s. 326. Stejně tak byl podle Serhije Plochého zakládající ukrajinský mýtus roku 1991 národnostně inkluzivní. Plochij zmiňuje dvě události a jedno období jako součásti tohoto mýtu: kozáckou minulost, hladomor třicátých let a Černobylskou jadernou katastrofu. Po nabytí nezávislosti byly tyto inkluzivní mýty ohroženy exkluzivními – např. historií Ukrajinské povstalecké armády. PLOKHYY, S.: *Ukraine and Russia. Representations of the Past*. Toronto 2008, s. 245.

2.1.2 Вýchова к patriotismu a reforma historického vzdělávání

Staronové vyprávění o ukrajinských dějinách bylo navíc v rozporu s procesy, jež se odehrávaly v oblasti dějepisné výuky. Když se začal reformovat sovětský vzdělávací systém ještě v období glasnosti, veškeré změny se nesly pod heslem „humanizace“ vzdělávacího procesu. „Humanizaci“ lze přitom chápat jako jeho celkovou modernizaci – namísto kolektivistické výchovy měl být zaveden individuální přístup ke studentům, celý systém se měl decentralizovat, vzdělání mělo být zbaveno jakékoli ideologie a postupně se mělo přecházet od tradičnějšího vzdělávání orientovaného výhradně na znalosti ke vzdělávání, které má u studenta vytvářet různé individuální schopnosti – např. schopnost samostatně myslet.³⁰

V Ukrajině byla tato změna doplněna „nacionalizací“ vzdělávacího systému – od školního roku 1989/1990 se začaly v ukrajinských školách vyučovat dějiny Ukrajinské sovětské socialistické republiky.³¹ Nové učebnice však zůstávaly stále velmi „sovětské“.³² Standardy o vzdělávání hovoří přímo o „národním obrození“.³³ Střet mezi potřebou vychovávat z žáků patrioty, tj. nacionalizací vzdělávání obecně a hlavně vzdělávání historického, a nutností modernizovat tento proces v souladu s evropskými principy, umocněný vstupem Ukrajiny do Rady Evropy v roce 1995, se podepsal na vzdělávacích standardech.³⁴

Rozporu mezi reformním a patriotickým přístupem se věnují ve svých studiích ze západní provenience Jan Germen Janmaat, Benjamin Kutsyuruba a Karina Korostelina. Tři autoři nabízí tři různé možnosti interakce obou přístupů. Podle Janmaata spolu oba diskursy koexistovaly v období glasnosti. Od roku 1994, po nástupu Leonida Kučmy na post prezidenta Ukrajiny, začal převažovat patriotický diskurs doplněný centralizací, kterou definovala nová ústava

³⁰ O celkové reformě vzdělávacího systému s důrazem na situaci Rusku viz článek Inny Kost'uchenko: КОСТЮЧЕНКО, И. Ю.: Модернизация гуманитарного образования в условиях перестройки. *Государственное управление. Электронный вестник*, 2012, č. 34. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-gumanitarnogo-obrazovaniya-v-usloviyah-perestroyki> >, cit. 2020-11-09], s. 1–26.

³¹ ТОМАЧЕНКО, О. В.: *Політика України в галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 pp.)*. Луцк 2015, s. 77. Postupné prosazování dějin jednotlivých národů svazového státu však podle Fedira Turčenka probíhalo již od roku 1984. ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 10.

³² ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 10.

³³ Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991). In: СУХОМЛИНСЬКА, О. В. – БЕРЕЗІВСЬКА, Л. Д.: *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програмі, концепції, проекти (1991-2017)*. Київ 2019, s. 69.

³⁴ O vlivu Rady Evropy a dalších nadnárodních organizací na vzdělávání v Ukrajině viz ДРАЧ, О.: Шкільні підручники з історії України в контексті євроінтеграційного поступу держави. In: *Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, присвяченій 20-ти річчю інституту (м. Луцьк, 21–22 травня 2020 року)*. Луцк 2020. [online: < https://eprints.cdu.edu.ua/4355/1/drach_chkilni_pidruchniki_tezy.pdf >, cit. 2024-04-08], s. 39–41. srov. JANMAAT, J. G. – PIATTOEVA, N.: Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. *Comparative Education*, 2007, roč. 43, č. 4. [online: < <https://doi.org/10.1080/03050060701611920> >, cit. 12-26-2023], s. 527–552.

přijata v roce 1996. Reformní snahy byly přerušeny. Na návrat reformního úsilí bylo nutné počkat až do začátku dalšího tisíciletí (viz další kapitolu).³⁵ Korostelina považuje celý ukrajinský přístup k výuce dějepisu za nacionalistický, centralizovaný a zdůrazňuje monopol nacionalistického názoru západní Ukrajiny na celý vzdělávací systém.³⁶ Její názor je trošku nepochopitelný – vzdělávací standardy čte očividně velmi jednostranně a akcentováním centralizace přeceňuje možnosti kontroly ze strany ukrajinských politiků. Kucurjuba nahlíží dichotomii jako rozdíl mezi „modernistickým“ a „postmoderním“ vzděláváním. Fakt, že vzdělávání i skrze v zásadě liberální standardy zůstávalo uzavřeno v modernistickém nacionalistickém diskursu, odůvodňuje nedostatečností reformy, odlišností těchto standardů od praxe.³⁷

Názory autorů píšících v Ukrajině nejsou příliš odlišné. Podle Oleksandra Tomačenka byly změny v tomto ohledu minimální – Tomačenko hovoří o „monologickém výkladu“ a omezení důrazu na „kritické myšlení“, když popisuje první dokument věnující se výuce dějepisu z roku 1991.³⁸ Podle Teťany Andrijaš nebyl na pedagogické a metodologicko-didaktické aspekty výuky kladen důraz na úkor změny obsahu. Stejně jako Janmaat autorka považuje od roku 1996 za cíl výuky dějin formování patriotismu u studentů.³⁹

Aby Janmaat sestavil příběh o změně reformního diskursu, musel sáhnout k citování ministra vzdělávání Petra Talančuka.⁴⁰ Pokud by vycházel pouze ze vzdělávacích standardů, nemohl by dojít k závěru o jakékoli evoluci ukrajinského myšlení o vzdělávání. Standardy z devadesátých let spojují národní a nadnárodní, kolektivistické a individualistické cíle bez snahy o jejich syntézu. Je vlastně pochopitelné, že standardy nebyly příliš úspěšné a nebyly

³⁵ JANMAAT, J. G. – PIATTOEVA, N.: Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. *Comparative Education*, 2007, roč. 43, č. 4. [online: < <https://doi.org/10.1080/03050060701611920> >, cit. 12-26-2023], s. 527–552.

³⁶ KOROSTELINA, K.: Shaping Unpredictable Past: National Identity and History Education in Ukraine. *National Identities*, 2011, roč. 13, č. 1. [online: < <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14608944.2010.508817> >, cit. 2023-12-29], s. 1–16. srov. KOROSTELINA, K.: War of Textbooks. History Education in Russia and Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 2010, roč. 42, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/229186986_War_of_textbooks_History_education_in_Russia_and_Ukraine >, cit. 2023-12-29], s. 129–137.

³⁷ KUTSYURUBA, B.: Education in the Period of Post-Soviet Transition in Ukraine. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*, 2011, roč. 19, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/236734804_Education_in_the_period_of_post-Soviet_transition_in_Ukraine >, cit. 12-26-2023], s. 288–292.

³⁸ ТОМАЧЕНКО, О. В.: Українські шкільні підручники 1990-2009 рр. з історії: здобутки і проблеми написання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2012, č. 34. [online: < <https://old.istznu.org/page/issues/34/tomachenko.pdf> >, cit. 2023-12-29], s. 136.

³⁹ АНДРІЯШ, Т.: Сучасні підручники з історії України. Основні етапи становлення. *Діалог: media-студії*, 2009, č. 8. [online: < <http://dms.onu.edu.ua/article/view/178267/178278> >, cit. 2023-12-29], s. 244.

⁴⁰ JANMAAT, J. G. – PIATTOEVA, N.: Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. *Comparative Education*, 2007, roč. 43, č. 4. [online: < <https://doi.org/10.1080/03050060701611920> >, cit. 12-26-2023], s. 534.

schopny vytvořit kvalitní normativní základ pro vzdělávací systém – tvrdily totiž vše a zároveň netvrdily vůbec nic. První koncepce, jež vznikla na samostatné Ukrajině v roce 1991, tak navrhuje „dialektické sjednocení národních a internacionálních obsahů vzdělávání“. Škola má vystupovat jako „vedoucí faktor při přitahování mladých lidí k národní kultuře a tradicím; organicky se sjednocují hodnoty národní a všeobecně vzdělávací“. Zároveň však studentovi nemá vnucovat „kategorické, nevyvratitelné soudy a hodnocení“.⁴¹ Dokument z roku 1993 se zase snaží překonat devalvací „všeobecně lidských humanistických hodnot a národního nihilismu“. Spojuje „nacionalistické vzdělávání“, tj. partikulární přístup s „planetárními hodnotami“, tj. ten nejvíce obecný přístup, pokud neuvažujeme o „vesmírných“ hodnotách. Priority na konci textu spojují výchovu k „lásce k rodné zemi“ a připravenost bránit svůj stát s výchovou samostatně myslícího individua.⁴² Otázka směřování vzdělávání tak v devadesátých letech nebyla vyřešena prakticky vůbec, vzdělávací standardy umožňovaly oba přístupy. Stejně jako výše zmíněná (ne)proměna historického narativu nebyla ani otázka modernizace vzdělávání vůbec vyřešena a kolektivistický sovětský přístup byl pouze obohacen o platonické citace reformního přístupu individualistického.⁴³

2.1.3 Vznik učebnic dějepisu v samostatné Ukrajině

Učebnice dějepisu v Ukrajině vznikaly poměrně dlouho. I když se ukrajinští badatelé shodují na tom, že Ukrajina vytvořila v postsovětském prostoru první komplet středoškolských učebnic pokrývajících výuku ve všech třídách⁴⁴, proces vzniku první učebnice, se kterou by panovala spokojenost, se protahoval.

Jak uvádí Fedir Turčenko, první učebnice ukrajinských dějin vyšla v roce 1991 a týkala se nejnovějších ukrajinských dějin, tj. výuky 10. a 11. třídy. Stále se však nebyla schopna vymanit ze sovětských dogmat a obsahovala sovětské mýty. Učebnice se tak výrazněji nelišila od

⁴¹ Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991). In: СУХОМЛИНСЬКА, О. В. – БЕРЕЗІВСЬКА, Л. Д.: *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)*. Київ 2019, s. 67–88.

⁴² Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993). In: СУХОМЛИНСЬКА, О. В. – БЕРЕЗІВСЬКА, Л. Д.: *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)*. Київ 2019, s. 113–125.

⁴³ Natalia Jakovenko, která se pokusila o reformu dějepisného vzdělání, tvrdí také, že se obsah školní historie od roku 1991 neměnil. Viz Лекція Наталі Яковенко: Концепція нового підручника української історії. [online: < https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lektsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html >, cit. 2023-12-29].

⁴⁴ ГИРИЧ, І.: Чи суперечить національний міф історичній правді? In: ГИРИЧ, І.: *Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)*. Зб. наук. ст. Київ 2000. cit. v ТОМАЧЕНКО, О. В.: *Українські шкільні підручники 1990-2009 рр. з історії: здобутки і проблеми написання. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2012, č. 34. [online: < <https://old.istznu.org/page/issues/34/tomachenko.pdf> >, cit. 2023-12-29], s. 135.

prvních pokusů zavést ukrajinské dějiny do škol v období glasnosti.⁴⁵ Z důvodu nedostatečnosti nových učebnic se tak ukrajinské dějiny vyučovaly podle všemožných jiných zdrojů. Vznikaly kratší brožury, učilo se podle sovětských učebnic nebo dle syntetického díla o ukrajinských dějinách z pera historika Oresta Subtelného, které v roce 1992 vyšlo ve verzi schválené Ministerstvem vzdělávání.⁴⁶ První nové učebnice, které byly skutečně využívány při výuce, byly sepsány až mezi roky 1994 a 1996.⁴⁷

Západní autoři považují ukrajinský vzdělávací systém za zcela centralizovaný.⁴⁸ Je proto překvapující, že první učebnice nevznikly z centrální iniciativy a v Kyjevě, ale v Záporoží na požadavek firmy vyrábějící letecké motory Motor-Sič. Celému procesu vzniku textů se věnuje autor jednoho z nich a hlava celého projektu Fedir Turčenko ve své monografii *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*.

⁴⁵ ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 12.

⁴⁶ Tamtéž, s. 22. Ukrajínští historici byli na pracích diasporních historiků, a hlavně na Subtelném, závislí celou první polovinu devadesátých let, jak uvádí Stanislav Kulčucký. Cit. v MARPLES, D. R.: *Heroes and Villians. Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapešť 2007, s. 40–41. Kromě Subtelného se využívaly také historické práce starších historiků: Ivana Krypjakovyče, Mykoly Kostomarova, Mychajla Hruševského a Oleksandry Jefimenko. Cit. v ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 13.

⁴⁷ МАРТИНЧУК, І.: Концепція шкільного підручника з історії: Пошуки і досягнення. *Історичні і політологічні дослідження*, 2018. [online: < <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/5148> >, cit. 2023-12-29], s. 288.

⁴⁸ LEVINTOVA, E.: Past imperfect: The Construction of History in the School Curriculum and Mass Media in Post-Communist Russia and Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 2010, roč. 43, č. 2. [online: < <https://www.jstor.org/stable/48609750> >, cit. 2023-12-29], s. 126. srov. JANMAAT, J. G.: The Nation in Ukraine's History Textbooks: A Civic Ethnic or Cultural Cast. *Educate* ~, 2006, č. 4. [online: < https://www.researchgate.net/publication/26598078_The_Nation_in_Ukraine's_History_Textbooks_A_Civic_Ethnic_or_Cultural_Cast >, cit. 2023-12-29], s. 9. srov. JANMAAT, J. G.: Ethnic and Civic Conceptions of the Nation in Ukraine's History Textbooks. *European Education*, 2014, roč. 37, č. 3. [online: < <https://doi.org/10.1080/10564934.2005.11042394> > cit. 2023-12-29], s. 23. srov. POPSON, N.: The Ukrainian History Textbook: Introducing Children to the "Ukrainian Nation". *Nationalities Papers*, 2001, roč. 29, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/233437663_The_Ukrainian_History_Textbook_Introducing_Children_to_the_'Ukrainian_Nation' >, cit. 2023-12-29], s. 328. srov. RODGERS, P. W.: *Nation, Region and History in Post-Communist Transitions. Identity Politics in Ukraine, 1991-2006*. Stuttgart 2008, s. 90. Centralizaci přitom nelze přeceňovat. Alla Zajakun popisuje menší radikalitu přechodu na nový typ výuky na východě Ukrajiny, v čemž se shoduje s Fedirem Turčenkem. Turčenko píše o učitelce dějepisu z jihovýchodu Ukrajiny, která po vyhlášení samostatnosti předstoupila před své žáky s tím, že je bude vyučovat historii státu, který neexistoval. Podle Turčenka nešlo přitom o ojedinělý, ale ani typický příklad. Problematické také podle autora bylo, že ředitelé proti takovému přístupu učitelů často neprotestovali. Viz ЗЯКУН, А. І.: Формування національної концепції шкільної історичної освіти в перше десятиліття незалежності України. *Сумська старовина*, 2005, č. 6-7. [online: < https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/55065/5/Ziakun_Formuvannia_natsionalnoi_kontseptsii.pdf;jsessionid=377A50BAD0DF82F1BEC459A8DF2326A1 >, cit. 18.09.2023], s. 136. srov. ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 23–24.

Vznik učebnic inicioval šéf firmy Vjačeslav Bohuslajev.⁴⁹ Cílem mělo být vytvořit učebnici, která by více odpovídala regionálním požadavkům jihovýchodní Ukrajiny – požadavek však kolísal mezi potřebou regionální a alternativní učebnice. Je totiž otázkou, vůči čemu měla být učebnice alternativou, protože plnohodnotná „západoukrajinská“ učebnice v této době ještě nevznikla, jak podotýká autor monografie. Turčenko napsal učebnici podle sebe – Motor-Sič ji neschválil a z kritiky jeho představitelů je jasné, o co firmě ve skutečnosti šlo – o reinterpretaci ukrajinských dějin v revanšistickém, sovětském duchu, o návrat k sovětskému dogmatismu a falzifikaci historického procesu. Turčenkovi se následně podařilo vydat text v Kyjevě.⁵⁰ Takto tedy, ve zkráceném podání, vznikla první ukrajinská učebnice, následně kritizovaná pro přílišně nacionalistickou, teleologickou, etnickou a politickou interpretaci vzdělávacími experty (viz příští kapitolu). V průběhu devadesátých let byl text také napadán ze stran studentů, rodičů a politiků.⁵¹ V roce 1998 vznikla druhá učebnice věnující se nejnovějším ukrajinským dějinám z pera Stanislava Kulčyckého, Julii Lebedevy a Mychajla Kovala. Podle těchto dvou učebnic se vyučovaly ukrajinské nejnovější dějiny až do začátku třetího tisíciletí.

2.2 Snaha o reformu a její vyprázdnění – vývoj mezi roky 2000 a 2014

2.2.1 Návrat reformy? Vývoj mezi roky 2000 a 2007

Na rozdíl od Ruska netvoří rok 2000 v Ukrajině výrazný předěl – ani v obecnějším vývoji, ani v problematice dějepisného vzdělávání. Rok 2000 přesto podle Janmaata znamenal zintenzivnění reformního úsilí a odstup od patriotismu, a to hlavně díky nové reformátorské vládě Viktora Juščenka. Nový ministr vzdělávání Vasyl Kremen vyhlásil tři základní body, na kterých měl ukrajinský vzdělávací systém pracovat. Ty zahrnovaly rozvoj kompetitivního vzdělávání, vychovávání talentů a individualit a program celoživotního vzdělávání.⁵² Motivací ke změně dějepisného vzdělávání byla v této době spolupráce s Radou Evropy a snaha o

⁴⁹ Vjačeslav Bohuslajev je v současné době obviněn z vlastizrady. Viz např. В Україні задержан директор "Мотор Січ" по підозренню в госизмене. [online: < <https://www.svoboda.org/a/v-ukraine-zaderzhan-direktor-motor-sich-po-podozrennyu-v-gosizmene/32096275.html> >, cit. 2023-12-29].

⁵⁰ Jde o zhuštěný popis poměrně komplikovaného příběhu, který představuje Turčenko ve své knize. ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 43–54. (kapitola *Крах проекту «Регіональний підручник»*).

⁵¹ ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 54–66. (kapitola *Перемоги і втрати*). Podivuhodný útok na učebnici podnikl ukrajinský politik Juchym Zvjahilskyj, kterému se nelíbilo, jak je v učebnicích zachycen v kapitole o postsovětském období. Viz tamtéž, s. 61–62.

⁵² JANMAAT, J. G. – PIATTOEVA, N.: Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. *Comparative Education*, 2007, roč. 43, č. 4. [online: < <https://doi.org/10.1080/03050060701611920> >, cit. 12-26-2023], s. 537–539. (kapitola *1999 – Present: Nation-Building in Retreat and the Reappearance of Educational Reform*).

celkovou europeizaci vzdělávání.⁵³ V roce 2001 vyšel dokument Doporučení Rady Evropy „Pro výuku historie v 21. století“ – měl za cíl „rozvoj demokratické stability“ a doporučení se týkala mj. postsovětských států, které měly vypracovat nové vzdělávací programy a učebnice.⁵⁴ Supranacionální tlak nadnárodních institucí se v Ukrajině projevoval pouze deklarativně na úrovni legislativních dokumentů, které byly do značné míry samoúčelné.⁵⁵

Je velmi sporné, nakolik byly nové přístupy uplatňovány. Vzhledem k budoucímu vývoji se dá říct, že spíše nikoli – v roce 2007 byla totiž znovu vyhlášena nutnost celou výuku dějepisu překopat a reformovat. Změny se výrazněji neprojevují v nových dokumentech týkajících se vzdělání celkově: *Koncepce středoškolského vzdělávání (12ti letá škola)* z roku 2001 ani *Národní doktrína rozvoje vzdělání* z roku 2002 nemění zásadně přístup, který jsme pozorovali v devadesátých letech – stále dochází k „organickému spojování“ patriotismu a důrazu na individuální a „moderní“ přístup.⁵⁶ V obou dokumentech se objevují rozporuplná a nicneříkající vyjádření – například o vytváření *individuálních* schopností občana – *patriota* Ukrajiny.⁵⁷ Motivací vzdělávacího procesu mělo být vedení studentů k naprosté samostatnosti, individualitě, vzdělávací systém se měl přizpůsobovat žákům a neměl být centralizovaný. Vzbuzování patriotismu u studentů však bylo povinným výsledkem vzdělávacího procesu.

V oblasti dějepisné výuky se reformní úsilí projevovalo také pokusy sepisovat mezistátní učebnice po evropském vzoru. Ukrajina byla součástí podobných úsilí od roku 1993, kdy začala pracovat dvoustranná polsko-ukrajinská komise.⁵⁸ Spolupráce s Poláky měla pozitivní

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ ЧУПРІЙ, Л.: Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті. *Політичний менеджмент*, 2011, č. 4. [online: < http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_4_5 >, cit. 2023-12-29], s. 23–24.

⁵⁵ Při tomto tvrzení vycházím z textu Hryhoriye Kasjanova. Kasjanov zkoumal korespondenci ukrajinských učebnic s kritérii UNESCO a doporučeními vypracovanými Mezinárodní sítí pro výzkum učebnic, která sídlí v Institutu Georga Eckerta. Došel k názoru, že ukrajinské učebnice jsou s výše uvedenými doporučeními v nesouladu. КАСЬЯНОВ, Г.: Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників. In: ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008, s. 81–86.

⁵⁶ Концепція загальної середньої освіти (12річна школа) (2001). In: СУХОМЛИНСЬКА, О. В. – БЕРЕЗІВСЬКА, Л. Д.: *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)*. Київ 2019, s. 140. K interpretaci *Národní doktríny rozvoje vzdělávání* srov. JANMAAT, J. G. – PIATTOEVA, N.: Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. *Comparative Education*, 2007, roč. 43, č. 4. [online: < <https://doi.org/10.1080/03050060701611920> >, cit. 12-26-2023], s. 538. Podle autorů dokument propaguje patriotismus a konsolidaci státu, což ale nevyklučovalo elementy „citizenship education“, které se objevují na začátku textu pod vlivem diskursu Rady Evropy. Janmaat nahlíží dokument jako reformní s tím, že prvky „citizenship education“ převažují nad těmi volajícími po jednotě a kohezi společnosti.

⁵⁷ Tamtéž, s. 144.

⁵⁸ ПАРАХІНА, М. Б.: Діяльність українсько-російської комісії істориків та спроби написання спільного підручника з історії: досвід історичних зв'язків. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*, 2016, č. 15. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/diyalnist-ukrayinsko-rosiyskoyi-komisiyi-istorikiv-ta-sprobi-napisannya-spilnogo-pidruchnika-z-istoriyi-dosvid-istorichnih-zv> >, cit. 2023-12-29], s. 74.

výsledky.⁵⁹ To se nedá říct o podobném pokusu, který započal roku 2001 mezi Ukrajinou a Ruskem. Činnost Rusko-ukrajinské komise trvající od roku 2001 do roku 2015 nebyla vzhledem k vývoji vztahů mezi oběma státy logicky úspěšná.⁶⁰ Problematika společné rusko-ukrajinské učebnice přitom ukazuje na problematičnost reformního úsilí ve vzdělávací oblasti v Ukrajině obecně. Na jedné straně mohlo jít o navázání na evropskou zkušenost, pokus o integrační úsilí a snahu obrousit hrany exkluzivních národních vyprávění. Na straně druhé – a tuto linii akcentuje ve své monografii Fedir Turčenko – mohlo jít pouze o pokus rusifikovat ukrajinské dějiny z ruské strany.⁶¹

Díky asertivnějšímu postoji ruského vedení vůči postsovětskému prostoru po roce 2000 začala posilovat legitimita názoru, že nejdůležitějším úkolem dějepisné výuky je sjednocovat národ, přispívat k procesu vytváření státu a národa („state-building“ a „nation-building“). Osud vzdělávací reformy, neustále protahované a odkládané, se tak dále komplikoval.

2.2.2 Komise Natalie Jakovenko

V říjnu roku 2007 byla svolána komise historiků, která měla posoudit kvalitu učebnic dějepisu. Komise byla svolána z iniciativy ukrajinské historičky Natalie Jakovenko⁶² a její činnost zastřešoval Institut národní paměti Ukrajiny.⁶³ Ze závěrů komise vzešla kniha *Školní dějepis očima historiků-vědců. Materiály Pracovního setkání k monitorování školních učebnic o dějinách Ukrajiny*.⁶⁴ Členy komise byli mj. ukrajinský historik Hryhorij Kasjanov či Oleksandr Udod, který později působil v administrativě Dmytra Tabačnyka, Janukovyčova

⁵⁹ ЧУПРІЙ, Л.: Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті. *Політичний менеджмент*, 2011, č. 4. [online: < http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_4_5 >, cit. 2023-12-29], s. 19.

⁶⁰ K celému procesu viz ПАРАХІНА, М. Б.: Діяльність українсько-російської комісії істориків та спроби написання спільного підручника з історії: досвід історичних зв'язків. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*, 2016, č. 15. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/diyalnist-ukrayinsko-rosiyskoyi-komisiyi-istorikiv-ta-sprobi-napisannya-spilnogo-pidruchnika-z-istoriyi-dosvid-istorichnih-zv> >, cit. 2023-12-29], s. 73–82. srov. KASIANOV, G.: Common Past, Different Visions: The Ukrainian-Russian Encounters Over School History Textbooks 1990s-2010s'. *Bildung und Erziehung* 75. Jg, 2022. [online: < <https://doi.org/10.13109/buer.2022.75.2.145> >, cit. 2023-12-29], s. 146–163.

⁶¹ ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 77–89. (kapitola *Операція «Спільний підручник»*).

⁶² Natalia Jakovenko zaujíma kritický postoj k „národnému paradigmatu“ i ve své vědecké práci. Cit. v PLOKHNY, S.: *Ukraine and Russia. Representations of the Past*. Toronto 2008, s. 253–265.

⁶³ Лекція Наталі Яковенко: Концепція нового підручника української історії. [online: < https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lektsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html >, cit. 2023-12-29]. K celé reformě srov. МАРТИНЧУК, І.: Концепція шкільного підручника з історії: Пошуки і досягнення. *Історичні і політологічні дослідження*, 2018. [online: < <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/5148> >, cit. 2023-12-29], s. 289. srov. ДРАЧ, О.: Шкільні підручники з історії України в контексті євроінтеграційного поступу держави. In: *Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, присвяченої 20-ти річчю інституту (м. Луцьк, 21–22 травня 2020 року)*. Луцьк 2020. [online: < <https://eprints.cdu.edu.ua/4355/> >, cit. 2024-02-05], s. 40.

⁶⁴ ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008.

ministra vzdělávání (viz dále). Komise došla k názoru, že výuka dějepisu v Ukrajině má mnoho nedostatků – reforma vzdělávání podle jejích závěrů vlastně vůbec neproběhla.⁶⁵

Komise dosavadním ukrajinským učebnicím vyčítala teleologický výklad, který pojímá Ukrajinu v historickém procesu výhradně jako oběť koloniálního útlu. ⁶⁶ Podle Hryhorije Kasjanova byl obsah učebnic depresivní – důrazem na ukrajinské utrpení a ztráty vytvářel u žáků komplex méněcennosti.⁶⁷ Kromě toho byl podle komise Jakovenko výklad indoktrinační, autoritativní (tzn. nepřipouštěl alternativy), byl psán výhradně z etatistických a národních pozic.⁶⁸ Ukrajinský národ byl v učebnicích podle Jakovenko pojímán jako „společenství krve“ (tzn. primordiálně) – tento, dle autorky zastaralý názor, přitom již neplnil kohezivní funkci jako v devatenáctém století, ale mohl společnost naopak rozdělovat a vytvářet „neplodné debaty“ o ukrajinské národní identitě.⁶⁹ S přílišným národovectvím souvisí obraz Jiného v učebnicích. K této problematice Jakovenko tvrdí: „Dnešní ukrajinská učebnice bohužel zaujímá nepřátelský postoj k Jinému, a to [na úrovni – pozn. aut.] nejhorsích tradic sovětské historiografie.“⁷⁰ Důraz na národně osvobozenickou linii podle Jakovenko ignoroval legitimitu motivací a loajalit jiných aktérů – např. v případě popisu sovětského období učebnice vyzdvihovaly disidentství a zcela ignorovaly „tichý odpor“ či „mlčící většinu“, podobné problémy nachází Jakovenko u popisu povstání Bohdana Chmelnyckého a povstání Ivana Mazepy.⁷¹ Jakovenko následně navrhla vlastní řešení, které předpokládalo hlavně antropologizaci popisu historického procesu

⁶⁵ Na zasedání Komise došel Vladyslav Vers'uk, historik z Institutu národní paměti, k závěru, že rozhovor o učebnicích dějepisu přišel o patnáct let později, než by bylo žádoucí. ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008, s. 17.

⁶⁶ Tamtéž. viz ЯКОВЕНКО, Н. – ВЕДМІДЬ, Л.: *Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти»*. Київ 2009.

⁶⁷ КАСЬЯНОВ, Г.: Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників. In: ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008, s. 85. O viktimizaci hovořila taktéž Jakovenko. Viz: ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008, s. 12–13.

⁶⁸ Лекція Наталі Яковенко: Концепція нового підручника української історії. [online: < https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lektsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html >, cit. 2023-12-29]. srov. ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008.

⁶⁹ Тамtéž, s. 10.

⁷⁰ Тамtéž, s. 14.

⁷¹ Тамtéž, s. 12.

v učebnicích, otevřenost dějinného procesu namísto teleologičnosti a důraz na polyetničnost, polykonfesijnost a multikulturnost dějin.⁷²

Úmysl iniciativy spočíval v modernizaci výkladu, ve snaze prosadit témata, kterými se zabývá moderní historiografie na úkor tradičních politických národních dějin. Iniciativa komise se nestavěla na žádnou stranu v „neplodných debatách“ o smyslu ukrajinských dějin, ale snažila se z nich naopak vymanit, stejně jako se z nich pokouší vymanit historiografie důrazem na kulturní dějiny, dějiny každodennosti, mentalit, akcentováním dějin *longue durée* apod. To ale nic nemění na tom, že cílem výuky dějepisu má být vychovávat ukrajinské patrioty, jak uvedl na začátku debaty Ihor Juchnovskij a jak potvrzuje i projekt koncepce z roku 2009.⁷³

Cílem celé iniciativy bylo také europeizovat ukrajinské dějepisné vzdělávání. Jakovenko přitom tvrdila, že současný evropský trend propagovaný Evropskou unií či Institutem Geografa Eckerta vyžaduje, aby dějepisná výuka vytvářela celospolečenský konsensus. Tento konsensus přitom odlišovala od trendu, který probíhal v Rusku (viz další část této práce o Rusku). Neměl být založen na relativizaci sovětských zločinů, ale na liberálních a demokratických hodnotách.⁷⁴ Jak později prohlásil šéf Institutu národní paměti Ihor Juchnovskij na zasedání kulatého stolu, které bylo svoláno ukrajinským parlamentem v květnu roku 2010, cílem bylo vytvoření

⁷² Лекція Наталі Яковенко: Концепція нового підручника української історії. [online: < https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lectsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html >, cit. 2023-12-29]. srov. ЯКОВЕНКО, Н. - ВЕДМІДЬ, Л.: *Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти»*. Київ 2009, s. 8–15.

⁷³ ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008, s. 5. Velmi patriotickou předmluvu napsal Juchnovskij k projektu koncepce, který vyšel v roce 2009. Juchnovskij například uvádí: „Obětovat největší hodnotu – svůj život – ve jménu nezávislosti Ukrajiny, ve jménu ochrany své vlasti, znamená projevit nejvyšší hrdinství.“ Juchnovského text jako celek přitom do značné míry odporuje snaze komise – viz jeho tvrzení o rolnickém původu Ukrajinců: „Rozsáhlé oblasti úrodné půdy, mírné podnebí, vodnaté řeky, jezera a bujné lesy vytvořily přirozený základ pro růst silného zemědělského národa s hlubokou filozofií lásky k půdě, její úrodě a se silnou lidovou kulturou. Právě vysoký estetismus ukrajinské lidové kultury vytvořil důstojnou konkurenci kulturám všech okolních národů a ochránil Ukrajince na nelehkých cestách životem [jejich národa – pozn. aut.].“ ЯКОВЕНКО, Н. – ВЕДМІДЬ, Л.: *Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти»*. Київ 2009, s. 5. Vůči této narodnické interpretaci ukrajinských dějin, jež Ukrajince identifikuje s rolníky, které značně idealizuje, Jakovenko navrhla jiné pojetí: „Můj recept na překonání tohoto [narodnického – pozn. aut.] anachronického syndromu tedy spočívá v rozšíření [obrazu – pozn. aut.] sociální struktury, v pojetí ukrajinské společnosti jako pestrého konglomerátu sociálních skupin a vrstev, zahrnujícího šlechtu, panstvo, měšťany, rolníky a od doby, kdy se objevili, také úředníky, buržoazii, dělníky...“ ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008, s. 11. Klíčová účast Juchnovského na činnosti komise a jeho diskurs potvrzují patriotickou orientaci reformního úsilí a zároveň ukazují, že se ani komise nevyhnula „organickému“ spojování vzájemně si odporujících stanovisek.

⁷⁴ Лекція Наталі Яковенко: Концепція нового підручника української історії. [online: < https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lectsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html >, cit. 2023-12-29].

jednotné učebnice dějepisu.⁷⁵ Celou iniciativu Jakovenko napadl u kulatého stolu Fedir Turčenko. Komise tvrdila, že učebnice neodpovídají současné době, přičemž částečně legitimizovala jejich státopornou úlohu po roce 1991 – situace se však podle slov komise změnila. Turčenko kontroval tím, že situace se změnila možná v Kyjevě – v Záporoží, odkud pochází, se zatím budují pomníky Stalinovi za účasti důchodců a médií.⁷⁶ Jinými slovy Turčenko propagoval pokračování v předchozí úloze historického vzdělávání – nutností sjednocovat společnost na základě patriotismu a teleologického zachycování historického procesu. Na zasedání kulatého stolu dále zazněl názor historika Oleksije Stukevyče, že koncepce, kterou komise vytvořila, je velmi evropská, ale pro ukrajinskou etnokulturní identitu východního typu se nehodí. Stukevyč se také vymezil proti „pozitivnímu pojetí“ ukrajinských dějin – viktimizace je v případě Ukrajinců nutná, protože dějiny Ukrajiny jsou dějinami utlačovaného národa.⁷⁷

Cílem komise Jakovenko bylo vytvořit postnacionální, multikulturní výklad, který by odpovídal evropským vzdělávacím standardům. Změna přitom byla argumentována hlavně typem socializace, kterou měla dějepisná výuka prosazovat. Dějepis měl u žáků vytvářet schopnost kritického myšlení a tolerance.⁷⁸ Zároveň celou reformu zastřešoval Institut národní paměti, který byl založen po Oranžové revoluci v roce 2006 s cílem podílet se na konstruování nové ukrajinské identity stojící na pojetí Holodomoru jako genocidy.⁷⁹ Bylo zdůrazňováno, že pokud má vzniknout konsensuální jednotná učebnice, nelze tak učinit na základě ruského příkladu. Proto nepovažují za cíl reformy Jakovenko jakékoli oslabení, potlačení nebo snad rusifikaci ukrajinské identity. Reformní úsilí formálně pokračovalo i po roce 2010. Jeho diskurs byl zachován do značné míry v nezměněné podobě – hovořilo se o nutnosti integrovat

⁷⁵ «Яким має бути сучасний підручник з історії України». Частина перша. [online: < https://lb.ua/society/2010/05/26/46211_yakim_maie_buti_suchasniy_pidruchni.html >, cit. 2023-12-29].

⁷⁶ Tamtéž. srov. s interpretací celého procesu v Turčenkově monografii. Závěry komise jsou dle Turčenka mimo realitu a předčasné vzhledem k situaci na východě a jihu Ukrajiny, kde jsou lidé stále v zajetí „proruských historických mýtů“. Turčenko navíc podotýká, že komise jen kritizovala a odmítala jít s kůží na trh – tj. přijít s vlastní učebnicí. Autor komisi považuje za součást „páté kolony“ proruských historických iniciativ v Ukrajině. ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016, s. 79–82; 92. Turčenko dále cituje Ihora Нуриче, podle kterého byla celá univerzalistická rétorika komise pouze maskou pro prosazování proruské interpretace ukrajinských dějin. ГИРИЧ, І.: *Підручник як головний засіб будівництва держави*. In: ГИРИЧ, І.: *Історія України нового часу в сучасній шкільній освіті*. Київ 2009, s. 45. cit. tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Srov. ЯКОВЕНКО, Н. – ВЕДМІДЬ, Л.: *Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти»*. Київ 2009, s. 8–15.

⁷⁹ KLYMENKO, L.: The Holodomor Law and National Trauma Construction in Ukraine. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 2016, roč. 58, č. 4. [online: < https://www.researchgate.net/publication/309225252_The_Holodomor_law_and_national_trauma_construction_in_Ukraine >, cit. 2023-12-27], s. 1–21.

prostřednictvím neetnického multikulturního výkladu, argumentovalo se evropským příkladem. Nositelé tohoto diskursu ale sledovali odlišné cíle.

2.2.3 Dmytro Tabačnyk – europeizace / rusifikace výuky dějepisu v Ukrajině

V roce 2010 vyhrál prezidentské volby v Ukrajině Viktor Janukovyč. Ministrem vzdělávání po dobu jeho prezidenství byl Dmytro Tabačnyk, který podle článku Serhije Terna a Haliny Turčenko z roku 2023 propagoval v ukrajinském vzdělávání „antiukrajinskou politiku“, jež byla součástí hybridní války proti Ukrajině a měla napomáhat šíření a uskutečňování koncepce „ruského světa“ (руський мир).⁸⁰ Neoblíbenosti Tabačnykovy proruské politiky odpovídají i další mediální zprávy a fakt, že se proti němu demonstrovalo pod hesly „antitabáková kampaň“ a dalšími, proběhl také pokus odvolat jej z ministerského postu.⁸¹ Za Tabačnyka vyšly dva nové vzdělávací programy – jeden z roku 2011, druhý z roku 2012. Podle autorů výše zmíněného článku přitom měly oba za snahu deukrajinizovat ukrajinské dějiny, reinterpretovat klíčové události pro vytváření ukrajinské národní identity a vytvářet u studentů „pohrdání k zemi, ve které žijí.“⁸² V době Tabačnykova mandátu se také značně pokročilo se sepisováním společné rusko-ukrajinské pomocné knihy pro učitele, která vyšla v roce 2012.⁸³

Tabačnykova politika odpovídala celkové změně kurzu za Viktora Janukovyče, kdy došlo k negaci Juščenkovy éry, a to hlavně v interpretaci „Holodomoru“ a událostí druhé světové války. Podstata ideologických změn, které zaváděl Tabačnyk do výuky dějepisu, je tedy poměrně jasná a zcela ji vystihují Turčenko a Terno. Neméně důležité však je, jakým způsobem byly změny argumentovány. Ministr vnímal pozitivně činnost komise Natalji Jakovenko, s níž byl podle vlastních slov „solidární“.⁸⁴ Souhlasil s jejím názorem, že je třeba „antropologizovat dějiny“.⁸⁵ Hryhorij Kasjanov tento Tabačnykův názor prostě a jednoduše demaskuje s tím, že

⁸⁰ ТЕРНО, С. – ТУРЧЕНКО, Г.: Антиукраїнська політика в історичній освіті України за міністра Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.). *Eminak*, 2023, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/375621767_Antiukrainska_politika_v_istoricnij_osviti_Ukraini_za_ministra_D_Tabacnika_2010_-_pocatok_2014_rr >, cit. 2023-12-29], s. 239–254.

⁸¹ Tamtéž, s. 243. srov. Переписана історія України. Версія епохи Дмитра Табачника. [online: < <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5332444/> >, cit. 2023-12-29]. srov. Табачник готує холуйський підручник з історії? [online: < <https://www.unian.ua/politics/346185-tabachnik-gotue-holuyskiy-pidruchnik-z-istoriji.html> >, cit. 2023-12-29]. srov. Для кого працює міністр Табачник? *Український журнал*, 2011, č. 4. [online: < <https://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/1197/> >, cit. 2023-12-30].

⁸² ТЕРНО, С. – ТУРЧЕНКО, Г.: Антиукраїнська політика в історичній освіті України за міністра Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.). *Eminak*, 2023, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/375621767_Antiukrainska_politika_v_istoricnij_osviti_Ukraini_za_ministra_D_Tabacnika_2010_-_pocatok_2014_rr >, cit. 2023-12-29], s. 547.

⁸³ Тамtéž, s. 245–246.

⁸⁴ Табачник про нову концепцію підручників історії. [online: < https://www.bbc.com/ukrainian/lg/ukraine/2010/04/100410_tabachnyk_ie_is >, cit. 2023-12-29].

⁸⁵ Тамtéž

o žádnou antropologizaci nešlo.⁸⁶ Tabačnyk přitom reformní slovník převzal velmi důkladně. V roce 2012 se uskutečnilo v Kyjevě fórum ministrů školství evropských zemí „Škola 21. století: Kyjevská iniciativa“, na kterém vystoupil a hovořil o nutnosti tolerantního přístupu ve výuce, o potřebě společných mezistátních učebnic. Rusko-ukrajinskou spolupráci, kterou autoři výše zmíněného článku považují za součást hybridní války, dával do souvislosti s dalšími pokusy o mezistátní učebnice ze stran Ukrajiny a s evropskou zkušeností – např. s podobnou spoluprací mezi Francií a Německem.⁸⁷

Tabačnyk efektivně pohřbil veškeré reformní úsilí. Činnost Komise Natalji Jakovenko, jak jsem uváděl výše, nepovažuji za „antinárodní“ iniciativu, nýbrž za pokus o reformu vzdělávání. Tabačnyk převzal její slovník, přičemž pojmy, které měly modernizovat, liberalizovat a obrousit hrany teleologického ukrajinského vyprávění naprosto zdiskreditoval tím, že se poměrně otevřeně pokoušel o rusifikaci narativu, přičemž argumentoval akcentem na tolerantnost výkladu. Naprosto otevřeně přitom propagoval ideologické změny mající legitimizovat Janukovyčův režim. Pro mou práci jsou důležité změny, které Tabačnyk provedl ve výkladu dějin samostatné Ukrajiny. Ministr odstranil z učebnic pro páté třídy, které mají představovat úvod do celých ukrajinských dějin, kapitolu o Oranžové revoluci. Fotografie události byla odstraněna i z obálek učebnic. Učebnice Viktora Mysana tak končila rokem 2004. Text autorů Vitalije Vlasova a Oksany Danylevské pokračoval sice až do roku 2010, ale kapitolu o Oranžové revoluci také nezahrnoval. Zaměstnanec ministerstva školství Oleksandr Udod přitom změny odůvodňoval zmateně: „Učebnice z roku 2005 byla vydána pod vlivem euforie, která v té době v naší zemi panovala. Oranžové revoluci bylo věnováno pět stran. Naučit se to [zřejmě takové množství stran – pozn. aut.] je pro jedenáctileté děti obtížné. Navíc tato část obsahuje několik fotografií z Oranžové revoluce. Nejde tedy už v podstatě o učebnici, ale spíše o fotoreportáž nebo časopis. To by se dalo pochopit v roce 2005. Uplynulo však pět

⁸⁶ KASIANOV, G.: Common Past, Different Visions: The Ukrainian-Russian Encounters Over School History Textbooks 1990s-2010s'. *Bildung und Erziehung* 75. Jg, 2022. [online: < <https://doi.org/10.13109/buer.2022.75.2.145> >, cit. 2023-12-29], s. 157–158.

⁸⁷ ТАБАЧНИК, Д. В.: Виступ на форумі міністрів освіти європейських країн «Школа XXI століття: Київські ініціативи» 23 вересня 2011. [online: < <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11416> >, cit. 2023-12-29], s. 16–17. Výstupy z fóra byly přitom zahrnuty i do dokumentu *Národní strategie rozvoje vzdělávání do roku 2021*, který vyšel v roce 2013. Dějepisné výuky se týkaly hlavně změny pod označením „společné dějiny bez dělicích hranic“ a „tolerance“. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року* (2013). In: СУХОМЛИНСЬКА, О. В. – БЕРЕЗІВСЬКА, Л. Д.: *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програмі, концепції, проекту (1991-2017)*. Київ 2019, s. 181. Terno a Turčenko uvádějí další argumenty, kterými Tabačnyk legitimizoval změny a které měly skrýt jejich skutečnou motivaci: motivaci zbavit učebnice „ideologie“ a odstranit „přebytečné“ informace. ТЕРНО, С. – ТУРЧЕНКО, Г.: Антиукраїнська політика в історичній освіті України за міністра Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.). *Eminak*, 2023, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/375621767_Antiukrainska_politika_v_istoricnij_osviti_Ukraini_za_ministra_D_Tabacnika_2010_-_pocatok_2014_rr >, cit. 2023-12-29], s. 253.

let...“ Dále Udod uvedl, že událostem Oranžové revoluci nerozumí ani politologové či historici – to znamená, že jim nemohou rozumět ani páťáci.⁸⁸

Reformní úsilí bylo navíc zdiskreditováno nejen zneužitím, kterého se mu dostalo ze stran Janukovyčovy administrativy, ale také díky vnějším okolnostem. Andrew Wilson ve své knize o rusko-ukrajinském konfliktu píše, že postmoderní politika EU je ve východní Evropě, která řeší problémy státnosti, bezpečnosti a základního životního standardu, považována v podstatě za luxus.⁸⁹ Vzhledem k důsledkům, které podle některých ukrajinských vzdělávacích expertů začal mít příliš nenárodní a postmoderní přístup k výuce dějepisu v Ukrajině, to začalo vypadat, že takový přístup je nejen zbytečným luxusem, ale že je dokonce nebezpečný.

V roce 2023 byl Tabačnyk zbaven ukrajinského občanství současným ukrajinským prezidentem Volodymyrem Zelenským.⁹⁰ Po Revoluci důstojnosti v roce 2014 utekl z Ukrajiny a byly na něj uvaleny sankce ze strany Evropské unie.⁹¹

2.3 Vývoj po roce 2014

Po Revoluci důstojnosti, která svrhla Janukovyčovu vládu, a následné anexi Krymu a vpádu Ruské federace na východní Ukrajinu, došlo k návratu Juščenkova kurzu v oblasti paměťové politiky. Obrat se projevil na čtyřech „dekomunizačních zákonech“, které byly schváleny v dubnu roku 2015. Došlo také k obnově funkce Institutu národní paměti. Mezi roky 2006 a 2010 šlo o instituci, která se podílela na politice paměti ukrajinského státu. V té době vedl Institut Ihor Juchnovskyj, o kterém jsem již hovořil v souvislosti s činností komise Natalie Jakovenko (viz výše). V roce 2010 byl Institut transformován do podoby „vědecké instituce“ a Juchnovskyj byl vystřídán Valerijem Soldatenkem, který byl napadán z „neokomunismu“.⁹² V roce 2014 byly Institutu vráceny jeho funkce tvůrce státní paměťové politiky, jeho ředitelem se stal Volodymyr Vjatrovyč.⁹³

⁸⁸ Vše o Oranžové revoluci v učebnicích pro páté třídy cit. z Переписана історія України. Версія епохи Дмитра Табачника. [online: < <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5332444/> >, cit. 2023-12-29].

⁸⁹ WILSON, A.: *Ukraine Crisis. What It Means for the West*. Yale 2014, s. 12.

⁹⁰ ТЕРНО, С. – ТУРЧЕНКО, Г.: Антиукраїнська політика в історичній освіті України за міністра Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.). *Eminak*, 2023, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/375621767_Antiukrainska_politika_v_istoricnij_osviti_Ukraini_za_ministra_D_Tabacnika_2010_-_pocatok_2014_rr >, cit. 2023-12-29], s. 252.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Не Голодомор, а голод: «ця формула і на сьогоднішній день є виправданою» – новий директор Інституту національної пам'яті Валерій Солдатенко. [online: < <https://www.radiosvoboda.org/a/2106236.html> >, cit. 2024-01-04]. „Neokomunisticky“ měl Soldatenko vykládat hladomor třicátých let. (Tamtéž)

⁹³ Vývoj Institutu převzat z bakalářské práce: PROKOPJUKOVÁ, J.: *Dekomunizační zákony a jejich implementace na Ukrajině od roku 2015 do současnosti*. Bakalářská práce, vedoucí Šír, Jan. Praha 2021, s. 10.

Změna se přitom podepsala i na výuce dějepisu. Dlouhodobé reformní cíle, o kterých jsem zatím hovořil, ustoupily do pozadí. Pro novou ukrajinskou vládu bylo klíčové hlavně co nejrychleji uchopit nedávné události a historizovat je. Tato nutnost se podepsala na vzniku Národního muzea Revoluce důstojnosti, které se začalo tvořit ihned v roce 2014.⁹⁴ Ukrajinská státnost se za Juščenka po roce 2004 opírala hlavně o konkrétní pojetí dějin – Juščenko se pokusil konstruovat ukrajinskou státnost v podstatě „izraelským způsobem“, tj. na uchopení hladomoru třicátých let jakožto „kulturního traumatu“, který měl legitimizovat ukrajinskou státnost jako jeden ze základních pilířů.⁹⁵ Mohli bychom prohlásit, že Juščenko svou veškerou ideologickou politiku soustředil hlavně do interpretace minulosti. Janukovyčovy kroky v oblasti dějepisného vzdělávání a Institutu národní paměti znamenaly pokus oslabit ideologickou roli historie. Ukrajina se po roce 2014 v čele s prezidentem Petrem Porošenkem vrátila k Juščenkově kurzu. Tuto reakci přitom bylo možno čekat i z toho důvodu, že politika paměti je, dle slov Nikolaje Kuposova, základním mechanismem, kterým se Rusko pokouší Ukrajinu rozdělit.⁹⁶ Kromě desovětizačních dekomunizačních zákonů, které se týkaly vzdálenější minulosti, a které lze proto srovnat s iniciativami Viktora Juščenka, se ukrajinská společnost a vláda rozhodly konstruovat klíčový referenční bod kolektivní paměti z nedávné události (Revoluce důstojnosti) a události stále probíhající – tj. z vojenského konfliktu se separatisty a Ruskou federací na východě Ukrajiny, o kterém nový ukrajinský prezident Petro Porošenko hovořil jako o „vlastenecké válce“.⁹⁷ Národní muzeum Revoluce důstojnosti vzniklo tak rychle, že v podstatě negovalo rozdíl mezi „vzpomínáním“ a „současností“ – snažilo se uchopit současnost jako paměť a vytvořit ze současné události komemorační praxi. Následovala proměna výuky dějepisu.

V roce 2015 vznikl metodický pomocný text pro učitele „O Revoluci důstojnosti a agresi Ruské federace proti Ukrajině“.⁹⁸ Šlo o nejrychlejší řešení, které bylo možné. Navíc, a to se

⁹⁴ Viz <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/vytoky>

⁹⁵ Viz KLYMENKO, L.: The Holodomor Law and National Trauma Construction in Ukraine. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 2016, roč. 58, č. 4. [online: < https://www.researchgate.net/publication/309225252_The_Holodomor_law_and_national_trauma_construction_in_Ukraine >, cit. 2023-12-27], s. 1–21. srov. také FINKEL, E.: In Search of Lost Genocide: Historical Policy and International Politics in Post-1989 Eastern Europe. *Global Society*, 2010, roč. 24, č. 1. [online: < <https://doi.org/10.1080/13600820903432027> >, cit. 2024-01-04], s. 66–69.

⁹⁶ KOPOSOV, N.: *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge 2018, s. 178.

⁹⁷ Порошенко виступив на параді: Події останніх місяців увійдуть до підручників історії як Вітчизняна війна 2014 року. [online: < <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3409749-poroshenko-vystupyv-na-paradi-podii-ostannikh-misiatsiv-uviidut-do-pidruchnyviv-istorii-yak-vitchyzniana-viina-2014-roku> >, cit. 2024-01-04].

⁹⁸ ГОЛОВКО, В. – ПАЛІЙ, О.: «Револуція Гідності 2013-2014 рр. та агресія Росії проти України» (додатковий параграф для учнів та науково-методичні матеріали для вчителів). Лист МОН від 07.04.2015 № 1/11-5018.

týká ruské i ukrajinské politiky, tzv. „pomocné texty pro učitele“ jsou politicky méně kontroverzní než dějepisné učebnice – proto k nim oba státy sahají, pokud je potřeba provizorní a nedefinitivní řešení. Podobný krok, resp. ústupek, udělali Rusové v případě společné rusko-ukrajinské učebnice⁹⁹ a v případě Filippovovy učebnice (viz níže), Ukrajinci využili metodickou příručku pro učitele v roce 2014 a následně v roce 2022, kdy Rusko spustilo plnohodnotnou invazi na Ukrajinu.

Ve stejném roce došlo k přidání doplňkového odstavce do učebnic. Motivace takového kroku jsou jasné – bylo nutné vytvořit vlastní interpretaci událostí, než tak učiní nepřítel, jak podotkl zástupce ministra vzdělávání Pavlo Polanskij.¹⁰⁰ Takové rychlé doplnění ale neřešilo otázku plné historizace nedávných událostí. Jak ukázaly další kroky ukrajinského vzdělávacího systému, události roku 2014 bylo nutné zařadit do celého narativu ukrajinských dějin – Majdan je v pozdějších učebnicích a vzdělávacích standardech prezentován jako nová a separovaná kapitola ukrajinských dějin, která je oddělena od do té doby existující nezávislé Ukrajiny (více o standardu viz níže). Kapitola nese vypovídající název „Nová Ukrajina“ – rok 2014 tedy posunul závěr teleologického vyprávění, o kterém jsem doposud hovořil, čímž reinterpretoval i předchozí události v rámci učebnicových narativů o postsovětském období. Tomuto tématu se budu důkladně věnovat v rámci analýzy učebnicových textů, je však nutné poukázat na nedůslednost prvních pokusů o zařazení Revoluce důstojnosti do výuky dějepisu. Nové učebnice, které vzhledem k předchozím krokům musely být sepsány, vznikaly déle.

V roce 2016 došlo k další významné reformě ukrajinského vzdělávacího systému jako celku pod názvem „Nová ukrajinská škola“.¹⁰¹ Dokument předpokládal vznik nových standardů pro výuku jednotlivých předmětů.¹⁰² Standard pro výuku dějepisu vznikl v roce 2017.¹⁰³

⁹⁹ ТЕРНО, С. – ТУРЧЕНКО, Г.: Антиукраїнська політика в історичній освіті України за міністра Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.). *Eminak*, 2023, ч. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/375621767_Antiukrainska_politika_v_istorienij_osviti_Ukraini_za_ministra_D_Tabacnika_2010_-_pocatok_2014_rr >, cit. 2023-12-29], s. 245.

¹⁰⁰ Vše cit. v Міносвіти додало в підручник історії параграф про Майдан. [online: < https://lb.ua/society/2015/04/03/300840_minobrazovaniya_dobavilo_uchebnyk.html >].

¹⁰¹ Кабінет міністрів України розпрядження від 14 грудня 2016 р. № 988-р Київ. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року. [online: < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> >, cit. 2024-01-04].

¹⁰² Тамтєж.

¹⁰³ Нові навчальні програми для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти: "Історія України", "Всесвітня історія", інтегрований курс "Історія: Україна і світ". [online: < <https://old.uinp.gov.ua/methodicmaterial/novi-navchalni-programi-dlya-uchniv-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoi-serednoi-osviti-> >, cit. 2024-01-04].

Obsahoval prítom výše zmíněnou novou periodizaci a zahrnoval události do stejného roku, ve kterém vyšel.¹⁰⁴

Reforma s názvem „Nová ukrajinská škola“ se příliš nelišila od předchozích pokusů o reformu vzdělávacího systému – kritizovala předchozí vývoj a vyzývala ke změně s tím, že akcentovala decentralizaci, soustředění se na rozvoj individuů atd., tj. šlo o další dokument volající po „reformě“ v takovém významu, jak jsem ji doposud definoval.¹⁰⁵

Dějepisný standard, který vyšel o rok později, požaduje od dějepisné výuky hlavně výchovu k patriotismu, národní hodnoty tvoří většinu textu.¹⁰⁶ Dokument spíše neguje předchozí reformní snahy, které se snažily zavést do výuky ukrajinských dějin nadnárodní perspektivu a jeho vyznění je hlavně národní. Vzhledem k událostem je to pochopitelné. Standard také zahrnuje výše zmíněnou novou periodizaci ukrajinského postsovětského období – k dosavadním dvěma kapitolám: „Obnova nezávislosti Ukrajiny“ a „Vznik Ukrajiny jako nezávislého státu“ přidává třetí: „Utváření nové Ukrajiny“.

Změny po roce 2014 ale nejsou obratem ke konzervativní roli historického vzdělávání, které by z něj činila součást „národního obrození“ a nové Porošenkovy politiky paměti. I když to výše uvedený nový Standard naznačuje, nebyla by taková interpretace správná. V roce 2017 došlo totiž k zavedení nového kurzu: „Integrovaný kurz: Ukrajina a svět“.¹⁰⁷ Ten je součástí výše jmenovaného standardu spolu s ukrajinskými a světovými dějinami.¹⁰⁸ Integrace kurzu ukrajinských a světových dějin byla prítom v období ukrajinské nezávislosti nahlížena jako jeden z reformních kroků, který má Ukrajině pomoci vzdálit se od národního vyprávění.

Dalším důvodem, proč nelze uvažovat o vývoji po roce 2014 v kategoriích „národní a konzervativní kontrarevoluce“, jsou nové učebnice. Texty sepsané na základě standardu z roku 2017 vyšly všechny v roce 2019. Došlo prítom k výraznému rozšíření počtu textů, podle

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Кабінет міністрів України розпрядження від 14 грудня 2016 р. № 988-р Київ. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року. [online: < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> >, cit. 2024-01-04].

¹⁰⁶ Нові навчальні програми для учнів 10-11 класів закладів загалної середньої освіти: "Історія України", "Всесвітня історія", інтегрований курс "Історія: Україна і світ". [online: < <https://old.uinp.gov.ua/methodicmaterial/novi-navchalni-programi-dlya-uchniv-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoi-serednoi-osviti-> >, cit. 2024-01-04].

¹⁰⁷ Srov. ІГНАТЕНКО, Н. – МОСКАЛЮК, М: Історична освіта у дискурсі еволюції державної політики України кінця XX – початку XXI ст. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2022, ро. 37, ч. 1. [online: < <https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/download/577/400> >, cit. 2023-12-29], s. 146.

¹⁰⁸ Віз Нові навчальні програми для учнів 10-11 класів закладів загалної середньої освіти: "Історія України", "Всесвітня історія", інтегрований курс "Історія: Україна і світ". [online: < <https://old.uinp.gov.ua/methodicmaterial/novi-navchalni-programi-dlya-uchniv-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoi-serednoi-osviti-> >, cit. 2024-01-04].

kterých se nejnovější dějiny Ukrajiny vyučují a výuku tak lze považovat za více pluralitní. Seznam učebnic na školní roky 2015/2016, 2016/2017 zahrnuje pouze dva základní texty pro výuku ukrajinských dějin v jedenácté třídě (další seznamy bohužel nejsou dohledatelné, ale situace se nemohla lišit).¹⁰⁹ Po vydání nových učebnic v roce 2019 se počet učebnic pro jedenáctou třídu rozšířil na šest.

Jak později uvidíme v analýze, nové učebnice popisují nejnovější období ukrajinských dějin velmi podrobně. Vzhledem k tomu, že události proběhly nedávno, byl podrobný výklad obsahující mnoho informací snadno napadnutelný s tím, že informace nejsou ověřené ani dovyšetřením událostí, ani autoritou historické vědy – jde o riziko příliš rychlé historizace současných událostí. Toho využil v roce 2020 bývalý náměstek administrativy prezidenta Janukovyče Andrij Portnov, který v březnu zahájil proces s ukrajinským Ministerstvem školství a vědy kvůli popisu událostí roku 2014 v učebnicích, které vyšly v letech 2018¹¹⁰ a 2019¹¹¹. Portnov požadoval, aby z učebnic byly vyškrtnuty „zmínky o revoluci a zločincích, kteří se podíleli na vraždách a násilí“. Tvrdil, že se události roku 2014 v učebnicích „mytologizují“.¹¹² Konkrétně zpochybňoval vinu členů Berkutu na vraždě účastníků demonstrace v Hruševského ulici, kterou předpokládala učebnice Stanislava Kulčyckého a Valerije Vlasova z roku 2019.¹¹³ Napadl nově vzniklé učebnice z toho, že manipulují fakty a uvádí nepravdivé interpretace historických událostí.¹¹⁴ Soud Portnova s ministerstvem se táhl až do ledna následujícího roku. Portnov, stejně jako některé zpravodajské servery, tvrdil, že soud rozhodl o povinnosti ministerstva učebnice přepsat. Podle jiného článku, který cituje hodnocení právníků soud

¹⁰⁹ Viz Про переліки навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році. [online: < <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-422729-15#Text> >, cit. 2024-01-04].; Про переліки навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році. [online: < https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/52063/ >, cit. 2024-01-04].

¹¹⁰ Týká se zřejmě učebnice pro pátou třídu. Učebnice pro pátou třídu popisují stručně a srozumitelně celé ukrajinské dějiny a slouží jako jakýsi úvod do národních dějin. viz POPSON, N.: The Ukrainian History Textbook: Introducing Children to the “Ukrainian Nation”. *Nationalities Papers*, 2001, roč. 29, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/233437663_The_Ukrainian_History_Textbook_Introducing_Children_to_the_'Ukrainian_Nation' >, cit. 2023-12-29], s. 325–350.

¹¹¹ Seznam napadených textů uveden v МОН перегляне підручники з історії України через позов ексрегіонала Портнова. [online: < <https://localhistory.org.ua/news/mon-peregliane-visim-pidruchnikiv-z-istoriyi-ukrayini-cherez-pozov-eksregionala-portnova/> >, cit. 2024-01-04].

¹¹² Події Революції Гідності: у суді заперечили, що Портнов виграв апеляцію у справі про перегляд підручників з історії України. [online: < <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/portnov-poshiriv-feyk-pro-pereglyad-pidruchnikiv-z-istoriji-shchodo-podiy-maydanu-50155407.html> >, cit. 2024-01-04].

¹¹³ Суд виніс двозначне рішення, але воно точно не зобов'язує переписувати підручники й видалити інформацію про події Революції гідності зі шкільної програми. [online: < <https://ms.detector.media/trendi/post/26511/2021-01-29-portnov-proty-mon-shcho-naspravdi-oznachaie-rishennya-sudu-pro-pidruchnyky-istorii/> >, cit. 2024-01-04].

¹¹⁴ МОН зобов'язали переглянути підручники з історії через позов Портнова. [online: < <https://www.pravda.com.ua/news/2021/01/26/7281280/> >].

Portnov nevyhrál. Právnička Zoja Jaroš uvádí, že ministerstvo dostalo za úkol učebnice pouze přezkoumat – po přezkoumání v případě, že by kontrola dopadla dobře, je může ponechat ve výuce.¹¹⁵ V dubnu proběhlo odvolací řízení. Portnov znovu tvrdil, že zvítězil. Jeho vyhlášení uvedla na pravou míru soudkyně Jana Hluščenko: „Rádi bychom informovali veřejnost, že rozhodnutím šestého odvolacího správního soudu ze dne 14. dubna 2021 bylo zrušeno rozhodnutí Okresního správního soudu v Kyjevě o povinnosti Ministerstva školství a vědy Ukrajiny přepracovat učebnice pro 5. a 11. třídu o historii Ukrajiny. Žaloba byla v této části zamítnuta.“¹¹⁶

¹¹⁵ Суд виніс двозначне рішення, але воно точно не зобов'язує переписувати підручники й видалити інформацію про події Революції гідності зі шкільної програми. [online: < <https://ms.detector.media/trendi/post/26511/2021-01-29-portnov-proty-mon-shcho-naspravdi-oznachaie-rishennya-sudu-pro-pidruchnyky-istorii/> >, cit. 2024-01-04].

¹¹⁶ Події Революції Гідності: у суді заперечили, що Портнов виграв апеляцію у справі про перегляд підручників з історії України. [online: < <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/portnov-poshiriv-feyk-pro-pereglyad-pidruchnikiv-z-istoriji-shchodo-podiy-maydanu-50155407.html> >].

3. Vývoj vzdělávací politiky v Rusku

3.1 Devadesátá léta

Ruská výuka dějepisu se v devadesátých letech vyvíjela rovněž v rámci reformního kurzu, který byl nastaven v období glasnosti. Na rozdíl od Ukrajiny se v první polovině devadesátých let reformní kurz v Rusku skutečně prosadil.

V Ukrajině se střetávala snaha decentralizovat vzdělávací systém s jeho reálnou, i když nedokonalou centralizací. V Rusku byl vzdělávací systém skutečně decentralizovaný.¹¹⁷ Decentralizace charakterizovala vztahy federálního centra s regiony – podle Victora Shnirelmana bylo Ministerstvo vzdělávání na konci devadesátých let pouze jedním ze zdrojů financování, ale reálnou moc nad výukou v regionech spíše nemělo.¹¹⁸ Decentralizace se dále týkala procesu vydávání dějepisných učebnic.

V Rusku existovaly „vládní“ učebnice, které obsahovaly neurčitý soubor patriotických a liberálnědemokratických hodnot.¹¹⁹ Jejich vydávání a šíření po školách však bylo komplikované vzhledem k tristnímu financování.¹²⁰ Učebnice navíc mohl vydávat v podstatě každý, kdo na to měl peníze.¹²¹ Podle Věry Kaplan se u učebnic objevil autorský subjekt a učebnice se staly „jakousi novou historickou tribunou pro zkoušení nových historických

¹¹⁷ ВЯЗЕМСКИЙ, Е. Е.: Образовательная политика постсоветской России и реформа общего исторического образования. *Проблемы современного образования*, 2013, č. 20. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-politika-postsovetskoy-rossii-i-reforma-obshchego-istoricheskogo-obrazovaniya> >, cit. 2020-10-12], s. 10.

¹¹⁸ SHRNIRELMAN, V.: Stigmatized by History or by Historians? The Peoples of Russia in School History Textbooks. *History and Memory*, 2009, roč. 21, č. 2. [online: < <https://www.jstor.org/stable/10.2979/his.2009.21.2.110> >, cit. 2024-01-02], s. 112.

¹¹⁹ VOLODINA, T.: Teaching History in Russia after the Collapse of the USSR. *The History Teacher*, 2005, roč. 38, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/273231809_Teaching_History_in_Russia_after_the_Collapse_of_the_USSR >, cit. 2020-10-12], s. 183.

¹²⁰ ТАРАСЕВИЧ, Г.: Пути учебника неисповедимы. *Учительская газета*, 1995, č. 34. [online: < <http://old.ug.ru/old/95.34/5.html> >, cit. 03-14-2021]. srov. КУТАСОВА, О.: Учить придется без учебников. *Учительская газета*, 1995, č. 26. [online: < <http://old.ug.ru/old/95.26/6.html> >, cit. 03-14-2021]. srov. СЫЧЕВА, Л.: Учебники и власть. *Учительская газета*, 1997, č. 2. [online: < <https://ug.ru/shkola-24/> >, cit. 2024-04-07].

¹²¹ VOLODINA, T.: Teaching History in Russia after the Collapse of the USSR. *The History Teacher*, 2005, roč. 38, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/273231809_Teaching_History_in_Russia_after_the_Collapse_of_the_USSR >, cit. 2020-10-12], s. 183.

myšlenek a konceptualizací“.¹²² Z toho důvodu lze považovat ruský učebnicový vydavatelský průmysl devadesátých let za skutečně pluralitní.

Decentralizaci přitom doplňoval reformní přístup k výuce. Podle Kaplan byl kladen důraz na individuální schopnosti studenta a na ústup od jakékoli indoktrinační role dějepisného vzdělávání. Studentovi měly být předávány informace, názor na ně si měl vytvořit sám.¹²³ V Rusku devadesátých let se zpochybňovala samotná výchovná role dějepisné výuky a někteří publicisté zdůrazňují protiklad „kolektivistického“ a „individualistického“ přístupu s tím, že za žádoucí považují ten druhý.¹²⁴ Liberální směr dějepisné výuky byl spojen s osobou Eduarda Dněprova, prvního ministra vzdělávání Ruské federace (v letech 1990-92). Dněprov význam decentralizace hodně zdůrazňoval a jakékoli centralizační úsilí považoval za hrozbu návratu totalitní minulosti. Když se na konci devadesátých let začaly objevovat centralizační tendence (viz dále), související v tomto konkrétním případě hlavně s financováním a vztahem federálního centra s regiony, tvrdil: „Odtud [tj. od federálního financování – pozn. aut.] – [zbývá – pozn. aut.] ani ne krok, ale půl kroku k jednotné, stejnorodé škole, kdy, jak tomu bylo předtím, od Sachalinu do Kaliningradu ve stejnou hodinu bude probíhat stejný předmět na stejné stránce jediné učebnice (Idylický [голубой – pozn. aut.] sen našich normalizátorů, skrytý za jejich neustálým fňukáním nad údajně rozervaným vzdělávacím prostorem)“.¹²⁵ I názory Dněprova ale obsahovaly rozpor – na jednu stranu kritizoval jakoukoli centralizaci jako pokus o revizi, na stranu druhou vytýkal vládě přílišný technokratismus a ignorování vzdělávací politiky, tj. vlastně nedostatečný intervencionismus.¹²⁵ Otázkou je, nakolik byl reformní kurz v devadesátých letech dlouhodoběji udržitelný.

Pokud bychom jej dali do souvislosti s celkovým směřováním Jelcinova Ruska, udržitelný nebyl. Charakter moci Borise Jelcina a jeho reformátorů byl zpočátku technokratický a jejich

¹²² KAPLAN, V.: The Vicissitudes of Socialism in Russian History Textbooks. *History and Memory*, 2009, roč. 21, č. 2. [online: < <https://www.jstor.org/stable/10.2979/his.2009.21.2.83> >, cit. 2024-01-02], s. 85. U učebnic dějepisu je typická spíše druhá varianta – autor je upozaděn, resp. vůbec neexistuje, a je jen součástí média, skrze které se šíří neosobní (tj. objektivizovaná) informace o minulosti. Pokud jsou učebnice spojeny s konkrétním autorem, svědčí to o jejich subjektivitě (o „autorském“ výkladu). Poté přestávají plnit roli „nadosobního konsensu“ o minulosti, o kterém jsem psal v úvodu. srov. LISOVSKAYA, E. – KARPOV, V.: New Ideologies in Postcommunist Russian Textbooks. *Comparative Education Review*, 1999, roč. 43, č. 4, s. 526. cit. v ЛЕВИНТОВА, Е. М. – БАТТЕРФИЛЬД, Дж.: Как формируется история и отношение к ней: школьные учебники о новейшей отечественной истории. *Вестник общего мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*, 2009, č. 3. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/kak-formiruetsya-istoriya-i-otnoshenie-k-ney-shkolnye-uchebniki-o-noveyshey-rossiyskoy-istorii> >, cit. 2024-01-02], s. 103.

¹²³ KAPLAN, V.: History Teaching in Post-Soviet Russia: Coping with Antithetical Traditions. In: EKLOF, B. – HOLMES, L. E. a kol. (eds.): *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. Londýn 2005.

¹²⁴ Viz např. ГАЗМАН, О.: От коммунистического воспитания – к педагогической поддержке. *Учительская газета*, 1998, č. 7. [online: < <http://old.ug.ru/old/98.07/> >, cit. 2022-7-26].

¹²⁵ Ветшает федеральная казна. А доверие российского общества к школе падает. *Учительская газета*, 1999, č. 5. [online: < [Учительская газета #05 on-line \(ug.ru\)](http://www.ug.ru/ug05on-line) >, cit. 2022-7-26].

politická činnost byla redukována téměř výhradně na ekonomickou transformaci. Někteří autoři tak upozorňují na nedůslednost Jelcinovy symbolické politiky.¹²⁶ Nikolaj Kuposov hovoří o „liberálním masternarativu“ Jelcinovy vlády.¹²⁷ Je však třeba zdůraznit slabost tohoto narativu, kterou lze odůvodnit i tím, že jde vlastně o oxymóron – liberalismus Jelcinova Ruska, což je hodně patrné v oblasti dějepisného vzdělávání, nemohl zahrnovat jakýkoli „masternarativ“, protože ten by odporoval jeho liberální podstatě.¹²⁸ Častěji se tak hovoří o „ideologickém vakuu“ Ruska devadesátých let.¹²⁹ Jelcin se toto vakuum pokusil zaplnit v roce 1996, kdy se pokusil vytvořit „národní konsensus“¹³⁰ a „novou národní ideu“ s vědomím nedostatků „liberálního masternarativu“.¹³¹ Ve stejné době, tj. po Jelcinově druhém zvolení, začalo Rusko ustupovat od výhradně reformního kurzu ve vzdělávací politice a pokoušelo se o recentralizaci.¹³² V roce 1998 bylo vytvořeno „povinné minimum obsahu vzdělávání pro střední školu“ a byl zaveden Federální seznam učebnic, který znamenal významný krok ke státní regulaci dějepisné výuky.¹³³ Koncepce nového liberálního Ruska bez jakékoli ideologie byla tak mocenským centrem opuštěna a liberální fobie z indoktrinace sovětského typu byla částečně překonána již před nástupem Vladimira Putina (1999, resp. 2000). Ten tak nelze chápat výhradně v revolučních termínech jako „převrat“ nebo radikální změnu.

¹²⁶ SHERLOCK, T.: *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York 2007, s. 160. srov. SVOBODA, K.: Šeď Putinyvy historické politiky. *Acta universitatis Carolinae studia territorialia*, 2014, č. 1-2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/331990294_SED_PUTINOVY_HISTORICKE_POLITIKY >, cit. 12-06-2020], s. 52. srov. SHARAFUTDINOVA, G.: *The Red Mirror. Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*. Oxford 2020, s. 86.

¹²⁷ KOPOSOV, N.: *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge 2018, s. 225.

¹²⁸ Kathleen E. Smithová ukazuje, že demokraté v Rusku devadesátých let chápali jakoukoli ideologii, patriotickou rétoriku a rituály jako něco, co patří výhradně k totalitním režimům. Viz citát Georgije Starkova v REMNICK, D.: Hammer, Sickle and Book. *New York Review of Books*, 1996.; КОСТИКОВ, В.: Время властвовать поступками. *Московские новости*, 1996, s. 28. Oboje cit. v SMITH, K. E.: *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York 2002, s. 159. a následně autorčino shrnutí tamtéž. Jelcinovo Rusko se tedy vzdalo možnosti ideologicky působit a sjednocovat společnost na základě patriotických či jiných hodnot dobrovolně v rámci důrazu na demokracii a liberalismus. Na jiném místě Smithová hovoří o „patologickém strachu z ideologie“. Ideál „kolektivní ideje“ se navíc setkal s odporem z řad některých liberálních komentátorů, kteří jej považovali za kontradiktorní vůči demokracii a důrazu na individualismus. Viz tamtéž, s. 162. Gulnaz Sharafutdinova popisuje devadesátá léta podobně. Podle ní byly v devadesátých letech „sovětský ideologický aparát a státem vedená propagandistická práce spatřovány jako věc minulosti“. SHARAFUTDINOVA, G.: *The Red Mirror. Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*. Oxford 2020, s. 87.

¹²⁹ BRUDNY, Y. M.: *Reinventing Russia. Russian Nationalism and the Soviet State. 1953-1991*. Harvard 1998, s. 23.

¹³⁰ MALINOVA, O.: Constructing the „Usable Past“: the Evolution of the Official Historical Narrative in Post-Soviet Russia. In: BERSAND, N. – TORQUIST-PLEWA, B.: *Cultural and Political Imaginaries in Putin's Russia*. Boston 2018, s. 92.

¹³¹ Celý proces „hledání ruské ideje“ v roce 1996 viz v SMITH, K. E.: *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York 2002, s. 158–172. (kapitola *Searching for a New Russian Idea*).

¹³² KAPLAN, V.: History Teaching in Post-Soviet Russia: Coping with Antithetical Traditions. In: EKLOF, B. – HOLMES, L. E. a kol. (eds.): *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. Londýn 2005, s. 262.

¹³³ Tamtéž.

Reformní kurz se navíc přibližně od poloviny devadesátých let nesetkával jen s pozitivní odezvou.¹³⁴ Jeho obsahová složka byla napadána z ideologických pozic ze stran komunistů, nacionalistů a dalších (např. druhoválečných veteránů a jejich organizací), kterým se nezdály kritika sovětského období a příliš kající výklad národních dějin v učebnicích.¹³⁵ V roce 1998 došlo dokonce k zákazu učebnice Alexandra Kredera ve třech oblastech kvůli údajné „kritice Velké vlastenecké války“.¹³⁶ Ideologická kritika není překvapivá a setkali jsme se s ní i v Ukrajině (viz výše). Rusko se ale od Ukrajiny odlišovalo tím, že na dějepisnou výuku byl podniknut konsolidovanější útok, který byl konzervativní celkově – kromě více patriotického a pozitivního výkladu volal po návratu k tradiční výchovné roli školy, k jednotě výkladů a k centralizaci.¹³⁷ Komunistický politik Benov přímo spojoval negativní pohled na Sovětský svaz s „experimentováním s hlavami školáků“, když hystericky kritizoval učebnice dějepisu v roce 1996.¹³⁸ Strach z „hodnotové dezorientace“ vyjádřil v roce 1995 Michail Fišer: „[Bud’ – pozn. aut.] jsou světonázor, víra, systém hodnot a životních principů předmětem svobodného výběru dětí, nebo je všechno toto [věcí určitého – pozn. aut.] druhu sociálního dědictví a přímého předávání z generace na generaci, od významného dospělého k dítěti, od autoritativního Učitele k žákovi? Jestli je pravdivá druhá možnost, potom ideologický pluralismus a univerzální hodnoty nejsou schopné zformulovat vlastní a udržitelnou světonázorovou pozici dítěte a vedou k jeho hodnotové dezorientaci“.¹³⁹

Kromě reakcí společnosti bylo další překážkou reformních snah to, nakolik byli schopni změnit svůj přístup samotní učitelé. Podle Filippa Čapkovského a jeho studie učitelům v Rusku imponoval spíše princip „jednoty“ ve vzdělávání, a to z čistě praktických důvodů – jednotné vzdělávání znamenalo méně práce.¹⁴⁰ Podle empirického výzkumu Anny Saniny se na

¹³⁴ Vera Kaplan hovoří o „protireformaci“. Viz tamtéž, s. 247.

¹³⁵ ЛИБЕДЕВ, С.: Панама новейшей истории, 2004. [online: < https://www.gazeta.ru/comments/2004/06/a_129403.shtml >, cit. 2022-07-15]. srov. КОПОСОВ, Н.: *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge 2018, s. 225.

¹³⁶ ШОГЕНОВ, А.: Экспертиза школьных учебников. *Народное образование*, 2007, č. 2, s. 38–43. cit. v ГУЗЬ, Е.: Школьный учебник по истории в условиях трансформации государственной образовательной политики рубежа XX-XXI вв. *Постсоветский материк*, 2019, č. 1, svazek 21. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnyy-uchebnik-po-istorii-v-usloviyah-transformatsii-gosudarstvennoy-obrazovatelnoy-politiki-rubezha-xx-xxi-vv> >, cit. 2022-07-26], s. 114.

¹³⁷ Tento princip byl v Ukrajině logicky opačný – ti, co od ukrajinského vedení chtěli méně nacionalistický, tj. více prosovětský výklad, naopak centrum tlačili do větší decentralizace výuky.

¹³⁸ БУНЯКИНА, Н.: «Переходные» учебники. *Учительская газета*, 1996, č. 48. [online: < https://ug.ru/old/96.48/t14_1.htm#p1 >, cit. 2020-10-12].

¹³⁹ На минных полях гуманизации. *Учительская газета*, 1995, č. 4. [online: < <https://ug.ru/old/95.44/9.html> >, cit. 2020-10-12].

¹⁴⁰ ЧАПКОВСКИЙ, Ф.: Учебник истории и идеологический дефицит. *Pro et Contra*, 2011, č. 1-2. [online: < https://carnegicendowment.org/files/ProetContra_51_117-133_all.pdf >, cit. 2023-13-01], s. 124.

konzervativních a patriotických principech vzdělávání učitelé shodují se současnými vzdělávacími a politickými autoritami i v ideologické rovině.¹⁴¹

Patriotismus nehrál v ruském přístupu k výuce dějepisu v devadesátých letech výraznější roli kvůli důrazu na individualitu ve vzdělávacím procesu. Reformní přístup byl, minimálně v první polovině devadesátých let, dominantní a neocital se v protikladu vůči „nation-building“ či „state-building“ jako v Ukrajině, protože liberální atmosféra Jelcinova Ruska, jak píše Smithová či Sharafutdinová (viz výše), „nation-building“ v podstatě zapovídala. Pokusy sjednocovat společnost na základě jednotících idejí byly považovány za totalitní relikv, potřeba vštěpovat žákům patriotické hodnoty prostřednictvím výuky dějepisu za indoktrinační mechanismus. V rozdílu mezi Ruskem a Ukrajinou v přístupu k dějepisnému vzdělávání se projevuje obecnější distinkce. Ukrajina kladla za prezidenta Kravčuka důraz výhradně na problematiku „nation-building“ či „state-building“ a ignorovala ekonomickou transformaci, což změnil až Kravčukův nástupce Kučma. Ruské vedení kladlo důraz na ekonomickou reformu, přičemž vědomě ignorovalo ideologickou a symbolickou politiku či konektivní roli kolektivní paměti¹⁴². Reformní myšlení o výuce dějepisu bylo v Rusku v devadesátých letech úspěšnější než v Ukrajině, ale stejně jako v Ukrajině ukázalo své slabiny. Jejich vliv se začal reálně projevovat ve druhé polovině devadesátých let, kdy došlo k ústupu od totalitní decentralizace vzdělávacího prostoru a k pokusu regulovat obsah dějepisných učebnic.

3.2 Období vlády Vladimira Putina

Po nástupu Vladimira Putina pokračoval a akceleroval ústup od reformního liberálního přístupu k centralizaci. Vývoj Putinova vládnutí ale nelze považovat za konzistentní proces, který by od počátku vědomě směřoval k současnému stavu. Nebylo tomu tak ani v problematice výuky dějepisu. Aby bylo možné pochopit proměny téměř čtvrt století trvající vlády Vladimira Putina, je třeba pokusit se o její konceptualizaci a periodizaci. V této práci budu vycházet ze základního rozdělení, které nabízí autoři věnující se ideologické politice Putinova režimu. K proměně vztahu mezi mocí a občany došlo v období mezi roky 2011 a 2012.

¹⁴¹ SANINA, A.: The Routinisation of Conservatism. Key Stakeholders of Patriotic Education in Contemporary Russia. In: MIKLÓSSY, K. – KANGASPURO, M.: *Conservatism and Memory Politics in Russia and Eastern Europe*. Londýn 2021.

¹⁴² Viz ASSMANN, J.: *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001, s. 20. Součástí tzv. konektivní struktury, tj. mechanismu sjednocujícího společnosti, jsou dle autora společně sdílené hodnoty a společné vzpomínky na minulost.

3.2.1 Periodizace a charakteristika prvního období mezi roky 2000 a 2011/2012 v obecné rovině

Podle Samuel A. Greena a Graema B. Robertsona bylo do roku 2011 cílem ruského režimu depolitizovat společnost, a to prostřednictvím ideologicky velmi neurčité politiky. Po „výzvě ulice“, které Putinův režim čelil při demonstracích v roce 2011, došlo k obratu od depolitizační ideologické neurčitosti a vynikla naopak snaha společnost mobilizovat na základě určitých témat.¹⁴³ Podobnou periodizaci nabízí Olga Malinova ve svém článku, který se pokouší synteticky pojmut Putinovu paměťovou politiku. Podle Malinové elita Putinova Ruska do roku 2012 produkovala „eklektický narativ“, ve kterém v rámci koncepce „tisícileté historie ruského státu“ byly často nepřilíš důkladně slepené jednotlivé epizody. Narativ byl nekoherentní, protože elity nechtěly zaujmout k minulosti jednoznačný postoj. Po protestech roku 2012 došlo k obratu k více konzistentnímu narativu, který měl mobilizovat loajální „většinu“ proti protestující „menšině“.¹⁴⁴ Přelom v Putinově paměťové politice směrem k větší kontrole nachází v roce 2012 také Nikolaj Kaposov.¹⁴⁵

První období mezi roky 2000 a 2011–2012 je tak dle většiny autorů charakterizováno ideologickou neurčitostí a eklektickým slepováním různých výpovědí.¹⁴⁶ Při takové charakteristice prvního období Putinova vlády lze přitom vycházet z definice Surkovova hybridního a postmoderního systému, kterou popsal Peter Pomerantsev.¹⁴⁷ Český filozof Michal Hauser charakterizuje Putinův ekletismus v prvním období jako příklad „populistického sjednocení“ a srovnává jej s Donaldem Trumpem. Princip Putinovy politiky dle Hausera tak ruskému prezidentovi umožňoval šířit různá, třeba protikladná vyjádření, a prostřednictvím nich oslovovat různé uzavřené komunity. Na příkladu Trumpa Hauser

¹⁴³ GREENE, S. A. – ROBERTSON, G. B.: *Putin v. the People*. Yale 2019, s. 21.

¹⁴⁴ MALINOVA, O.: Constructing the „Usable Past“: the Evolution of the Official Historical Narrative in Post-Soviet Russia. In: BERSAND, N. – TORQUIST-PLEWA, B.: *Cultural and Political Imaginaries in Putin's Russia*. Boston 2018, s. 98–99.

¹⁴⁵ KOPOSOV, N.: „The Only Possible Ideology“: Nationalizing History in Putin's Russia. *Journal of Genocide Research*, 2022, roč. 24, č. 2. [online: < <https://doi.org/10.1080/14623528.2021.1968148> >, cit. 2024-01-08], s. 211.

¹⁴⁶ Na neurčitost Putinova režimu v prvním období upozorňují i další autoři. Paul Chaisty a Stephen Whitefield hovoří „centristické politice“ Putina před protesty roku 2012. CHAISTY, P. – WHITEFIELD, S.: Putin's Nationalism Problem. [online: < [Putin's Nationalism Problem \(e-ir.info\)](https://www.e-ir.info/putin-nationalism-problem/) >, cit. 2024-01-03]. Proti tezi o „nevyhraněnosti“ a „neurčitosti“ putinismu stojí naopak studie, které ihned v počátcích vlády Putina spatřují reinkarnaci sovětské příšery a celý proces tak mají nahlížejí jako od počátku stejný nebo jako stupňující se. viz např. KHAPAEVA, D.: Triumphant Memory of the Perpetrators: Putin's Politics of re-Stalinization. *Communist and Post-Communist Studies*, 2016, roč. 49, č. 1. [online: < <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2015.12.007> >, cit. 2024-01-03], s. 61–73.

¹⁴⁷ POMERANTSEV, P.: *Nic není pravda a všechno je možné: surreálné srdce nového Ruska*. Praha 2016.

charakterizuje svou koncepcí nejjasněji: „V Trumpově diskursu se A nepojí nutně s B. Pokud nesouhlasíte s A, můžete se jednoduše zaměřit na B.“¹⁴⁸

V popisu učebnicové politiky budu vycházet z této periodizace – rok 2012 je vhodným milníkem, protože v něm lze skutečně pozorovat akceleraci předchozích trendů učebnicové politiky v podobě snahy zavést „jednotnou“ učebnici dějepisu do škol.

3.2.2 Ruské učebnice dějepisu mezi roky 2000 a 2012

Proměnu dějepisného vzdělávání po roce 2000 lze nahlížet dvojitým způsobem vzhledem k reformnímu úsilí devadesátých let. Věra Kaplan považuje nástup Putina k moci za počátek konce reformního úsilí.¹⁴⁹ Na problematiku ale nelze nahlížet výhradně jako na diskontinuální změnu. Jevgenij Vjazemskij charakterizuje období devadesátých let jako „reformní“ a období po roce 2000 jako „modernizační“.¹⁵⁰ Nový kurz po roce 2000 tak z jedné strany nahlížím jako výraznou proměnu – do značné míry lze nové trendy v dějepisné výuce srovnat s opozicí proti reformnímu úsilí v devadesátých letech (tj. s protireformací, o které hovoří Kaplan). Zároveň je však nutné zkoumat vývoj po roce 2000 i jako korekci dosavadního kurzu, která jej postupně převrátila v jeho negaci.¹⁵¹

Už od počátku bylo zřejmé, že se přístup ke vzdělávání bude měnit. V roce 2000 vyšel první oficiální dokument s názvem „O národní doktríně vzdělávání v Ruské federaci“, který kritizuje realitu vzdělávacího systému devadesátých let a vyzývá k navázání na „úspěchy sovětského období“.¹⁵² Putinův režim navíc od počátku očividně počítal s důležitostí „patriotické výchovy mládeže“, jak prozrazuje dokument „Patriotické vzdělávání občanů

¹⁴⁸ HAUSER, M.: Rozlomená jednota liberální demokracie. K původu nových populismů. In: FEINBERG, J. G. – HAUSER, M. a kol.: *Politika jednoty ve světě proměn*. Praha 2021, s. 149–150.

¹⁴⁹ KAPLAN, V.: History Teaching in Post-Soviet Russia: Coping with Antithetical Traditions. In: EKLOF, B. – HOLMES, L. E. a kol. (eds.): *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. Londýn 2005, s. 265.

¹⁵⁰ ВЯЗЕМСКИЙ, Е. Е.: Образовательная политика постсоветской России и реформа общего исторического образования. *Проблемы современного образования*, 2013, č. 3. [online: < [Образовательная политика постсоветской России и реформа общего исторического образования – тема научной статьи по наукам об образовании читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка \(cyberleninka.ru\)](#) > cit. 2020-10-12], s. 8.

¹⁵¹ Srov. s hlavní tezí mé studie, ve které se zaměřuji právě na kontinuitu ve vzdělávací politice v oblasti výuky dějepisu mezi prvním obdobím Putinova režimu a devadesátými „reformními“ lety. Viz ŠOLLE, C.: Vzdělávací politika Ruské federace v oblasti dějepisné výuky a sovětské období v ruských učebnicích dějepisu po roce 2000. *Novaja Rusistika*, 2023, roč. 16, č. 1, s. 31–43. Korekci je nutné v tomto případě vnímat zaprvé jako vhodný analytický pojem, který nám umožňuje důkladně zkoumat nové trendy v ruské politice, zároveň ale jako pojem, který má za úkol legitimizovat změnu, kterou Putinovo Rusko provádělo. V této práci kladu důraz především na kontinuitu ve snažení o patriotický výklad (viz níže).

¹⁵² Постановление Правительства РФ от 04.10.2000 г. N 751 «О национальной доктрине образования в Российской Федерации». [online: < [Из кризиса - к достойной жизни Национальная доктрина образования в Российской Федерации – Учительская газета \(ug.ru\)](#) >, cit. 11-23-2020].

Ruské federace na období 2001-2005“, který v Rusku od té doby vychází každých pět let až do současnosti.¹⁵³ Zpočátku se však nová ruská vláda nepokoušela o koncepční kroky, které by měly jakkoli centralizovat dějepisnou výuku – ty jsou charakteristické až pro druhé Putinovo volební období po roce 2004. V tom prvním došlo ke dvěma izolovaným událostem svědčícím o novém trendu v dějepisné výuce mnohé.

V roce 2002 vyvolala kritika ruského premiéra Michaila Kasjanova konkurz na nové učebnice dějepisu. Kasjanovova kritika se přitom týkala interpretace postsovětského období – ruský premiér uvedl, že „ve vzdělávací literatuře není nic o hodnotách demokratické společnosti a o tom, že si lidé zvolili cestu tržní transformace“.¹⁵⁴ Nejnovějšímu období ruských dějin se přitom měla věnovat i jedna z kapitol („Rusko a postsovětské období. 90. léta. 20. – začátek 21. století“), kterou autoři v rámci soutěže odevzdávali – paradoxně právě tato část konkurzu neproběhla. Konkurz byl navíc také zvláštní z toho důvodu, že jej ve zbylých kategoriích vyhrály pouze dva texty jednoho autora (Nikity Zagladina), i když mělo být původně vítězů devět. Ruské ministerstvo vzdělávání v osobě náměstka ministra Viktora Bolotova argumentovalo tím, že devět učebnic je zbytečně moc.¹⁵⁵

O rok později byl ruským ministerstvem vzdělávání z Federálního seznamu učebnic odstraněn text Igora Doluckého. Důvodem byla dvě tvrzení o Putinově nástupu k moci, která učebnice obsahuje a která měli studenti okomentovat. Jde o tvrzení Jurije Butrina, podle kterého došlo po zvolení Putina ke státnímu převratu, a prohlášení Grigorije Javlinského, který tvrdí, že se v Rusku po roce 2001 zformoval policejní stát.¹⁵⁶ V následné nepřímé názorové přestřelce v médiích Putin odhalil svou pozici – ruský prezident vlastně tvrdil, že pluralitu devadesátých let uznává, ale zároveň to s ní nelze přehánět... Přitom ale pluralitu vlastně vůbec neuznává, protože pluralita předpokládá více subjektivních názorů a je tedy a priori politizovaná (a

¹⁵³ Правительство Российской Федерации. Постановление от 16.02.2001 г. N 122. О государственной программе «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001-2005 годы». [online: < <http://docs.cntd.ru/document/901781482> >, cit. 11-23-2020].

¹⁵⁴ ЛЕБЕДЕВ, С.: Панама новейшей истории. [online: < https://www.gazeta.ru/comments/2004/06/a_129403.shtml >, cit. 2022-07-15].

¹⁵⁵ КАМИНСКАЯ, И.: ...Вначале было «Русское слово». Итоги конкурса учебников по новейшей отечественной истории. *Учительская газета*, č. 31, 2002. [online: < <https://ug.ru/vnachale-bylo-russkoe-slovo-itogi-konkursa-uchebnikov-po-novejshej-otechestvennoj-istorii/> >, cit. 11-23-2020]. Celý konkurz podrobněji srov. KAPLAN, V.: History Teaching in Post-Soviet Russia: Coping with Antithetical Traditions. In: EKLOF, B. – HOLMES, L. E. a kol. (eds.): *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. Londýn 2005, s. 264–265.

¹⁵⁶ Rozhovor s Igorem Doluckým. Намерение министерства образования РФ запретить издание учебника «Отечественная история XX века»; споры о качестве учебной литературы. [online: < <https://echo.msk.ru/programs/beseda/> >, cit. 2020-11-24].

politika do školy nepatří).¹⁵⁷ V rámci celé aféry navíc Putin vyslyšel důležitou „protireformační“ skupinu z devadesátých let – Doluckého text byl totiž zkritizován ze stran válečných veteránů za nedostatečně „patriotické“ pojetí Velké vlastenecké války – tuto kritiku ruský prezident respektoval.¹⁵⁸

První Putinovo volební období odhalilo dva trendy, které jsou charakteristické pro vývoj do roku 2012. Zaprvé je to snaha o unifikaci učebnicových výkladů a snaha navrátit jim tradiční, „kolektivistickou“ socializační funkci prosazením patriotického výkladu.¹⁵⁹ Zadruhé je ze dvou popsaných afér zcela evidentní, že hlavním cílem státní moci bylo zabránit jakémukoli pokusu o delegitimizaci současné ruské vlády a Putina osobně.

Obě snahy byly problematické. Ruský stát se snažil posílit svou kontrolou nad učebnicemi – v roce 2005 tak došlo k předání pravomocí nad kontrolou Federálního seznamu učebnic Ruské akademii věd a Ruské akademii vzdělávání.¹⁶⁰ Došlo tedy zřejmě k posílení kontroly státu nad učebnicemi, kterých ale bylo stále velké množství, na čemž nic moc neměnily ani další zákony z let 2007 a 2008, které měly zužovat Federální seznam učebnic a zpřísnovat výběr organizací, které je smí vydávat.¹⁶¹ Co se týká problematiky patriotismu, formulaci jeho pojetí lze sledovat v periodiku *Учительская газета*. Z diskusí je přitom patrné, že patriotismus měl vystřídat liberální hodnoty devadesátých let, ale zároveň měl být protlačován „reformním“ přístupem k výuce – důrazem na osudy jednotlivců (antropologizace dějin), důrazem na malé (tj. ne politické) dějiny apod.¹⁶² Tím se Rusko výrazně liší od ukrajinského vývoje, kde je

¹⁵⁷ Путин: школьные учебники – не площадка для политической борьбы, с истории «надо снять всю шелуху и пену». [online: < [NEWSRu.com](https://www.newsru.com) :: Путин: школьные учебники - не площадка для политической борьбы, с истории "надо снять всю шелуху и пену" >, cit. 2024-01-03].

¹⁵⁸ SHERLOCK, T.: *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York 2007, s. 169. Sherlock přitom zachycuje konkurz i Doluckého kauzu. Viz tamtéž, s. 168–176.

¹⁵⁹ O změně socializační funkce výuky dějepisu po roce 2000 viz také POTAPOVA, N.: Normativity in Russian History Education: Political Patterns and National History Textbooks. *Journal of Social Science Education*, 2015. roč. 14, č. 4. [online: < <https://www.jsse.org/index.php/jsse/article/view/734/794>. >, cit. 2020-12-28], s. 47–55.

¹⁶⁰ Министерство образования и науки Российской Федерации. Приказ от 8.04.2005 г. N 107. «Об экспертизе учебников». [online: < [Приказ Минобрнауки РФ от 08.04.2005 N 107 — Редакция от 08.04.2005 — Контур.Норматив \(kontur.ru\)](https://www.kontur.ru) >, cit. 11-30-2020]. srov. ВЯЗЕМСКИЙ, Е. Е.: Образовательная политика, постсоветской России и реформа общего исторического образования. *Проблемы современного образования*, 2013, č. 3. [online: < [Образовательная политика постсоветской России и реформа общего исторического образования – тема научной статьи по наукам об образовании читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка \(cyberleninka.ru\)](https://www.cyberleninka.ru) > cit. 2020-10-12], s. 7.

¹⁶¹ КАЧУРОВСКАЯ, А.: Исторический припадок. [online: < <https://www.kommersant.ru/doc/782464> > cit. 2022-07-31].; Министерство образования и науки Российской Федерации. Приказ от 18 марта 2009 г. N 88. Об утверждении «Порядка отбора организаций, осуществляющих издание учебных пособий, которые допускаются к использованию в образовательном процессе в имеющих государственную аккредитацию и реализующих образовательные программы общего образования образовательных учреждений». [online: < <https://base.garant.ru/195388/> >, cit. 12-04-2020].

¹⁶² Srov. ŠOLLE, C.: Vzdělávací politika Ruské federace v oblasti dějepisné výuky a sovětské období v ruských učebnicích dějepisu po roce 2000. *Novaja Rusistika*, roč. 16, č. 1, 2023, s. 31–43.

patriotismus spojován s teleologickým vyprávěním a stojí tak v opozici vůči reformnímu úsilí (viz výše). V Rusku v rámci periodika *Учительская газета* vznikala diskuse, která se pokoušela nový vládní požadavek na patriotické hodnoty spojit s reformním přístupem. Šlo tedy o snahu o syntézu, kterou se v Ukrajině nepovedlo uskutečnit. S reformním přístupem však kolidovala rétorika, která akcentovala „výchovnou“ roli dějepisného vzdělávání – tu přitom prosazovala i ruská státní moc a jmenovitě ruský prezident, jak je patrné z jeho projevu v roce 2007: „Je známo, že současné [vzdělávací – pozn. aut] standardy jsou souborem požadavků především pro školáka: jaké předměty a v jakém objemu se má učit. Takový přístup ke vzdělání neřeší úkol utvrzení hodnotové orientace a formování osobnosti.“¹⁶³

Z jedné strany byl tedy patriotismus argumentován v podstatě jako pokračování reformy ruského dějepisného vzdělávání. Z druhé strany, jak ukazuje výše uvedený Putinův citát, patriotismus znamenal „utvrzení hodnotové orientace a formování osobnosti“, tedy něco, čemu se snažil celý proces v devadesátých letech vyhnout. Kromě toho bylo evidentní, že ruský prezident není schopný patriotismus definovat – zvláštní myšlenkovou operací přecházel od patriotismu k Velké vlastenecké válce. Podobná automatická asociace charakterizovala i rétoriku vzdělávacích expertů v periodiku *Учительская газета*. Je otázkou, nakolik měl v prvním období Putinovy vlády „patriotismus“ obsah a nakolik označoval výhradně pozitivní a heroickou interpretaci Velké vlastenecké války.¹⁶⁴

Kromě tohoto paradoxního přejímání reformy a její kolize/kolaborace s patriotismem se navíc ruské vládě spíše nedařilo vzdělávací proces unifikovat, i když to rétorika Putina (viz výše) proklamovala jako základní cíl. V roce 2007 se projevilo, že ruská vláda nejenže není schopná vytvořit jediný, „objektivní“ (tj. ideologický a proputinský, ale jen jeden) a patriotický výklad dějin, ale její snaha se ukázala prozatím jako nedůrazná a polovičatá.

V roce 2007 došlo k vydání pomocného textu pro učitele od Alexandra Filippova a kolektivu autorů. Po vydání učebnice se však všichni ostatní autoři kromě Filippova od textu

¹⁶³ Стенографический отчет о встрече с делегатами Всероссийской конференции преподавателей гуманитарных и общественных наук. [online: < <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/%2024359> >, cit. 30-11-2020]. Více k počátkům formulace patriotismu: ŠOLLE, C.: *Pojetí sovětského období v ruských učebnicích dějepisu po roce 2000*. Bakalářská práce, vedoucí Příhoda, Marek. Praha 2021, s. 44–48.

¹⁶⁴ Srov. КОПОСОВ, N.: „The Only Possible Ideology“: Nationalizing History in Putin’s Russia. *Journal of Genocide Research*, 2022, roč. 24, č. 2. [online: < <https://doi.org/10.1080/14623528.2021.1968148> >, cit. 2024-01-08], s. 205. „Tato ideologie je národní narativ soustředící se na ruský velmocenský status a kult toho, co Rusové nazývají Velkou vlasteneckou válkou [...] Pokud mluví o patriotismu, referuje Putin k tomuto narativu.“

distancovali a na obálce tak stojí jen jeho jméno.¹⁶⁵ Text vznikl na základě požadavků ruské vlády: „Podmínky: Stalin – dobrý (upevnil vertikálu moci, ale neexistoval soukromý majetek); Chruščov – špatný (oslabil vertikálu); Brežněv – dobrý ze stejných důvodů jako Stalin; Gorbačov, Jelcin – špatní (rozložili zem, za Jelcina však bylo povoleno soukromé vlastnictví); Putin – nejlepší manažer (posílil vertikálu moci i soukromé vlastnictví).“¹⁶⁶ Filippovova učebnice tedy měla tvořit historický popis, ve kterém se střetává „vertikála moci“ a „soukromé vlastnictví“ jako dvě hybné síly historického procesu s tím, že finální syntézou obou v jejich dokonalé podobě je vláda Vladimira Putina. O rok později napsal Filippov spolu s Alexandrem Danilovem a Anatolijem Utkinem běžnou učebnici pro výuku. Na Filippovově případě je zajímavý fakt, že učebnice byla přijata do seznamu učebnic, ale nebyla mezi doporučenými texty – mezi těmi směly být pouze učebnice, které tvoří linii provázející celé ruské dějiny.¹⁶⁷ Je zvláštní, že nevznikla celá linie učebnic, která by mohla být zcela schválena (tj. nejen přijata, ale i doporučena). Výklad také nezahrnoval období Velké vlastenecké války (začíná rokem 1945, válce se věnuje pouze v úvodu jen z perspektivy jejich výsledků).¹⁶⁸ Druhá světová válka je přitom událostí, která stojí v základech snahy sjednotit ruskou společnost prostřednictvím výkladu dějin, jak je možné vypozařovat z ruské „učebnicové politiky“ do té doby. Spíše než sjednocující potenciál měl text legitimizační úlohu. Z ruských dějin vytváří narativní sekvenci vedoucí k vládě Vladimira Putina (analýzu učebnice viz dále).

Rok 2007 a pokus s Filippovou učebnicí je podle mého názoru nutné interpretovat jako velmi váhavý pokus o zavedení jednotné učebnice. Filippovova učebnice zůstala jen jedním z mnoha textů ve Federálních seznamech učebnic.¹⁶⁹ Je navíc obtížné určit, jak moc učebnici

¹⁶⁵ Od textu se distancovali Sergej Alexejev, Oxana Gaman-Golutvina, Anatolij Utkin, Andrej Šadrin, Irina Semeněnko a Pavel Danilin. Všichni tito autoři se objevují pouze na konci učebnice v poděkování. Vše cit. v МОЛОДЦОВА, В.: Авторы учебника новейшей истории ушли в отказ. Не успев сформироваться, коллектив «единомышленников» распался. *Учительская газета*, 2007, č. 29. [online: < <https://ug.ru/avtory-uchebnika-novejshej-istorii-ushli-v-otkaz-ne-uspev-sformirovatsya-kollektiv-edinomyshlennikov-raspalsya/> >, cit. 11-30-2020].

¹⁶⁶ КАЧУРОВСКАЯ, А.: Исторический припадок. [online: < [Исторический припадок // Анна Качуровская, Шамиль Идиатуллин \(sceptis.net\)](https://sceptis.net) >, cit. 11-30-2020]. srov. BRANDENBERGER, D.: A new “Short Course”? A. V. Filippov and the Russian State’s Search for a “Usable Past”. *Explorations in Russian and Eurasian History*, 2009, roč. 4, č. 10. [online: < [\(PDF\) \[2009\] A New "Short Course"? A. V. Filippov and the Russian State's Search for a "Usable Past" | David Brandenberger - Academia.edu](#) >, cit. 2024-01-03], s. 825–868.

¹⁶⁷ ЧАПКОВСКИЙ, Ф.: Учебник истории и идеологический дефицит. *Pro et Contra*, 2011. [online: < https://carnegieendowment.org/files/ProetContra_51_117-133_all.pdf >, cit. 2023-13-01], s. 123. srov. s třetí úvodní stránkou učebnice ФИЛИППОВ, А. В. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России 1945-2008*. Москва 2009.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 7–14.

¹⁶⁹ Ve školním roce 2009/10 šlo např. o jeden z patnácti textů. ЧАПКОВСКИЙ, Ф.: Учебник истории и идеологический дефицит. *Pro et Contra*, 2011, č. 1-2. [online: < https://carnegieendowment.org/files/ProetContra_51_117-133_all.pdf >, cit. 2023-13-01], s. 123.

učitelé ve výsledku používali.¹⁷⁰ Celý proces tak můžeme nahlížet jako pokus navodit pocit možnosti „jednoty“ (což mohlo mít za cíl uspokojit „protireformní“ hlasy v ruské vzdělávací obci a ruské společnosti obecně), ale zároveň snahu se vyhnout nutnosti cokoli definitivně říct – a přitom opatrně zkusit, jestli společnost učebnici přijme nebo jestli je třeba výklad změnit. Nejistotu ohledně podoby jednotného narativu ukazuje fakt uvedený Alexejem Millerem. O dva roky dříve prezidentská administrativa měla iniciovat učebnici, která měla reagovat na paměťové války s ruskými sousedy – její výklad měl popírat ukrajinský výklad hladomoru třicátých let jako genocidy, měl odmítnout teorii totalitarismu (tak činí i Filippovova učebnice)¹⁷¹ a měl reinterpretovat některé stránky sovětských dějin (například německo-sovětskou spolupráci). Ve stejné době, jak dále uvádí Miller, přitom prezidentská administrativa založila další komisi vedenou Alexandrem Solženicynem. Jeho kolektiv měl vytvořit nacionalistickou antikomunistickou učebnici (tedy text s naprosto opačnou interpretací sovětského období), která nebyla nakonec schválena z důvodu nízké kvality a vyšla v podobě kolektivní monografie. „Z toho logicky vyplývá, že Kreml byl ve svých názorech na politiku paměti zcela oportunistický – byl připraven použít strategii popírání nebo narativ odsuzující komunistické zločiny v závislosti na politickém prospěchu.“¹⁷² Kreml navíc očividně zvolil špatně – jak jsem psal výše, text byl natolik kontroverzní, že se od něj distancovali samotní autoři.

Nutně zarážející je představa, že by se ruská vláda pokusila zavést do škol učebnici, „nový Stručný kurz“¹⁷³, která je pouze mezi povolenými, a nikoli doporučenými učebnicemi – tzn. neodpovídá plně požadavkům, které produkuje tatáž vláda. Když proběhl druhý pokus o

¹⁷⁰ Podle Todda H. Nelsona, který Rusko navštívil a hovořil s učiteli, byla Filippovova učebnice poskytována školám zadarmo na rozdíl od všech ostatních učebnic. To značně zvyšovalo pravděpodobnost, že bude využívána, i když to nebylo podmínkou. Byla také nebývale hodně promována ze strany státní moci. Ani jedno z těchto tvrzení však nepotvrzuje, že by se učebnice využívat musela, což uznává i Nelson. Viz NELSON, T. H.: *History as Ideology: the Portrayal of Stalinism and the Great Patriotic War in Contemporary Russian High School Textbooks. Post-Soviet Affairs*, 2015, roč. 31, č. 1. [online: < <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1060586X.2014.942542> >, cit. 2024-02-04], s. 55. Filipp Čapkovskij, který také cestoval po ruských regionech a vyptával se na Filippovovu učebnici v roce 2010, naopak píše, že s výjimkou Tatarstánu žádný z učitelů nesetkal s tlakem školní administrace nebo regionálních úředníků na užívání Filippovovy učebnice. ЧАПКОВСКИЙ, Ф.: Учебник истории и идеологический дефицит. *Pro et Contra*, 2011, č. 1-2. [online: < https://carnegieendowment.org/files/ProetContra_51_117-133_all.pdf >, cit. 2023-13-01], s. 123.

¹⁷¹ ФИЛИППОВ, А. В. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России 1945-2008*. Москва 2009, s. 5.

¹⁷² MILLER, A.: *Russia and Europe in Memory Wars*. Oslo 2020. [online: < <https://www.jstor.org/stable/resrep25762.4> >, cit. 2024-01-10], s. 10–11.

¹⁷³ BRANDENBERGER, D.: A new “Short Course”? A. V. Filippov and the Russian State’s Search for a “Usable Past”. *Explorations in Russian and Eurasian History*, 2009, roč. 4, č. 10. [online: < [\(PDF\) \[2009\] A New "Short Course"? A. V. Filippov and the Russian State's Search for a "Usable Past" | David Brandenberger - Academia.edu](#) >, cit. 2024-01-03], s. 825–868.

zavedení jednotné linie učebnic v roce 2014, byl důkladně legislativně zaštitěn nově vzniklým vzdělávacím standardem (viz dále).

Snaha o navození pocitu „jednoty“ v interpretacích minulosti přitom může dost dobře charakterizovat ruské (ne)snažení o jednotný výklad. Český lingvista a filozof Petr Fidelius charakterizuje totalitu nejen jako hrozbu, ale také jako „kapitulaci před ambivalencí a nejednotou lidského světa“, tedy jako lidskou potřebu: „Pokušení učinit konec nekonečné trýzni a ‚strhnout nebe na zem‘: zjednat si jistotu hned teď, nastolit ‚jednotu‘ již nyní a zde, i za cenu násilí. Pokušení pochopitelné, tak lidské (ach, příliš lidské!), ve svých důsledcích však zkázonosné. [...] Totalita, o kterou zde běží, je právě ona falešná, předčasná jednota, plod nedočkavosti a zběsilosti lidského ducha.“¹⁷⁴ Problémem jakékoli totality, jak vychází z dalšího argumentu uvedeného Fidelem, je to, že jde vždy jen o „absolutizovanou částečnost“ – skutečná „totálnost“ není člověku přístupná. Pokud bychom přijali definice prvního období Putina režimu uvedené v úvodu této kapitoly, tak se nám může zdát, že režim tuto hrozbu obešel, protože se rozhodl namísto absolutizace jedné částečnosti stát se všemi částečnostmi s tím, že ty příliš nevhodné odstraňoval represí. Není předmětem této práce posuzovat, nakolik se to obecně dařilo – jak ukazuje studie Kristiana Lundby Gjerdeho, tak v případě paměťové politiky spíše ne – ruská společnost prokázala schopnost spojovat tvrzení a nesyntetický konsensus, jak Gjerde pojímá eklektismus Ruska, ruskou společnost rozděloval. Pokud se tvrdilo A, popudili si ti, co si mysleli B, a naopak – Gjerdeho text do jisté míry odůvodňuje, proč byla Putina „všestrannost“ neúspěšná.¹⁷⁵ V případě učebnic dějepisu nová vláda nastolila konzervativní kurz, který předpokládal „jednotný“ či „konsenzuální“ výklad – „jednota“ byla podmínkou změny socializační funkce a legitimizace nové vlády. Jak tvrdí Gjerde, takový požadavek mohl vycházet ze skutečné potřeby „pozitivního konsensu o minulosti“, který ruská vláda podle něj pocítovala jako nutnost pro vývoj Ruska.¹⁷⁶ Jednotná učebnice je však skutečnou výpovědí, která něco znamená, nemůže se tedy stát součástí postmoderního impresionistického a eklektického obrazu, který popisují výše uvedené teorie. Tento obraz nelze zahrnout ani do jedné učebnice, i když i tím se argumentovalo u pojetí

¹⁷⁴ FIDELIUS, P.: *Kritické eseje*. Praha 2000, s. 83.

¹⁷⁵ GJERDE, K. L.: The Use of History in Russia 2000-2011: the Kremlin and the Search for Consensus. *East European politics*, 2015, roč. 31, č. 2. [online: < <https://doi.org/10.1080/21599165.2015.1035779> >, cit. 2024-01-03], s. 149–169. Gjerde se přitom věnuje přímo učebnici Filippova, kterou považuje také za příliš rozporuplnou: „Takový protichůdný příběh je stěží slibným základem pro konsensus, o který Kreml usiluje“. Tamtéž, s. 160–161.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 149–169.

stalinismu jakožto „ambivalentního období“.¹⁷⁷ Učebnice dějepisu navíc reprezentuje výpověď navýsost centrální a přímo podepsanou státem (viz úvod k práci). Jak upozorňuje Neil Robinson, v Rusku existuje (nebo existoval ještě v roce 2020) rozdíl mezi „režimním diskursem“ a „diskursem podporujícím režim“.¹⁷⁸ Jednotná učebnice by spadala do první kategorie – proto s jejím zavedením a její podobou ruský stát tak váhal, a z toho důvodu ji zaváděl velmi polovičatě.

V roce 2009 byla ustavena Komise proti falzifikaci dějin, který fungovala do roku 2012. Ta reprodukovala dosavadní diskurs o potřebě „vychovat“ výukou dějepisu, nutnosti vytvoření „jednotného výkladu“ a strachu z přílišné rozrůzněnosti učebnicových výkladů.¹⁷⁹

3.2.3 Vývoj po roce 2012

3.2.3.1 Aktivizace ruské politiky, pokusy o sepsání „jednotné učebnice dějepisu“

Mezi roky 2012 a 2014 došlo k výrazné proměně v politice Putinova režimu, o které jsem hovořil výše.¹⁸⁰ „Putinismus“ začal být více jednoznačný, začal se zbavovat uvozovek a připomínal čím dál tím více konsolidovanou ideologii.¹⁸¹ Právě po roce 2012 se začaly objevovat exkluzivnější prohlášení o významu ruské státnosti, z centrálních míst byly představeny nové „klíčové ideologické fráze a tropy“.¹⁸² Cílem této proměny změny bylo mobilizovat ruskou společnost, přeměnit její předchozí pasivní toleranci režimu, jež se začala jevit jako nedostačující po demonstracích v letech 2011 a 2012, na aktivní souhlas.¹⁸³

¹⁷⁷ Проблема единого учебника истории в условиях расколотого общества. Научный доклад Центра. Выпуск 1. Москва 2013. [online: < [\(PDF\) Проблема единого учебника истории в условиях расколотого общества. Научный доклад Центра. Выпуск 1. — Москва, Научный эксперт, 2013. — 40 с. | Центр изучения кризисного общества - Academia.edu](#) >, cit. 2024-01-03], s. 29. srov. КОПОСОВ, N.: *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge 2018, s. 244.

¹⁷⁸ ROBINSON, N.: Putin and the Incompleteness of Putinism. *Russian Politics*, 2020, č. 5. [online: < https://www.researchgate.net/publication/343978914_Putin_and_the_Incompleteness_of_Putinism >, cit. 2024-01-08], s. 293–294; 298. Podle autora se tento rozdíl smazal pouze mezi roky 2012–2014 (v Putinově „ideologickém období“). Tamtéž, s. 299.

¹⁷⁹ Čerpal jsem ze dvou zasedání Komise. K zasedání Komise proti falzifikaci dějin v roce 2009 viz Заседание Комиссии по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России. [online: < <http://kremlin.ru/events/administration/5336> >, cit. 12-06-2020]. K zasedání Komise v roce 2010 viz Россию погубили нигилисты. *Учительская газета*, 2010, č. 22. [online: < <https://ug.ru/rossiyu-pogubili-nigilisty/> >, cit. 12-06-2020].

¹⁸⁰ Neil Robinson hovoří o těchto dvou letech jako o obdobím nejvýraznější ideologizace Putinova režimu. Viz ROBINSON, N.: Putin and the Incompleteness of Putinism. *Russian Politics*, 2020, č. 5. [online: < https://www.researchgate.net/publication/343978914_Putin_and_the_Incompleteness_of_Putinism >, cit. 2024-01-08], s. 299. Po začátku války v Ukrajině došlo samozřejmě k ještě větší akceleraci.

¹⁸¹ Přesto se domnívám, že nelze uvažovat o jednoznačném ideologickém kánonu s klíčovými autory, tj. ideologií ve stylu třicátých let, jak to činí Timothy Snyder ve své knize o současném Rusku. SNYDER, T.: *Cesta k nsvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha 2019. Ani ve své práci nebudu uvažovat v kategorii „totální sovětizace“ Putinova Ruska a nástupu jasné „ideologie“.

¹⁸² Tamtéž, s. 289.

¹⁸³ GREENE, S. A. – ROBERTSON, G. B.: *Putin v. the People*. Yale 2019, s. 21.

Aktivizace proběhla také v oblasti historické politiky státu. Dosavadní nejednoznačnost „putinismu“ se v předchozím období projevovala tím, že ruský stát kromě výše zmíněné Komise proti falzifikaci dějin neměl tendenci zakládat státní organizace zabývající se historickou politikou či paměťovými válkami – v Rusku se tak neprosadila praxe národních ústavů paměti typická pro východní Evropu.¹⁸⁴ Namísto ní vznikaly pseudonezávislé think tanky, které měly nepřímo spoluvytvářet státní politiku.¹⁸⁵ Naproti tomu, v roce 2012 došlo ke vzniku nových státních organizací, které se měly zabírat historickou politikou. Podrobně se jim věnuje Anton Weis-Wendt. Příčinou jejich vzniku byly prodemokratické protesty v roce 2011 a 2012.¹⁸⁶ Dvěma nejvýznamnějšími byly organizace Ruská historická společnost (dále RIO) a Ruská vojenská historická společnost (dále RVIO). Hlavou první z nich byl Sergej Naryškin, předchozí šéf Komise proti falzifikaci dějin a Putinův spolužák ze školy KGB. V čele RVIO stál ruský ministr kultury, nepřilíš povedený historik (jeho disertace byla napadena z plagiátorství) a budoucí hvězda historické propagandy Vladimir Medinskij.¹⁸⁷ Obě organizace se měly spolupodílet na dalším pokusu o zavedení jedné („jednotné“) učebnice dějepisu.

Její zavedení inicioval ruský prezident na *Zasedání rady pro mezinárodní vztahy*, kde prohlásil: „Možná stojí za to přemýšlet o jednotných učebnicích dějepisu pro střední školy, určených pro různé věkové kategorie, ale budovaných v rámci jednotného konceptu, v rámci jednotné logiky souvislých ruských dějin, vztahu všech jejich etap a respektu ke všem stránkám naší minulosti.“¹⁸⁸ Výše zmíněné organizace vypracovaly s pomocí Ruské akademie věd a Ruské akademie vzdělávání *Historicko-kulturní standard*, podle kterého měla být sepsána nová linie učebnic. Namísto toho vznikly tři linie v roce 2016.¹⁸⁹ Klíčovou pozici v učebnicovém

¹⁸⁴ МИЛЛЕР, А. И.: Роль экспертных сообществ в политике памяти. *Полития*, 2013, č. 4. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-ekspertnyh-soobschestv-v-politike-pamyati-v-rossii> >].

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 118–119.

¹⁸⁶ WEISS-WENDT, A.: *Putin's Russia and the Falisifaction of History*. Londýn 2021, s. 75.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 64–76.

¹⁸⁸ Заседание Совета по межнациональнм отношениям. [online: < <http://kremlin.ru/events/administration/12851> >, cit. 2020-12-12].

¹⁸⁹ Podrobně se celým procesem zabírá Dagmara Moskwa. Viz MOSKWA, D.: Russia: An Incessant Battle for Education. *Historia i Polityka*, 2018, č. 33. [online: < https://www.academia.edu/36828649/RUSSIA_AN_INCESSANT_BATTLE_FOR_EDUCATION >, cit. 12-12-2020], s. 40–42. Nové učebnice směly vydávat tři nakladatelství: Дрофа, Просвещение, Русское слово. Z nich pouze prvním dvěma bylo umožněno vydávat učebnice pro výuku nejnovějších dějin. Тревожные звончки История, патриотизм, «просветитель» Мединский, учебники и маргиналы... Молодые учителя рассказали «Новой», что их тревожит перед началом учебного года. [online: < <https://novayagazeta.ru/articles/2021/08/25/trevozhnye-zvonochki> >, cit. 2024-01-10].

прұмыслу зїскало nakладatelství *Просвещение*, které vlastní Putinův přítel Arkadij Rotenberg.¹⁹⁰

Standard znamenal posїlení propagandistické role výuky dějepisu a zničení v zásadě pluralitního prostředí, které do té doby ve výuce fungovalo. Počet učebnic, podle kterých se v Rusku učily nejnovější dějiny, se dramaticky snížil. Učebnice pro nejnovější období národních dějin sepsané v roce 2016 byly dvě a učilo se podle nich až do roku 2022.¹⁹¹ Je však otázkou, nakolik se *Historicko-kulturní standard* lišil od do té doby tradičních standardů – v obou případech jde o dokumenty, které mají vytvořit obecné zásady pro výuku dějin a sepisování učebnic. Nejvýznamnější odlišnost spočívala v tom, že standard byl exkluzivnější – učit podle učebnic sepsaných před jeho vznikem podle jiných normativních dokumentů již nebylo oficiálně možné. Propaganda na školách byla po roce 2012 posїlena obecně. V roce 2015 vznikla nová státní organizace „Ruské hnutí školáků“, které mělo být státním nástrojem pro „výchovu“ ruské mládeže na základě hodnot „vlastních ruské společnosti“.¹⁹² Roku 2016 začala vznikat vojenská mládežnická organizace Junarmija.¹⁹³ Trend ale nebyl naprosto jednoznačný – ve stejném roce neprošel návrh poslance Liberálně-demokratické strany Ruska Maxima Šingarkina, aby se před začátkem každého školního dne zpívala státní hymna.¹⁹⁴

¹⁹⁰ WEISS-WENDT, A.: *Putin's Russia and the Falisfaction of History*. Londýn 2021, s. 174. srov. MOSKWA, D.: How to Profit from Education in Russia. *New Eastern Europe*, 2019, roč. 1, č. 35. [online: < https://www.academia.edu/39949308/HOW_TO_PROFIT_FROM_EDUCATION_IN_RUSSIA >, cit. 2024-02-05].

¹⁹¹ Srov. KURBAK, M.: „Living the Last Chapter of History“: Anxiety as a Force for Rewriting History Textbooks in Putin's Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2023, roč. 2, č. 4. [online: < <https://www.cambridge.org/core/journals/memory-mind-and-media/article/living-the-last-chapter-of-history-anxiety-as-a-force-for-rewriting-history-textbooks-in-putins-russia-and-before/06500274E20264294DEC7F4BBAB19089> >, cit. 2024-01-09], s. 12.

¹⁹² КОСЫГИН, С.: Президент принял историческое решение. *Учительская газета*, 2015, č. 44. [online: < <https://ug.ru/prezident-prinyal-istoricheskoe-reshenie/> >, cit. 2024-01-09].; СИМОН, А.: Российское движение школьников возглавил космонавт. Событие. *Учительская газета*, 2016, č. 14. [online: < <https://ug.ru/rossijskoe-dvizhenie-shkolnikov-vozglavil-kosmonavt-sobytie/> >, cit. 2024-01-09].; Указ Президента Российской Федерации О создании Общероссийской детско-юношеской организации «Российское движение школьников». [online: < <https://school509.spb.ru/wp-content/uploads/2016/07/%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D0%9F%D0%A0-%D0%A0%D0%A4.pdf> >, cit. 2024-01-10].

¹⁹³ СИМОН, А.: Министерство обороны создает «Юнармию». Патриотическое воспитание. *Учительская газета*, č. 15, 2016. [online: < <https://ug.ru/ministerstvo-oborony-sozdaet-yunarmiyu-%e2%80%8bpatrioticheskoe-vozpitanie/> >, cit. 2024-01-09].

¹⁹⁴ ВЕТРОВ, И.: С гимном – на уроки? Инициатива. *Учительская газета*, 2015, č. 24. [online: < <https://ug.ru/s-gimnom-na-uroki-%e2%80%8binicziativa/> >, cit. 2024-01-09].; ВЕТРОВ, И.: Школьников не обяжут исполнять гимн каждую неделю. Законотворчество. *Учительская газета*, 2015, č. 52. [online: < <https://ug.ru/shkolnikov-ne-obyazhut-ispolnyat-gimn-kazhduyu-nedelyu-zakonotvorchestvo/> >, cit. 2024-01-09]. V roce 2022 se v Rusku na školách zavedlo zpívání hymny na začátku každého učebního týdne. С 1 сентября в каждой школе в начале учебной недели будут исполнять гимн России. [online: < <https://tass.ru/obschestvo/14411561> >, cit. 2024-01-10].

Dějepis nebyl v této době jediným předmětem, který mělo čekat sjednocení. V roce 2015 navrhl na zasedání ruského parlamentu Naryškin sjednotit výuku literatury.¹⁹⁵ V květnu stejného roku zamířil do parlamentu další návrh zákona, jehož autorem byla poslankyně Jednotného Ruska Irina Jarovaja. Navrhovala vytvořit „základní učebnice“ pro výuku matematiky, ruského jazyka, historie Ruska a literatury.¹⁹⁶ Její návrh se neprosadil – „Společenská komise u Ministerstva vzdělávání RF“ považovala celý návrh za katastrofu, která by významně omezila svobodu učitelů při výuce.¹⁹⁷ Naryškinův návrh mohl mít ideologickou motivaci a z literatury se mohl stát „druhý dějepis“.¹⁹⁸ Interpretovat druhý návrh Iriny Jarové je složitější – bylo by nesmyslné považovat sjednocení výuky matematiky za jakkoli ideologicky podmíněné. Sjednocování výuky tak bylo širším trendem ve vzdělávací politice, neomezovalo se na jednoznačně ideologickou unifikaci dějepisné výuky. Z návrhu Jarové vyplývá další důležitý poznatek – po společensky hojně diskutovaném, tedy výrazném procesu sjednocování výuky dějepisu v letech 2012 a 2013 bylo evidentní, že sjednocení učebnicových výkladů nebylo považováno za hotové a úspěšné. „Základní“, „jednotná“ učebnice se vznášela jako nedostižný cíl nad marným snažením ruských politiků, vzdělávacích expertů a historiků.

3.2.3.2 Po roce 2016 – zhořknutí patriotismu, upřímná instrumentalizace dějin, utužení kontroly

Další radikalizace patriotického kurzu proběhla v roce 2016. Patriotismus byl kodifikován, jeho dominantní místo v ideologickém diskursu ruského režimu bylo potvrzeno z nejvyššího postu. Vladimir Putin prohlásil patriotismus „národní ideou“ na schůzce v „Klubu lídrů“, tj. neformální organizace podnikatelů.¹⁹⁹ Následně vyšel sborník řečí a proslavů Putina s názvem *Patriotismus – národní idea Ruska*.²⁰⁰ Díky názvu to působilo, jako by Putin s velkým zpožděním reagoval na konkurz vyžadující po autorech vytvoření nové „ruské národní ideje“,

¹⁹⁵ РУДЕНКО, С.: Литература как национальная идея. Единая концепция не значит единый учебник. *Учительская газета*, 2015, č. 5. [online: < <https://ug.ru/literatura-kak-nacziionalnaya-ideya-edinaya-konczepczija-ne-znachit-edinyj-uchebnik/> >, cit. 2024-01-09].

¹⁹⁶ Очередной миф. Теперь «золотой стандарт». В России образование и политика едины. *Учительская газета*, 2015, č. 22. [online: < <https://ug.ru/ocherednoj-mif-teper-zolotoj-standart-v-rossii-obrazovanie-i-politika-ediny/> >, cit. 2024-01-09].

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ РУДЕНКО, С.: Литература как национальная идея. Единая концепция не значит единый учебник. *Учительская газета*, 2015, č. 5. [online: < <https://ug.ru/literatura-kak-nacziionalnaya-ideya-edinaya-konczepczija-ne-znachit-edinyj-uchebnik/> >, cit. 2024-01-09].

¹⁹⁹ Владимир Путин: «В России не может быть никакой объединяющей идеи кроме патриотизма». [online: < <https://www.youtube.com/watch?v=ZJq6A2fJBYE&t=138s> >, cit. 2024-01-09]. srov. АЛЕКСЕЕВ, А. Н.: Патриотизм как национальная идея. *Наука. Общество. Оборона*, 2017, roč. 11, č. 2. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/patriotizm-kak-nacziionalnaya-ideya-1/viewer> >, cit. 2024-01-09].

²⁰⁰ ПУТИН, В. В.: *Патриотизм – национальная идея России*. Москва 2017. Za upozornění na tuto zásadní publikaci a kodifikaci patriotismu jako národní ideje vděčím přednášce Tomáše Sniegoně: SNIEGOŇ, T.: *Putinovo Rusko a jeho útok na Ukrajinu – cesty do katastrofy*. Přednáška proběhla na budově FF UK 22.11.2023.

který vyhlásil Jelcin v roce 1996 (viz výše). Ani Putinovi se však nepovedlo vytvořit koherentní „ruskou ideu“. Pro ruské hledání „státní ideologie“, eufemisticky nazývané „ideou“, je charakteristická absence jakýchkoli definic. Robinson hovoří o „organickém referentu“, ke kterému se Rusové mají „vztahovat“, aniž by byl blíže specifikován.²⁰¹ Putinova kniha je souborem prezidentových projevů – i z toho je očividná neochota termín „patriotismus“ jakkoli blíže určit monologickou výpovědí – namísto toho je neurčitě zachycen polyfonií mnoha textů. Jeho význam se přesto začal po roce 2012 měnit.

V roce 2016 se stala ministryní vzdělávání Olga Vasiljeva,²⁰² která také ráda hovořila o patriotismu. Ten však začínal být děsivější, chladnější, a začal klást na mladé Rusy skutečné nároky²⁰³: patriotismus dle Vasiljevy znamenal podřízení osobních zájmů státu; státu se dle ní nesmí ublížit a musí být bráněn.²⁰⁴ Období „sladkého patriotismu“, které popisuje ve své povídce *Cukrový Kreml* Vladimir Sorokin, tak skončilo.²⁰⁵ Maria Kurbak ve své studii ukazuje právě takový posun: „Dřívější státní vyprávění o slavné minulosti a světlé budoucnosti bylo změněno na sovětský koncept ‚obležené pevnosti‘²⁰⁶, kdy je ohrožena samotná existence Ruska.“²⁰⁷ Studie Kurbak se zabývá kurzem „Rozhovory o důležitém“, který byl v Rusku

²⁰¹ ROBINSON, N.: Putin and the Incompleteness of Putinism. *Russian Politics*, 2020, č. 5. [online: < https://www.researchgate.net/publication/343978914_Putin_and_the_Incompleteness_of_Putinism >, cit. 2024-01-08], s. 290.

²⁰² K její osobě viz MOSKWA, D.: Russia: An Incessant Battle for Education. *Historia i Polityka*, 2018, č. 33. [online: https://www.academia.edu/36828649/RUSSIA_AN_INCESSANT_BATTLE_FOR_EDUCATION >, cit. 12-12-2020], s. 36–40. srov. WEISS-WENDT, A.: *Putin's Russia and the Falsification of History*. Londýn 2021, s. 94; 171–174.

²⁰³ Tato má teze vychází ze studie Marie Kurbak, která popisuje čím dál tím tíživější formu patriotismus po začátku války v Ukrajině – výuka dějepisu a blížící se nová učebnice, která byla do škol nasazena v září roku 2023, má podle autorky za úkol popisovat „Rusko přebývajícím v prstenci nepřátel“ a volat po „oběti“. KURBAK, M.: „Living the Last Chapter of History“: Anxiety as a Force for Rewriting History Textbooks in Putin's Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2023, roč. 2, č. 4. [online: < <https://www.cambridge.org/core/journals/memory-mind-and-media/article/living-the-last-chapter-of-history-anxiety-as-a-force-for-rewriting-history-textbooks-in-putins-russia-and-before/06500274E20264294DEC7F4BBAB19089> >, cit. 2024-01-09], s. 14.

²⁰⁴ MOSKWA, D.: Russia: An Incessant Battle for Education, *Historia i Polityka*, 2018, č. 33. [online: https://www.academia.edu/36828649/RUSSIA_AN_INCESSANT_BATTLE_FOR_EDUCATION >, cit. 12-12-2020], s. 38. Podobně o patriotismu hovořil i Putin.

²⁰⁵ SOROKIN, V. G.: *Cukrový Kreml*. Praha 2023.

²⁰⁶ Zde je nutná časová specifikace – koncept „obležené pevnosti“ byl sovětským vedením využíván a pociťován hlavně na konci dvacátých a v průběhu třicátých let. V období studené války o něm, vzhledem k aktivní sovětské účasti v „národně osvobozených bojích“ po celém světě, uvažovat nelze.

²⁰⁷ KURBAK, M.: „Living the Last Chapter of History“: Anxiety as a Force for Rewriting History Textbooks in Putin's Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2023, roč. 2, č. 4. [online: < <https://www.cambridge.org/core/journals/memory-mind-and-media/article/living-the-last-chapter-of-history-anxiety-as-a-force-for-rewriting-history-textbooks-in-putins-russia-and-before/06500274E20264294DEC7F4BBAB19089> >, cit. 2024-01-09], s. 13. Srov. s výroky Putina z roku 2020 – Putin hovoří o „těžkých zkouškách“ zaznamenaných v historické paměti Rusů, které ponoukají k „jednotě“. Minulost charakterizuje stále jako „hrdinskou“, ale nyní již také jako „těžkou“. Путин рассказал о национальной идее России. [online: < <https://tass.ru/obschestvo/8438743> >, cit. 2024-01-09]. Šlo o další výraznou výpověď o patriotismu ze strany ruského prezidenta vyslovenou v rozhovoru v rámci programu „Moskva. Kreml. Putin.“ Путин и Патриотизм. Об особенностях национальной идеи России. [online: < <https://dzen.ru/media/id/5eb05ed134cbba0565c6c3fe/putin-i-patriotizm-ob-osobennostiah-nacionalnoi-idei-rossii-5eb81d339dbe95648c546f65> >, cit. 2024-01-09].

zaveden v květnu roku 2022. Kurz i výuka měly dle autorky zdůrazňovat „heroické oběti“. Efekt takové propagandy je však sporný – jeden kluk se měl po přednášce zeptat: „Mám si hrob vykopat teď, nebo to mám udělat až později?“²⁰⁸ Patriotismus jakožto ruskou státní ideu/ideologii válka do značné míry zrealizovala a možná ho tím poškodila. Posun k jeho depresivnější podobě začal ale již zřejmě s nástupem ministryně Vasiljevvy, potvrzuje jej i Putin a jeho vyjádření v rozhovoru z roku 2020 (viz poznámku č. 205).

Politoložka Jekatěrina Šulman cituje současné výzkumy veřejného mínění, podle kterých obliba patriotismu s počátkem války začala klesat. Tento proces Šulman nijak neodůvodňuje a konstatuje, že neví, co se s patriotismem stalo.²⁰⁹ Pokles oblíbenosti patriotismu podle mě souvisí s tím, že skončilo patriotické „cukrové období“. Patriotismus přestal být pohodlný a dějiny sladké – přestaly být zdrojem „hrdosti“, jak dříve prohlašoval Putin, a začaly naopak děsit, protože se znovu staly aktuálními. Putin již nebyl vyřešením jedné z hlavních otázek ruských dějin, ale pouze jejím pokračováním (viz následující analýzu učebnicových textů). „Život v takové historii nevzbuzuje optimismus, pocit stability a bezpečí. Místo toho přináší traumatickou, úzkostnou každodenní zkušenost života s duchy.“²¹⁰

Radikalizaci patriotismu provázal i nový přístup k „objektivitě“. Nejprve byl požadavek na objektivitu výkladu legitimizací pokusů o jeho autoritářskou unifikaci. Požadavek objektivního výkladu dějin také legitimizoval proměnu narativů tezí o tom, že je nutné odstranit „pomluvy“ a „lži“, které se, hlavně v případě sovětských dějin, měly začít objevovat ve veřejném prostoru po rozpadu Sovětského svazu. Tento přístup shrnul Putin v roce 2003: „Svého času historici prosazovali negativitu, protože bylo potřeba zničit starý systém. Nyní máme jiný, kreativní úkol. Zároveň je nutné odstranit všechn balast, který se za ta léta nashromáždil.“²¹¹ Postupně se však unifikace přestala legitimizovat existencí jedné *objektivní*

²⁰⁸ «Этот новый урок — полный бред. Мама разрешила прогуливать». Что дети, родители и учителя думают про «Разговоры о важном» — внеклассные часы о патриотизме и «спецоперации». [online: < <https://meduza.io/feature/2022/09/02/etot-novy-urok-polnyy-bred-mama-razreshila-progulivat> >, cit. 2024-01-09]. cit v KURBAK, M.: „Living the Last Chapter of History“: Anxiety as a Force for Rewriting History Textbooks in Putin’s Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2023, roč. 2, č. 4. [online: < <https://www.cambridge.org/core/journals/memory-mind-and-media/article/living-the-last-chapter-of-history-anxiety-as-a-force-for-rewriting-history-textbooks-in-putins-russia-and-before/06500274E20264294DEC7F4BBAB19089> >, cit. 2024-01-09], s. 14.

²⁰⁹ ШУЛЬМАН: Россия — это ГДР 70-х. Скрепцы, Новый год, 9 Мая. Путин и его фиксация. Патрушев и политбюро. [online: < <https://www.youtube.com/watch?v=Mo0niTkqtJU&t=2005s> >], čas 18:11.

²¹⁰ KURBAK, M.: „Living the Last Chapter of History“: Anxiety as a Force for Rewriting History Textbooks in Putin’s Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2023, roč. 2, č. 4. [online: < <https://www.cambridge.org/core/journals/memory-mind-and-media/article/living-the-last-chapter-of-history-anxiety-as-a-force-for-rewriting-history-textbooks-in-putins-russia-and-before/06500274E20264294DEC7F4BBAB19089> >, cit. 2024-01-09], s. 14.

²¹¹ Путин: школьные учебники – не площадка для политической борьбы, с истории «надо снять всю шелуху и пену». [online: < [NEWSRu.com :: Путин: школьные учебники - не площадка для политической борьбы, с истории "надо снять всю шелуху и пену"](https://newsru.com/putin-shkolnye-uchebniki-ne-ploshchadka-dlya-politicheskoj-borby-s-istorii-na-do-snyat-vsu-sheluhu-i-penu) >, cit. 2024-01-03].

pravdy. Vztah ruské politiky k historické objektivitě byl dlouhodobě poměrně komplikovaný. Podle Nikolaje Koposova je jedním z předpokladů ruské historické politiky nadsazování *paměti* lidí nad autoritu historické *vědy*, proto je možné hovořit o stalinismu pozitivně i negativně – oba tyto názory jsou v ruské společnosti zastoupeny.²¹² S Vasiljevou jako ministryní vzdělávání a Medinským jako ministrem kultury se začalo otevřeně hovořit o tom, že fabulace historií vůbec nepoškozuje – Vasiljeva například hovořila o organickém spojení historie a mýtu.²¹³ Medinskij také rozhodně není fanouškem historické objektivitě, jeho postoj k dějinám je výsostně instrumentální.²¹⁴ Instrumentalizace dějin tak začala být upřímnější a unifikace se přestala přetvařovat.

Nové proměny byly podpořeny utužením kontroly. V červnu roku 2021 vyšel zákon „O vzdělávací činnosti“, který vzbudil velké kontroverze v ruské společnosti a petici proti němu podepsalo čtvrt milionu lidí. Zákon zakazoval vzdělávací činnost, která by se „uskutečňovala mimo rámce vzdělávacích programů...“. Byl legitimizován snahou „ochránit žáky a studenty od antiruské propagandy financované ze zahraničí“, která se údajně měla často pouze vydávat za vzdělávací činnost.²¹⁵ Promítly se také do nových učebnic dějepisu. Nové učebnice, tentokrát výhradně pod kuratelou Vladimira Medinského, vznikaly mezi roky 2021 a 2023.

3.2.3.3 Nové učebnice dějepisu a proces jejich vzniku mezi roky 2021 a 2023

V dubnu 2021 si Putin znovu postěžoval na kvalitu učebnic dějepisu v rámci poslání k Federálnímu shromáždění. Opřel se přitom znovu do interpretace Velké vlastenecké války, konkrétně mu v učebnicích chyběla zmínka o bitvě u Stalingradu. Putin se přitom divil, kdo takové učebnice píše – zřejmě zapomněl, že jejich vznik sám inicioval před devíti lety.²¹⁶ Proces vzniku „jednotné učebnice“ z let 2012-2016 tak stále nebyl považován za kompletní. Ministerstvo vzdělávání pod vedením nového ministra Sergeje Kravcova²¹⁷ následně začalo

²¹² КОПОСОВ, Н.: *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge 2018, s. 244–245.

²¹³ WEISS-WENDT, A.: *Putin's Russia and the Falsification of History*. Londýn 2021, s. 172.

²¹⁴ Tamtéž, s. 64–76. (kapitoly *Vladimir Medinskii, the Minister of Truth and Historian in Chief; A PhD in History Politics*).

²¹⁵ Итоги-2021. *Учительская газета*, 2021, č. 52. [online: < <https://ug.ru/itogi-2021/> >, cit. 2024-01-10]. srov. ГОРДЕЕВ, В.: Закон о просветительской деятельности вступил в силу. [online: < <https://www.rbc.ru/politics/01/06/2021/60b4fc319a79475548f4f7af?from=copy> >, cit. 2024-01-10].

²¹⁶ Послание Президента Федеральному Собранию. [online: < <http://kremlin.ru/events/president/news/65418> >, cit. 2024-01-10].

²¹⁷ Dosavadní ministryně Olga Vasiljeva byla dosazena v létě roku 2021 do čela Ruské akademie vzdělávání, z ruské vzdělávací politiky tak nezmizela. Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, č. 34. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-209/> >, cit. 2024-01-10].

učebnice dějepisu prověřovat.²¹⁸ V rámci kontroly nebyly ministerstvem shledány významnější chyby v používaných učebnicích, byla však nalezena učebnice, na kterou upozorňoval Putin, jež se měla nedostatečně věnovat Stalingradské bitvě.²¹⁹ Zároveň byly nalezeny „velké chyby“ ve vzdělávacích programech – těch bylo prověřeno 2 500 a nedostatky mělo obsahovat 70 % z nich.²²⁰

V červnu téhož roku Putin ukazem založil Mezirezortní komisi pro historické vzdělávání.²²¹ V jejím čele stanul Vladimir Medinskij, který v roce 2020 skončil na ministerstvu kultury a získal novou funkci „pomocníka prezidenta“.²²² Cíle Mezirezortní komise se přitom do značné míry shodovaly s Komisí proti falzifikaci dějin z roku 2009: cílem měla být snaha „chránit“ ruskou historickou paměť a bojovat proti „falzifikacím dějin“. Byl však také zdůrazněn cíl „unifikovat přístup k historickému vzdělávání“. Součástí komise byli přitom politici z ministerstev kultury, vnitra, spravedlnosti, vzdělávání a dalších resortů, dále zaměstnanci FSB a VSR a členové RVIO a RIO a dalších organizací.²²³

Ještě předtím, na jaře roku 2021, Medinskij redigoval nové vydání ruských učebnic. Ukazuje to na rozšíření jeho moci v rozhodování o historické propagandě, která se stala jeho osobní hračkou. Při vzniku textů po unifikačním procesu mezi roky 2012 a 2016 součástí autorského kolektivu nebyl. První texty vznikly v roce 2021 a představovaly linii učebnic pro výuku od páté do desáté třídy.²²⁴ Poslední zásah do učebnicové problematiky proběhl v roce

²¹⁸ В России проверят все учебники истории после критики Путина. Он заявил, что в них написано «как будто не про нас». [online: < <https://meduza.io/news/2021/04/25/v-rossii-proveryat-vse-uchebnyki-istorii-posle-kritiki-putina-on-zayavil-chto-v-nih-napisano-kak-budto-ne-pro-nas> >, cit. 2024-01-10]. srov. Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, č. 17. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-100/> >, cit. 2024-01-10].

²¹⁹ После послания президента Минпросвещения перечитало учебники и нашло один с промахом. [online: < <https://www.fontanka.ru/2021/04/27/69887561/> >, cit. 2024-01-10].

²²⁰ Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, č. 21. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-103/> >, cit. 2024-01-10].

²²¹ Указ Президента Российской Федерации О Межведомственной комиссии по историческому просвещению. [online: < <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107300042> >, cit. 2024-01-10].

²²² Минпросвещения одобрило учебник истории под редакцией Мединского. [online: < <https://www.rbc.ru/society/27/03/2021/605f6d0e9a794715ca3191fd> >, cit. 2024-01-10].

²²³ Путин постановил создать межведомственную комиссию по историческому просвещению. [online: < <https://tass.ru/obschestvo/12028997> >, cit. 2024-01-10]. srov. Комиссия Владимира Мединского будет заниматься исторической и культурной контрпропагандой. [online: < <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2021/08/01/880366-komissiya-medinskogo> >, cit. 2024-01-10]. srov. Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, č. 32. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-207/> >].

²²⁴ Тьма истории от Мединского. О чем рассказывает новый учебник под редакцией экс-министра культуры. [online: < <https://www.fontanka.ru/2021/07/31/70054406/> >, cit. 2024-01-10]. srov. Сенаторы требуют защитить «историческую правду» о России, а Мединский сделал учебник истории. Ну что, мы уже близки к появлению государственной идеологии? [online: < <https://meduza.io/episodes/2021/03/31/senatory-trebuyut-zaschitit-istoricheskuyu-pravdu-o-rossii-a-medinskiy-napisal-uchebnyk-istorii-nu-chto-my-uzhe-blizki-k-poyavleniyu-gosudarstvennoy-ideologii> >, cit. 2024-01-10].

2023, kdy vznikla nová učebnice, jejímž autorem je Medinskij, a která pokrývá nejnovější události včetně ruské invaze na Ukrajinu z roku 2022.

4. Komparace učebnicových textů

4.1 Formulace výzkumné otázky

Při komparaci učebnicových textů budu vycházet z toho, že učebnice dějepisu v obou státech představují narativní texty.²²⁵ Pojem „nativ“ se v současné době ve veřejném i vědeckém diskursu užívá velmi volně. Pokud se dnes ve zpravodajství mluví o „Putinově narativu“, označuje se tak ideologická, tedy nepravdivá výpověď, která má za cíl mystifikovat posluchače. Zcela se ignoruje morfologie takové výpovědi a ignoruje se všudypřítomnost ideologie, jež je zastřena naivním předpokladem o existenci od ideologie osvobozené pravdy. Došlo tak k banalizaci, která zužuje analytický a nestranný pojem na prostý význam nepravdivého, někdy až lživého tvrzení. Nechci tím ale relativizovat rozdíl mezi propagandou a poctivou prací s informacemi.

V této práci budu k pojmu přistupovat rigorózněji. Narativ (vyprávění) nahlížím jako specifickou jazykovou strukturu, jež nám umožňuje zachytit naši minulou zkušenost – má tedy vždy časovou dimenzi.²²⁶ Pokud se historik pokusí opustit diachronii a nahradit ji synchronním popisem, přechází podle Zdeňka Vašíčka od jazyka *vyprávění* ke struktuře *obrazu*.²²⁷ Faktor časovosti vyprávění je pro mou analýzu a interpretaci významný. Budu vycházet ze základního postulátu teorie Paula Ricoeura. Podle něj se „čas [...] stává časem lidským, jen pokud je artikulován narativním způsobem, a vyprávění nabývá svého plného významu tehdy, když se stává podmínkou časové existence.“²²⁸ Je přitom klíčové, že mezi zkušeností a vyprávěním, které ji zachycuje, existuje dialektický vztah.²²⁹ To jinými slovy znamená, že Ricoeur se odlišuje od badatelů, kteří staví „soulad pouze na stranu vyprávění a nesoulad pouze na stranu časovosti“.²³⁰ Vyprávění v teorii Ricoeura tvoří antropologickou konstantu, jejíž funkcí není

²²⁵ Podle Berta Vanhulleho je naopak na autory učebnic kladen ještě naléhavější požadavek na „koherenci“ a „jasnost“ vyprávění než na historiky píšící odborné práce. VANHULLE, B.: *The Path of History: Narrative Analysis of History Textbooks – a Case Study of Belgian History Textbooks (1945–2004)*. *History of Education*, 2009, roč. 38, č. 2. [online: <https://www.researchgate.net/publication/248984799_The_path_of_history_Narrative_analysis_of_history_textbooks_-_A_case_study_of_Belgian_history_textbooks_1945-2004>, cit. 2024-04-09], s. 265.

²²⁶ RICOEUR, P.: *Čas a vyprávění I*. Praha 2000.

²²⁷ VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost*. Praha 2000.

²²⁸ RICOEUR, P.: *Čas a vyprávění I*. Praha 2000, s. 88.

²²⁹ Tamtéž, s. 115.

²³⁰ Tamtéž.

jen uspořádat chaos reality do výpovědí, jež umožňují následné jednání.²³¹ Dialektický vztah mezi zkušeností a vyprávěním, který Ricoeur zachycuje prostřednictvím okruhu tří mimesis, v němž se rekonfiguruje naše časová zkušenost v průběhu jednání, vyprávění a recepce vyprávění, předpokládá, že již naše jednání zahrnuje narativní prvky.²³²

O narativním modu existence je přitom možné uvažovat i u státních komunit formujících se mj. na základě sdílené kolektivní paměti, jež je přetvářena státní mocí na politickou paměť.²³³ Při výzkumech zaměřených na politickou paměť se nejčastěji klade důraz na zkoumání hodnot, legitimacy nebo identity, které historické vyprávění přímo či nepřímo implikuje. Ani jedné z těchto koncepcí se nemůžu v této práci vyhnout, ale budu se soustředit jiným směrem – namísto pokusu formulovat bezčasové hodnoty z diachronní kauzální vyprávěcí sekvence se pokusím zachycovat časové významy narativu. Všechny tři pojmy jsou navíc synchronní jen zdánlivě – hodnoty vychází ze zkušenosti (tedy minulosti) a činí předvídatelným naše budoucí jednání. Stejným způsobem spojuje minulost a budoucnost i identita a legitimita.

V analýze a interpretaci jsem omezil hlavní otázku na časovou rovinu. Budu vycházet z výše načrtnuté Ricoeurovy teorie a budu se tázat po tom, jak učebnicové narativy konfigurují časovou zkušenost, přičemž se sama tato časová zkušenost odehrává v rámci obecnějších šablon vyprávění o minulosti obou států. V případě Ukrajiny jsem doposud hovořil o lineárním, teleologickém vyprávění, jež lze interpretovat jako „velký narativ“, tj. jako vyprávění, jež pokrývá dlouhé časové období a spojuje různorodé epizody.²³⁴ V případě Ruska jde o cyklické vyprávění, v jehož průběhu se objevuje stále se opakující „narativní šablona“, tj. univerzální zápleтка.²³⁵ Rozdíl mezi „narativní šablonou“ a „velkým narativem“ nelze chápat příliš absolutně. Ukrajinský velký narativ může obsahovat narativní šablony a ruské cyklické vyprávění bychom mohli někdy interpretovat jako velký narativ. Klíčový je rozdíl v celkovém

²³¹ Tamtéž.

Opačné tvrzení prezentují například názory Nassima Taleba, který hovoří o „narativních chybách“. Ty vznikají právě tím, že se pokoušíme příliš strukturalizovat chaos – z toho důvodu se často mýlíme. TALEB, N. N.: *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha 2011, s. 81.

Dalším zástupcem opačného pohledu je Hayden White, podle kterého nemůžeme poznat nic kromě struktur našeho vědomí. Viz např. WHITE, H.: *Tropika diskurzu: kulturně kritické eseje*. Praha 2010.

²³² RICOEUR, P.: *Čas a vyprávění I*. Praha 2000.

²³³ Více k odlišení kolektivní, politické a dalších typů pamětí (autory tohoto rozlišování jsou manželé Assmannovy) viz v KUBIŠOVÁ, Z.: Kolektivní paměť a národní identita. In: MASLOWSKI, N. – ŠUBRT, J.: *Kolektivní paměť: k historickým otázkám*. Praha 2014, s. 82–113. Klíčové je, že u politické paměti neexistuje archiv, tj. soubor vzpomínek, jež nemají sociální funkci.

²³⁴ SAINT-LAURENT, C. de.: Thinking through Time: From Collective Memories to Collective Futures. In: SAINT-LAURENT, C. de – OBRADOVIC, S.: *Imagining Collective Futures. Perspectives from Social, Cultural and Political Psychology*. Palgrave Macmillan 2018. [online: < https://www.researchgate.net/publication/317012665_Thinking_Through_Time_From_Collective_Memories_to_Collective_Futures >, cit. 2024-01-08], s. 5.

²³⁵ WERTSCH, J.: The Narrative Organization of Collective Memory. *Ethos*, 2008, roč. 36. cit. tamtéž, s. 5.

směřování. Ukrajinské teleologické vyprávění spěje k završení dějin – vzniku samostatného ukrajinského státu – zatímco ruské cyklické vyprávění nemá jednoznačné směřování. Před recipienta předkládá jediný imperativ – zabránit novému opakování cyklu usilováním o zastavení času.

Ukrajinské lineární vyprávění netřeba představovat, protože jsem se mu již věnoval v úvodu historické kapitoly (viz výše), navíc faktor lineariry (teleologičnosti) ukrajinského vyprávění byl inherentní součástí politického vývoje výuky dějepisu v Ukrajině (viz např. kapitolu o činnosti Natalji Jakovenko).

Ruské „cyklické vyprávění“ je třeba blíže představit. Pro Ukrajinu *mohl* být rozpad SSSR „koncem dějin“, protože vznikem samostatné Ukrajiny *měl* skončit velký příběh, v jehož průběhu Ukrajinci bojovali o svou samostatnost. Ruský případ je naprosto odlišný – rozpad SSSR v žádném slova smyslu naplnění ruských dějin nepředstavoval. V kapitole o devadesátých letech jsem upozorňoval na to, že se státní moci nepodařilo přijít s ideou o formě nové ruské státnosti. Rusko v devadesátých letech nevědělo, v jaké historické fázi se nachází. S pokusy (či s předstíráním pokusů) na tyto otázky odpovědět přišlo až Putinovo Rusko po roce 2000. Putinismus přitom od počátku zařazoval sám sebe do proudu událostí a etap ruské historie.

V rámci této snahy o bližší časové určení hrál klíčovou roli diskursivní vztahování se Putinova Ruska k Rusku devadesátých let. Podle Gulnaz Sharafutdinové mění Putinova „postmoderní diktatura“ často obsah a její jedinou stabilní součástí je tvrzení, že putinismus je *jiný* než devadesátá léta.²³⁶ Putinismus má usmířit a konsolidovat ruskou společnost, která byla po „divokých devadesátkách“ roztržštěná, má Rusku vrátit důstojnost odpovídající jeho síle a velikosti. Sharafutdinová uchopuje období devadesátých let v diskursu ruské propagandy jako „kulturní trauma“, které do značné míry nahradilo stalinismus jako objekt traumatu.²³⁷ V této práci s teorií kulturního traumatu pracovat nebudu. Sharafutdinova ale uvádí ještě jednu spojitost, která je pro mou práci zásadnější – jde o vznik nového kognitivního rámce („big frame“), který zavádí smutu jako paradigmatickou událost ruských dějin.²³⁸ Pojem smuta je jednou z nejzprofanovanějších metafor v ruském politickém a historickém diskursu. Smutu přímo v souvislosti s putinismem definoval Bo Petterson jako „[období – pozn. aut.] hlubokého sociálně-politického a hospodářského rozvratu, všudypřítomné slabosti státní moci, kdy je

²³⁶ SHARAFUTDINOVA, G.: *The Red Mirror. Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*. Oxford 2020, s. 123.

²³⁷ Tamtéž, s. 116.

²³⁸ Autorka jako příklad uvádí film *1612* od režiséra Vladimira Chotiněnka z roku 2007. Tamtéž.

země sužována zahraničními intervencemi, slabostí domácích vůdců a vnitřními oportunisty, kteří se spolčují s agresivními zahraničními mocnostmi.²³⁹ Devadesátá léta tedy mohou být vnímána jako „nejlepší časy ruské demokracie“, ale také právě pod prizmatem smuty.²⁴⁰

Bo Petterson ve svém článku charakterizuje vztah mezi putinismem a devadesátými léty právě kontradikcí mezi „smutou“ a „předurčeným velmocenským statusem“.²⁴¹ Na úrovni obecnějších pojmů tuto legitimizační strategii odkrývá David Lewis, který tvrdí, že klíčovou dichotomií v ruském politickém diskursu netvoří „autoritářství a demokracie“, ale „chaos a řád“.²⁴² Je přitom nutné dodat, že v ruské historii se dialektické střídání chaosu a řádu či smuty a pořádku a síly nahlíží častěji. Ruský historik Andrej Dvorničenko zdůrazňuje, že zatímco západní státy se vyvíjejí prostřednictvím revolucí, pro Rusko jsou od konce šestnáctého století charakteristické právě smuty. Problémem smut je, že nepomáhají k vývoji Ruska – po smutě se obnoví „státně-nevolnický stroj“, kterým se Rusko udrží při životě, ale dojde pouze do další smuty.²⁴³ Dvorničenkovu tezi nelze bezesbytku přijmout jako adekvátní charakteristiku ruských dějin (stejně jako jakoukoli podobnou monumentální konstrukci), lze ji však považovat za dobrý náhled na současné ruské historické myšlení. Na základě Dvorničenkovy teze, která první smutu datuje do sedmnáctého století, proběhly od té doby ještě dvě smuty: první probíhala po bolševické revoluci v roce 1917, druhá právě v devadesátých letech.²⁴⁴ Jak přitom ukazují ve své bakalářské práci, pojetí období po událostech roku 1917 jako „smuty“, která se později vyřešila ve třicátých letech, v současných ruských učebnicích figuruje.²⁴⁵ Putinismus se pokoušel prezentovat sebe jako završení tohoto cyklu, jako určité vysvobození Ruska ze svých dějin. Putin ale nikdy nenabídl žádnou možnost řešení a směřování.

Období devadesátých let v rétorice ruského režimu po roce 2000 se věnuje Olga Malinova. Z jejího textu vyplývá, že již od roku 2000 ruský režim rozvíjel dichotomií „divokých devadesátek“ (лихие девяностые) a „stabilních“ nultých let. V diskursu ruského prezidenta mohla být tato dichotomie vyřčena explicitně, ale byla také zásadně přítomná i v pozitivních

²³⁹ PETERSSON, B.: The Eternal Great Power Meets the Reccuring Times of Troubles: Twin Political Myths in Contemporary Russian Politics. *European Studies*, 2013, č. 30. [online: < <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=poh&AN=86990720&site=ehost-live> >, cit. 2024-04-09], s. 303.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 307.

²⁴¹ Tamtéž. Významným závěrem Peterssonovi studie je, že nejde o vztah dvou protikladných mýtů – oba mýty mohou být podle autora v symbiotickém i parazitickém vztahu. Tamtéž, s. 311.

²⁴² LEWIS, D. G.: *Russia's New Authoritarianism. Putin and the Politics of Order*. Edinburgh 2020, s. 4.

²⁴³ ДВОРНИЧЕНКО, А. Ю.: Смута как фактор российской истории. *Вестник Санкт-Петербургского университета. История*, 2018, č. 3. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/smuta-kak-faktor-rossiyskoy-istorii> >, cit. 2024-04-08], s. 677–701.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ ŠOLLE, C.: *Pojetí sovětského období v ruských učebnicích dějepisu po roce 2000*. Bakalářská práce, vedoucí Příhoda, Marek. Praha 2021, s. 93.

Putinových projevech – devadesátá léta nemusela být vždy explicitně nestabilní, ale nultá léta byla explicitně stabilní – implikace tohoto tvrzení pro uchopení devadesátých let je zřejmá. Tato legitimizační strategie nebyla pořád stejná – podle autorky musel Putinův režim například po prvním období přidat ke „stabilizaci“ akcent na „modernizaci“, aby nebyla stabilita zaměněna za stagnaci.²⁴⁶

Ruský cyklický narativ a ukrajinský lineární narativ tvoří ideální šablony, prostřednictvím kterých oba státy legitimizují svou podobu a samotnou existenci. Hlavně se však v těchto šablonách nachází a pohybují. Zároveň je důležité zdůraznit, že tyto šablony nevnímám jako neměnné. V případě, že se jim vzepře průběh událostí, mohou se začít měnit nebo rozbít.

4.2 Metodologie

Cílem následující analýzy je představit, jak vybrané texty tří generací ruských a tří generací ukrajinských učebnic nahlíží časové určení státu v rámci narativního modu jejich existence. Bude mě zajímat, jak samotné narativní konstrukce vznikaly a jak se v rámci tří generací proměňovaly. Předpokládám, že kolektivní paměť má mnoho společného s kolektivní imaginací. Existuje silná spojitost mezi *představovanou* kolektivní minulostí a *představovanou* kolektivní budoucností, přičemž se obě představy ovlivňují navzájem.²⁴⁷ Constance de Saint-Laurent navrhuje tři základní možnosti, jak se kolektivní paměť může vztahovat k představám o budoucnosti: minulost může tvořit *referenční rámec* pro „imaginaci kolektivních budoucností“; minulost se může jevit jako prostor pro analogické myšlenkové operace; minulost se podílí na vytváření reprezentací světa, jež jsou nadčasové, to znamená, že vytváří pravdy, které vychází z minulé zkušenosti, ale jsou relevantní kdykoli.²⁴⁸

Pokud se soustředíme na narativní a časové významy, je nutné zaměřit se jiným směrem. Klíčovým předpokladem mé analýzy je, že vyprávění sice musí mít konec, ale zároveň pokračuje za něj, což umožňuje orientaci směrem do budoucnosti.²⁴⁹ Náš obraz budoucnosti

²⁴⁶ MALINOVA, O.: Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin's Regime. *Problems of Post-Communism*, 2020, č. 3, roč. 68. [online: < https://www.researchgate.net/publication/341807173_Framing_the_Collective_Memory_of_the_1990s_as_a_Legitimation_Tool_for_Putin's_Regime >, cit. 2024-02-12], s. 1–13. Částečně se podle slov autorky lišila rétorika Dmitrije Medveděva, který interpretoval devadesátá léta jako „těžký krok k lepší budoucnosti“.

²⁴⁷ SAINT-LAURENT, C. de.: Thinking through Time: From Collective Memories to Collective Futures. In: SAINT-LAURENT, C. de – OBRADOVIC, S.: *Imagining Collective Futures. Perspectives from Social, Cultural and Political Psychology*. Palgrave Macmillan 2018. [online: < https://www.researchgate.net/publication/317012665_Thinking_Through_Time_From_Collective_Memories_to_Collective_Futures >, cit. 2024-01-08], s. 1–16.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 4.

²⁴⁹ Ke vztahu předvídání a narativity viz TALEB, N. N.: *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha 2011.

může totiž také vycházet ze vzorců řetězení událostí, jak je pozorujeme v minulosti, protože epizody se ve vyprávění spojují na základě pravidel daných „nutností“ nebo „pravděpodobností“.²⁵⁰ Pokud přijmeme tuto Aristotelovu hypotézu, můžeme prohlásit, že jakékoli vyprávění nazírá budoucnost, a že toto nazírání je implicitně obsaženo ve sledu epizod vyprávění o minulosti.

Z tohoto předpokladu pramení má metoda čtení učebnicových textů. Důraz budu klást na otázku kontinuity a diskontinuity postsovětského vývoje, postupnou proměnu, nebo její absenci, ve vyprávění o devadesátých letech v učebnicích vydaných po roce 2000 a vznikání či zanikání epizodických řetězců, jež vytváří představu o budoucnosti, která odpovídá výše uvedeným ideálním narativním konstrukcím, ukrajinskému velkému narativu a ruské narativní šabloně. Obě narativní konstrukce, které působily jako základní legitimizační vyprávění o obou státech, se mohou měnit, postupně vznikat, rozvíjet se a zanikat. Na procesy proměn narativů nelze nahlížet výhradně konstruktivisticky jako změnu legitimizačního mechanismu. Každé historické vyprávění se musí nějak vztahovat k historické realitě, i když by ji jakkoli překrucovalo. Může se měnit proto, že se obecnému a ideálnímu narativnímu vzorci vzepře průběh událostí nebo události naopak umožní vytvoření narativní sukcese. Pro svou analýzu budu využívat zásadní postuláty učebnic o vnitřní a mezinárodní politice, které jsou klíčové pro vytváření příběhu. Z toho důvodu si tato práce neklade za cíl holisticky obsáhnout celá učebnicová vyprávění a všechny jejich tematické roviny, což ani není dost dobře možné.

²⁵⁰ ARISTOTELÉS: *Poetika: řecko-česky*. Praha 2008, s. 69. srov. RICOEUR, P.: *Čas a vyprávění I*. Praha 2000, s. 71–72.

5. Ukrajinské učebnice dějepisu a postsovětské období

Ukrajinské učebnice jsem rozdělil do tří generací. V první generaci uvádím pouze text Fedira Turčenka z roku 2001 (učebnice vyšla již v devadesátých letech a text se plně shoduje s učebnicí z roku 2003). Do druhé generace jsem zařadil tři texty, které vyšly po roce 2010 a lze je tedy, až na jednu pozoruhodnou výjimku (viz dále) považovat za učebnice, jež odpovídaly narativu Ukrajiny období prezidenství Viktora Janukovyče. Ve třetí generaci budu zkoumat tři z celkově šesti textů, které vyšly po Revoluci důstojnosti (viz výše). Jak je z načrtnuté periodizace zřejmé, v kapitole budou chybět texty vydané mezi roky 2004 a 2010, tedy v období mezi Oranžovou revolucí a nástupem Viktora Janukovyče na prezidentský post. V tomto krátkém časovém úseku sice vyšla revidovaná vydání učebnic Fedira Turčenka a Stanislava Kulčyckého, ale bohužel ani jedno z nich nemám k dispozici. To, že se mi přes veškerou snahu nepovedlo sehnat texty vydané v „oranžovém“ období, však částečně řeší to, že „oranžové“ vyprávění by do značné míry mohla zastupovat jedna z učebnic, která vyšla po roce 2010.

5.1 První generace – reforma nebo absence reformy na pokračování

Učebnice:

- ТУРЧЕНКО, Ф. Г. – ПАНЧЕНКО, П. П. a kol.: *Новітня історія України. Частина друга 1939-2001*. Київ 2001.

Učebnice Fedira Turčenka nabízí první možnost narativu o dějinách nezávislé Ukrajiny.²⁵¹ Je přitom paradoxní, že ačkoli byl Turčenko napadán za „teleologický výklad“, Turčenkova učebnice prezentuje zásadně *nehotový* státotvorný a tranziční proces v Ukrajině, který navíc nenabízí příliš pozitivní vyhlídky do budoucnosti.

Turčenko využívá základní schémata, která budou charakteristická i pro další učebnice. V Ukrajině proběhla podle Turčenkovy interpretace „mírná“ revoluce, ve které sociálně orientovaný trh, národní obrození a právní demokratický stát vystřídaly epochu totalitarismu, podřízenosti imperiálnímu centru a deformovaných vztahů mezi národy.²⁵² Před novou Ukrajinou stálo velké množství úkolů, které však bylo z několika důvodů obtížné plnit. Turčenko přitom uvádí příčiny obtíží, které, s různými akcenty, budou přítomny i v dalších učebnicích: střet mezi výkonnou mocí, zákonodárnou mocí a prezidentem; roztržičnost politického spektra napříč politickými stranami a ideologiemi; ekonomickou krizi; úpadek

²⁵¹ Pro úspornost budu u učebnic, které většinou píše kolektiv autorů, uvádět vždy jen prvního z nich.

²⁵² ТУРЧЕНКО, Ф. Г. – ПАНЧЕНКО, П. П. a kol.: *Новітня історія України. Частина друга 1939–2001*. Київ 2001, s. 277.

sociálního zabezpečení obyvatelstva; kriminalizaci společnosti; neochotu politiků provádět nutné reformy; přechod sovětské nomenklatury do vrchních pater nového státu. Důležitý faktor přechodu sovětských elit do staronové Ukrajiny Turčenko uvádí, stejně tak popisuje neúspěšný politický osud Ruchu, který charakterizuje jako hromosvod pro stížnosti občanů, jenž ale přitom nedisponoval žádnou reálnou mocí.²⁵³ Leonid Kravčuk byl ale podle Turčenka schopný politik oddaný ideji ukrajinské nezávislosti a je v učebnici hodnocen pozitivně.²⁵⁴ Turčenko nevidí základní problém v tom, že by postsovětská Ukrajina byla příliš sovětská.

Autor nejvíce zdůrazňuje problém nevyjasněnosti pravomocí jednotlivých větví státní moci a roztržičnost politického spektra. Na začátku textu Turčenko uvádí: „[...] Z toho vyplývá nutnost harmonie a soudržnosti celé společnosti, odmítnutí příliš úzkých zájmů jednotlivých skupin. Zásadní význam by mělo mít jasné a důsledné směřování k zásadním reformám, které zohlední skutečné zájmy a potřeby občanů, jejich preference, zvyky, tradice a sociální spravedlnost. Úspěch či neúspěch na obtížné a trnité cestě překonávání starého a přežitého, nastolování nového a zachování perspektivy do budoucna závisí na tom, zda si tuto skutečnost uvědomí hlavní společenské skupiny a politické síly v zemi.“²⁵⁵ Právě potřeba „spojit“, „konsolidovat“, „vyjasnit pravomoci“ provází celý text – a nedostatky na cestě za těmito cíli jsou příčinou ukrajinských neúspěchů. Největším iniciátorem spojení jednotlivých větví státní moci na cestě za tranzičním úspěchem se v učebnici jeví Leonid Kučma. Dvě velké šance na „sjednocení“ – dohoda o sociálním smíru a sjednocovací činnost Kučmy obecně z roku 1994 a následný vznik parlamentní většiny a referendum z roku 2000, nakonec nebyly úspěšné: „Do konce roku 2000 [...] byly rozpory mezi jednotlivými složkami moci z velké části překonány a v Ukrajině bylo dosaženo významného pokroku při budování právního státu a občanské společnosti.“²⁵⁶ Tento úspěch Kučmovy politiky následně snížila aféra po vraždě novináře Heorhije Gongadzeho.

Z důvodu roztržičnosti mocenských sil se nedařilo řešit ani ekonomické a sociální problémy, které jsou v učebnici probírány velmi důkladně. I když se po činnosti Leonida Kučmy projevily pozitivní důsledky (přechod k trhu, vlastní celní, bankovní a daňové systémy), stát je stále ve stavu hluboké krize a pozitivní změny jsou okrajové.²⁵⁷ Obrovskou krizi finanční sféry by bylo možné překonat jen realizací celého komplexu reforem, ale to se nepodařilo.²⁵⁸

²⁵³ Tamtéž, s. 304.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 280.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 277–278.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 293.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 325.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 317.

Turčenkův narativ se ukazuje jako do značné míry bezvýhodný a nenabízí pozitivní perspektivy pro Ukrajinu zaseklou v postkomunistickém marasmu. Tuto skutečnost je nutné chápat hlavně v souvislosti s dobou, kdy učebnice vyšla.

Turčenko naznačuje stručně možnost pozitivnějšího vývoje pro Ukrajinu. V kapitole o sociálních důsledcích reformy a příliš „výbušné“ stratifikaci společnosti akcentuje nutnost formování „střední třídy“ – „základu občanské společnosti“. Vývoj občanské společnosti, ekonomické reformy, zemědělské reformy, národní obroda na východě a jihu Ukrajiny, ukrajinizace společnosti²⁵⁹ a vznik „konsolidační ideje“ jsou procesy, které se v Turčenkově podání pomalu a bolestivě rodí. Podle autora je přitom zkonsolidovaná střední třída zárukou politické a sociální stability.²⁶⁰ Tyto hodnoty, jak jsem ukazoval výše, učebnice prezentuje jako hlavní podmínky úspěchu tranzičního procesu.

Zahraniční politiku lze považovat za jedinou kapitolu dějin samostatné Ukrajiny, která vyznívá pozitivně. Turčenko popisuje veškeré ukrajinské integrační snahy a podepisování mezinárodních smluv. V učebnici se objevují implicitní varování před ruskou hrozbou při popisu Lisabonského protokolu z roku 1992 – autor cituje stížnosti některých poslanců na jaderné odzbrojení Ukrajiny. Uvádí také „nepromyšlenou pozici“ ruského parlamentu vůči Krymu ze stejného roku – eskalaci sporu zabránil rozumný postoj ukrajinského vedení. Dále píše o snahách Ruska učinit ze Spolčení nezávislých států (dále jen SNS) příliš silnou nadstátní strukturu či dokonce stát.²⁶¹ Po nástupu Vladimira Putina se podle Turčenka vztahy staly „tvrdě pragmatické“. Ukrajina neodmítala spolupráci se SNS hlavně v ekonomické rovině: „[...] naše země neopouští ideu integrace ukrajinské ekonomiky do SNS. Zároveň ale bere v úvahu ten očividný fakt, že jako civilizovaná ekonomická struktura typu EU se SNS ještě neetablovalo.“ Ukrajinská strategie v postsovětském prostoru je proto hlavně bilaterální.²⁶² Učebnice charakterizuje vztahy s Ruskem jako poměrně napjaté, ale nečiní z Ruska ukrajinského odvěkého nepřitele – Rusko v popisu postsovětského období nevystupuje jako kontrapunkt ukrajinské identifikace nebo jako automatická hrozba.

²⁵⁹ Turčenko zdůrazňuje „demokratičnost“ ukrajinské národní politiky např. při popisu Krymu. Sice tvrdí, že Ukrajina „dbá na rovnoprávnost“, ale zároveň si stěžuje, že Rusové mají větší vliv, než by odpovídalo jejich počtu a z učebnice jednoznačně pramení, že pouze ukrajinizací lze dosáhnout překonání separatismu a rozvoji „národního vědomí“, jež je širší součástí předurčené cesty, kterou se Ukrajina musí vydat: „I přes přijetí řady cílených programů zůstává jih a východ republiky převážně ruskojazyčný. To brzdí proces formování tamního nového státního vědomí a přispívá k růstu separatistických sil a stoupenců resuscitace Sovětského svazu. Tamtéž, s. 340.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 331–332.

²⁶¹ Tamtéž, s. 358–360.

²⁶² Tamtéž, s. 361.

5.2 Druhá generace učebnic – simulace Turčenkova narativu a počátek směřování ukrajinských dějin

Učebnice:

- СТРУКЕВИЧ, А. К. – РОМАНІЮК, І. М.: Історія України: Підручн. для 11 кл. загалноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень. Київ 2011.
- ПОМЕТУН, О. І. – ГУПАН, Н. М.: Історія України. Підручник для 11 класу загалноосвітніх навчальних закладів. Харків 2012.
- КУЛЬЧИЦКИЙ, С. В. – ЛЕБЕДЕВА, Ю, Г.: Історія України: Підручн. для 11 кл. загалноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень. Київ 2011.

Do druhé generace učebnic jsem zapojil tři texty. Dva z nich lze prezentovat jako narativy, jež byly poplatné Janukovyčově vládě – učebnici Oleny Pometun a Nestora Hupana a text Stanislava Kulčyckého a Julije Lebedevy. Kulčyckého text mám k dispozici ve vydání z roku 2011, ale vycházel již dříve. Text z roku 2011 je zřejmě zcenzurovanou verzí, jak napovídá velmi krátká, stručná a osamocená kapitola o Oranžové revoluci. Třetí učebnice druhé generace, text Romana Drovozjuka a Ivana Romaňuka, je zvláštní, protože mnohem více než texty z období mezi roky 2010 a 2014 připomíná učebnice, které vyšly po Revoluci důstojnosti. Z toho důvodu nejprve proberu první dva texty a jako poslední uvedu Drovozjukův text, který bude zároveň úvodem k proměně interpretace ukrajinských soudobých dějin ve třetí generaci.

Učebnice Pometun začíná podobně jako text Turčenka, a uvádí i podobné překážky ukrajinského reformního úsilí. Jako příklad nestability politického systému v Ukrajině zmiňuje Kabinet ministrů, který působil jako „hromosvod“ pro ventilaci sociálního napětí a příliš často se měnil.²⁶³ Autoři dále mezi překážkami vývoje uvádí špatné fungování politických stran, nekonzistenci reformního úsilí, přetrvávání sovětských elit, spory prezidenta a parlamentu a současné formování ukrajinské státnosti a ukrajinského národa. Stejně jako u Turčenka je pro autorku největším zdrojem problémů nevyjasněné rozdělení moci a nekonzistence jejího působení.

Text Pometun se však od Turčenkovy učebnice také liší. Pometun nepovažuje rozpad Sovětského svazu a nově nabytou ukrajinskou samostatnost za jednoznačně pozitivní událost. Turčenko začíná svou kapitolu konstatováním, co vše „ukrajinská mírná revoluce“ změnila – u

²⁶³ПОМЕТУН, О. І. – ГУПАН, Н. М.: *Історія України. Підручник для 11 класу загалноосвітніх навчальних закладів.* Харків 2012, s. 245.

Pometun žádný podobný úvod nenajdeme. Autorka dále konstatuje, že jednou z největších potíží ekonomické reformy byl rozpad SSSR, který narušil „technologický cyklus“.²⁶⁴ U ukrajinské elity i společnosti se podle ní projevila *nepřipravenost* na období nezávislosti.²⁶⁵ Pro učebnici není ukrajinská samostatnost jednoznačně pozitivní. Turčenkova učebnice obsahuje kapitoly o probuzení ukrajinského historického vědomí, je v ní akcentována potřeba ukrajinizace „národně nedotvořených“ regionů apod. Žádné podobné „patriotické“ kapitoly u Pometun nenajdeme.

Další důležitá odlišnost od Turčenkova textu se projevuje při popisu společnosti. V Turčenkově textu je ukrajinská společnost neaktivní, ale autor v ní vidí jistý potenciál (pokud vznikne střední třída). Navíc jde o učebnici z roku 2001, kdy se cesta odlišná od té započaté v devadesátých letech ještě neukázala. Učebnice Pometun vyšla po Oranžové revoluci, ale společnost je v jejím textu ještě méně aktivní kromě levicového protestu proti vládním reformám v první polovině devadesátých let – v tomto případě jde ale o revizionistické protesty.²⁶⁶ Například ekonomická reforma a její kriminální charakter, který text zdůrazňuje více než učebnice Turčenka, podle autorky *donutily* občany podílet se na stínové ekonomice. Lidé se přitom ekonomické reformy vůbec neúčastnili.²⁶⁷

Možnost pohybu ukrajinských dějin směrem k lepší skutečnosti, kterou Turčenko přikládal zatím neexistující střední třídě, v učebnici Pometun tedy chybí. U Turčenka lze absenci pohybu odůvodnit jednoduše dobou vzniku učebnice. Učebnice Pometun ale vznikla po Oranžové revoluci, tedy události, která poukázala na občanskou opozici jakožto na významného aktéra dění v ukrajinské politice. Oranžová revoluce přitom není v textu zmíněna vůbec – její popis je zapojen do kapitoly o vývoji prezidentského systému v Ukrajině pouze v souvislosti s přechodem k parlamentně-prezidentskému rozvržení moci. Samotný pojem „Oranžová revoluce“ v učebnici chybí.²⁶⁸

I přes velké historické proměny, které proběhly mezi sepsáním učebnice Turčenka a učebnice Pometun, autorka nepozoruje v ukrajinských dějinách vůbec žádný pohyb – píše pouze o selhávajících pokusech reformovat ekonomiku, zlepšit sociální podmínky. Shoda mezi narativem Pometun a narativem Turčenka z ukrajinských dějin vylučuje faktor Oranžové revoluce a tím legitimizuje Janukovyčův režim. Zatímco Turčenko mohl psát o marném snažení

²⁶⁴ Tamtéž, s. 257.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 245.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 246.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 274.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 253.

o reformu bez východiska v roce 2001, Pometun tento narativ protahuje uměle do roku 2010. Stejně tak činí i Stanislav Kulčyckyj a Julija Lebedeva (viz níže).

Pometun popisuje zahraniční politiku podobně jako Turčenko do doby, kterou Turčenkova učebnice ještě stihla popsat, ale autorka klade důraz na ukrajinskou suverenitu, čímž odůvodňuje opatrnost ukrajinské integrace do SNS, zatímco Turčenko neochotu zapojit se do SNS odůvodňoval výhodami Evropské unie. Zahraniční politika je podle autorky pozitivní a Ukrajina rozvíjí spolupráce, úspěšně se integruje do atlantických a evropských struktur, navíc se dohodla s Ruskem a zabránila tomu, aby se ze SNS vytvořila nadnárodní struktura.²⁶⁹ Autorka navíc podtrhuje, že i když se Ukrajina s Ruskem dohodla na neměnnosti hranic, případ ostrova Tuzla ukázal, že situace je stále napjatá.²⁷⁰ Výklad pokračuje obdobím po roce 2000, kdy se multivektorová politika začíná podle autorky jevit jako „nerozhodná“. Rozhodnutí zvolit západní směr se podle učebnice ukázalo jako neúspěšné, protože Ukrajina nebyla na evropskou integraci ekonomicky připravena, a proto se „přirozeně největším partnerem stalo Rusko“, se kterým je možno řešit ekonomické problémy „společným úsilím sousedů“.²⁷¹

Učebnice Kulčyckého a Lebedevy se příliš neliší od narativu Turčenka a Pometun. Autoři začínají výklad otázkou: „Proč sociálně-ekonomické reformy v nezávislé Ukrajině za dvacet let neměly významný vliv na zvýšení životní úrovně obyvatelstva?“²⁷² Již z tohoto citátu vyplývá, že narativ učebnice je podobný v případě popisu transformačního procesu – Kulčyckyj například uvádí, že v roce 1994 experti Mezinárodního měnového fondu (dále MMF) usoudili, že situace v Ukrajině je horší než v jakékoli postsovětské zemi kromě těch, co jsou ve válce.²⁷³ Učebnice na rozdíl od textu Pometun sice obsahuje kapitolu o Oranžové revoluci a uvádí její název. Kapitola je velmi stručná a vlastně nejde o popis historické události – spíše o nutnou vsuvku. Vzápětí následují parlamentní volby roku 2008 a prezidentské volby roku 2010.²⁷⁴ Ve shrnutí kapitoly ani neuvádí Oranžovou revoluci jako významnou událost politického vývoje v Ukrajině.²⁷⁵ Stav Ukrajiny je v Kulčyckého učebnici podobně špatný a bez výraznějších nadějí jako v případě Turčenka a Pometun.

Stejně jako v jejich případě Ukrajina zaznamenala jisté úspěchy pouze v zahraniční politice a částečně v ekonomice (Ukrajina dostala od EU v roce 2005 status země s tržní ekonomikou,

²⁶⁹ Tamtéž, s. 313.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 312.

²⁷¹ Tamtéž, s. 317.

²⁷² КУЛЬЧИЦКИЙ, С. В. – ЛЕБЕДЄВА, Ю, Г.: *Історія України: Підручн. для 11 кл. загалноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень)*. Київ 2011, s. 241.

²⁷³ Tamtéž, s. 254.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 250.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 251.

USA zrušily Jacksonův-Vanikův dodatek, Ukrajina vstoupila v roce 2008 do Světové obchodní organizace WTO).²⁷⁶ V popisu zahraniční politiky se text liší také minimálně, na rozdíl od Pometun ale nezahrnuje obrácení se k Rusku po neúspěšném pokusu o evropskou integraci.

Učebnice Drovozjuka a Romaňuka opakuje předchozí narativy, co se týká příčin slabosti politické moci. Na rozdíl od předchozích učebnic pouze podtrhuje, že se u elit projevila nejen neschopnost, ale také nezáměr reformy provádět. Autoři uvádí dvě možnosti, jak reformy provést, a zdůrazňují, že ani jedna z nich se netýkala obsahu reforem, ale pouze jejich hloubky a tempa.²⁷⁷ Po liberalizaci cen vládou Vitolda Fokina nastoupil Kučma, který se pokusil o recentralizaci ekonomiky a následně Juchym Zvjahilskyj, který chtěl posílit regulaci cen a zvýšit daně.²⁷⁸ Z toho vyplývá, že i kroky těchto vlád autoři nahlíží jako konzervativní a protireformní. Reformy se bál také Kravčuk, protože chránil zájmy staré nomenklatury.²⁷⁹ Učebnice se jinak příliš neliší – popis zahraniční politiky je identický a charakteristika ekonomiky a sociální problematiky stejně negativní. I když autoři uvádí, stejně jako Pometun, problém „technologického cyklu“, otevírají kapitolu o ekonomice „sovětským dědictvím“, které charakterizují jako velmi negativní.²⁸⁰

Na rozdíl od předchozích textů druhé generace učebnic se autoři vrací k důležitosti střední třídy, kterou zmínil Turčenko. Střední třída je podle nich důležitá ekonomicky a utvrzuje demokracii a občanskou společnost.²⁸¹ Učebnice dále obsahuje zcela novou kapitolu s názvem „Lidé a politika“. Autoři v ní popisují politické dějiny a vliv společnosti na jejich průběh. Popisují důležitost stávky v roce 1993, pasivitu voličů, jež zkomplikovala sestavení parlamentu o rok později a protestní volbu levice při volbách v roce 1998. V roce 1998 volební účast stoupla díky mladým voličům. Reálný vliv vůle společnosti se projevil po roce 2000 při demonstracích nesoucích se pod slogany „Ukrajina bez Kučmy“. Protestní nálady se nejvýznamněji podle autorů projevily v roce 2004. Na rozdíl od textu Kulčyckého, který zmiňuje stručně průběh Oranžové revoluce, jí autoři přikládají velký význam. „Ukrajinský národ ukázal, že může mít vliv na státoporné procesy. Události nazvané „oranžovou revolucí“ ukázaly, že obyvatelstvo za jistých historických podmínek může přejít od pasivního očekávání

²⁷⁶ Tamtéž, s. 256.

²⁷⁷ СТРУКЕВИЧ, А. К. – РОМАНЮК, І. М.: *Історія України: Підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень)*. Київ 2011, s. 256.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 254–255.

²⁸¹ Tamtéž, s. 269.

k pokusu vzít osud státu do vlastních rukou. [...] „Oranžová revoluce“ přinesla naději na rychlou obnovu společnosti, zvýšení blahobytu lidí a překonání korupce.“²⁸²

I když učebnice následně popisuje selhání oranžové koalice, které odůvodňuje neshodami a ekonomickou krizí (a obyvatelstvo se tedy nedočkalo změny k lepšímu), jde o nejméně výraznější posun, který lze v textech prvních dvou generací učebnic pozorovat. Nové vyprávění vytváří pro nehybnost ukrajinského postkomunistického období možnost pohybu kupředu. Teprve s povýšením role občanské společnosti můžeme hovořit o „teleologickém vyprávění“, protože až s ním se rodí v popisu postsovětského období možnost, jak ukrajinský vývoj posunout. V předchozích textech sice Ukrajina získala nezávislost, která mohla představovat významotvorný konec narativu pro popis předchozích období, ale v novém příběhu – postsovětském – se nebyla schopná od samotného začátku, s výjimkou úspěšné zahraniční politiky, vůbec pohnout. Navíc neexistovaly ani žádné možnosti, jak by takový pohyb byl možný.

5.3 Třetí generace – vznik koherentního ukrajinského vyprávění

Učebnice:

- СОРОЧНИЦКА, Н. – ПІСЕМ, О.: *Історія України [рівень стандарту]: підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти*. Тернопіль 2019.
- ВЛАСОВ, В. – КУЛЬЧИЦЬКИЙ, С.: *Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ 2019.
- ХЛІБОВСЬКА, Г. – НАУМЧУК, О.: *Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Тернопіль 2019.

Třetí generace učebnic vznikla po Revoluci důstojnosti v roce 2019. Narativy učebnic se vzhledem k historickým okolnostem, ve kterých vycházely, výrazně proměnily.

V učebnici Hanny Chlibovské se výrazná změna ukazuje již na začátku popisu postsovětského období. Autorka rozděluje dějiny samostatné Ukrajiny do tří etap. V první etapě (mezi roky 1991 a 2004) přebývaly ukrajinský národ i elita pod postkomunistickým vlivem setrvačného myšlení. Druhou etapu mezi roky 2004 a 2013 autorka charakterizuje jako

²⁸² Tamtéž, s. 252.

„přechodnou dobu transformace na evropský vektor rozvoje“. Poslední období, které autorka ukončuje rokem 2019, došlo podle ní k „převaze přívrženců evropského vektoru“.²⁸³

„Inerciální“ období podle autorky provázelo několik problémů, které stály v cestě za zlepšením situace v samostatné Ukrajině. Do značné míry se tyto problémy shodují s předchozími texty. Chlibovská zmiňuje absenci jasného mechanismu interakce mezi zákonodárnou a výkonnou mocí, centrem a regiony, politickou nestabilitu, časté střídání vlád, pomalou reformu ekonomiky.²⁸⁴ Zároveň ale dochází ke změně akcentů. Namísto neschopnosti vládnout kvůli neefektivnímu politickému řízení autorka více podtrhuje stín sovětské minulosti, který reformám výrazně škodil. Podle autorky existovaly na samostatné Ukrajině dva vektory: evropský vektor orientovaný demokraticky, a proruský vektor, který civilizačně cílil na Rusko, které staví svou eurasijskou civilizaci proti světu Západu. „Strana moci“, kterou například Turčenko prezentoval v osobě prezidenta Kravčuka jako oddanou ukrajinské nezávislosti, se podle Chlibovské pokoušela pokračovat v cestě vyšlapané léty komunistické vlády. Byla loajální k současnému prezidentovi a *oddaná hodnotám Sovětského svazu*. Vůdci strany vlády „změnili kulisy, oznámili průběh reformy, ale ve skutečnosti setrvali na základech komunistické éry“. „Seděli na dvou židlích“, protože sice manifestovali orientaci na Evropu, ale chtěli zachovat „eurasijský status z doby SSSR“.²⁸⁵ Strana moci byla kromě jiného stranou podnikatelů. Proti ní stály národně-demokratické strany, strany inteligence, které měly obavy z katastrofálního stavu národního vývoje a pro podnikatele nebyly přitažlivé.²⁸⁶

Autorka přitom setrvává v narativu, který jsme mohli pozorovat v Turčenkově textu – zdůrazňuje absenci vývoje reformou směrem k pozitivnější budoucnosti. Tvrdí, že v devadesátých letech se sice reformy často slibovaly, ale vůbec nic se nedělalo. To nebylo zapříčiněno ani tak rozdělením státní moci: hlavní potíží byla snaha zachovat příkazový model.²⁸⁷ Na konci devadesátých let se sice ekonomika stabilizovala, ale vyhlídky na její udržitelný růst nebyly.²⁸⁸ Autorka uvádí citát Mykoly Rjabčuka o „vyděračském státě“.²⁸⁹ Období devadesátých let tak charakterizuje velmi negativně.²⁹⁰

²⁸³ ХЛИБОВСЬКА, Г. – НАУМЧУК, О.: *История Украины. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Тернопіль 2019, s. 191.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 195.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 193.

²⁸⁶ Tamtéž.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 197.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 199.

²⁸⁹ Vyděračský stát nevyvíjí ideologický tlak jako stát totalitní, ale ekonomicky vydírá obyvatele. Nastaví takové ekonomické podmínky, že lidé nemohou dodržovat zákony (učitel např. musí přijímat úplatky, protože by jinak neuživil rodinu, podnikatel nemůže platit daně, protože jsou příliš vysoké atd.). Porušovat zákony je tedy normální a je to i tolerované, dokud je člověk vůči státu loajální. Tamtéž.

²⁹⁰ Tamtéž

Za jeden z nedostatků vývoje Ukrajiny v devadesátých letech považuje Chlibovská absenci střední třídy – zatímco v USA má střední třída podle autorky v rukou 60 % ekonomiky státu, v Ukrajině ještě nevznikla. Je přitom velmi důležitá, protože podle autorky má právě ona zájem na osudu státu a podporuje národní kulturu.²⁹¹ Důležitost střední třídy Chlibovská nadále zdůrazňuje v kapitole „Zrod občanské společnosti. Oranžová revoluce v roce 2004“. Občanská společnost pro autorku označuje okruh nestátních organizací, které představují vůli a zájmy občanů. V rozvinutých demokraciích jde podle autorky o třetí sektor, který hlídá činnost státních struktur, bojuje s korupcí a podvody. Na přelomu tisíciletí se podle Chlibovské ukrajinská občanská společnost nachází teprve v zárodku, ale již se pomalu formuje, není konsolidovaná, zaostává za evropskou podobou občanské společnosti.²⁹² Vznikání občanské společnosti, které pro autorku reprezentuje v podstatě jeden z nutných procesů přechodu, se urychlil právě rokem 2004, kdy mělo dojít k *mentální proměně společnosti*.²⁹³ Občanská společnost dává smysl celému vyprávění. V kapitole o překonání hrozby separatismu autorka mj. uvádí, že Donbas a Luhansk jsou páteří „vládnoucí strany“ a místní prokomunistická elita formuje sovětskou identitu, která ji dovoluje realizovat korupci. Problémem podle autorky mj. je, že na Donbase je nejméně rozvinutá občanská společnost – ta proto neměla ani žádný vliv na separatismus. Obyvatelé Donbasu žijí podle autorky v regionu, kde je velmi pomalý proces „dekomunizace“ a nikdy se k Ukrajině nepřipojili na mentální úrovni.²⁹⁴

Mentální proměna však nebyla úspěšná, protože oranžová koalice neprovedla důkladné změny – podle autorky se tak změnila tvář moci, ale nikoli její podstata.²⁹⁵ Její nedostatky se projevíly ve volbách roku 2007, kdy, slovy autorky, znovu zvítězila „strana moci“.²⁹⁶ Ta provedla tentokrát otevřenou resovětizaci, vrátila se k „příkazově-administrativnímu systému“ a zároveň k „oligarchickému kapitalismu“.²⁹⁷ Ve „straně moci“ tak byla v učebnici spojena všechna myslitelná negativa. Když Janukovyč odmítl podepsat asociační dohodu s EU, získala ukrajinská společnost pocit, že jí chce navěky „držet ve sféře ruských zájmů a národní ideje“ a vyšla na Majdan – Euromajdan přitom autorka charakterizuje jako „patriotické protestní akce v Ukrajině proti korupci, svévoli orgánu činných v trestním řízení, a také na podporu evropského vektoru vnější politiky Ukrajiny.“ Euromajdan, který autorka charakterizuje velmi podrobně na třech stránkách, „ukázal zrození nového ukrajinského člověka, který se už nechce

²⁹¹ Tamtéž, s. 200.

²⁹² Tamtéž, s. 203.

²⁹³ Tamtéž, s. 205.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 206.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 223.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 225.

vracet zpátky do duchovního otroctví totalitarismu“. Po Revoluci důstojnosti pokračuje popis neutěšené ekonomické situace. Výjimku tvoří zemědělství, které je dle autorky nejúspěšnějším odvětvím současné ukrajinské ekonomiky.²⁹⁸

Učebnice Valerije Vlasova se také přizpůsobila podmínkám. Vlasov na počátku svého textu uvádí střet „stranicko-sovětské většiny“ a demokratické menšiny, ale na rozdíl od Chlibovské konstatuje, že demokratická opozice zabezpečovala národní podporu a nomenklatura tato hesla uváděla v život, aby neztratila moc – musela tedy přeměnit sovětskou symboliku na nacionální. Šlo tedy o vzájemně prospěšnou spolupráci – národní demokraté nebyli připraveni vládnout a bez lidí ze stranické nomenklatury by se společnost rozpadla. Lidé vzešli z meetingů se sice snažili sesadit stranu moci antikomunismem, ale tato *demagogie* nefungovala, protože meetingoví politici nebyli připraveni vládnout a strana moci neměla nic proti jejich zapojení.²⁹⁹ Na rozdíl od Chlibovské se autor vrací více k narativu Turčenko a nezvýrazňuje tolik vliv minulosti, podtrhuje naopak neschopnost politického řízení. Například u popisu ekonomické krize uvádí: „Rostoucí zbídačování většiny obyvatelstva a současná koncentrace finančních prostředků a majetku v rukou několika bohatých jedinců ukázaly jasnou neschopnost státních institucí regulovat tržní reformy.“ Zároveň ale autor podobně jako Chlibovská interpretuje Oranžovou revoluci, jak je patrné z otázek po kapitole: „Proč Oranžová revoluce svědčila o formování občanské společnosti v Ukrajině? Proč její nástup znamenal porážku totalitního dědictví ve vědomí občanů? Proč je občanská společnost základem demokratického vývoje?“³⁰⁰ Oranžová revoluce podle autora zapříčinila, že lidé „přeměnili deklarovaná ústavní práva z duchů ve skutečnost a ukázali oligarchické Ukrajině, kdo je pánem v domě.“ Ale zároveň: „Revoluční oranžový potenciál nestačil na to, aby radikálně změnil světonázory a zvyky pokolení, která se narodila a vyrostla v podmínkách sovětské skutečnosti. Ale ukrajinskému národu se podařilo reagovat na výzvu starých politických elit novým Majdanem. To, že národ má takovou kapacitu, je nejpřesvědčivějším důkazem důležitosti Oranžové revoluce.“³⁰¹ Popis činnosti oranžové koalice a následné Janukovyčovy vlády se nijak nemění a je do značné míry hlavně přehledem událostí.

Události roku 2014 podle autora reagovaly na hrozbu ztráty státní suverenity připojením se do ruských struktur. Autor zdůrazňuje oběti desítek tisíc ukrajinských občanů – hrdinů

²⁹⁸ Tamtéž, s. 238–241.

²⁹⁹ ВЛАСОВ, В. – КУЛЬЧИЦЬКИЙ, С.: *Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ 2019, s. 184.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 204.

³⁰¹ Tamtéž, s. 207.

Ukrajiny.³⁰² Revoluci důstojnosti učebnice popisuje důkladněji a podrobněji než jakoukoli jinou událost. Po Revoluci důstojnosti došlo ke krystalizaci ukrajinské identity a geopolitických priorit, povýšení patriotismu a solidarity, zrychlení formování občanské společnosti atd.³⁰³ Po Oranžové revoluci přišlo úspěšné období díky desovětizaci a modernizaci armády. Ty podle autora znehodnocuje pouze ekonomický nedostatek, který Vlasov přičítá předchozím vládám, „destruktivní roli ukrajinských vlád v desetiletích před Euromajdanem“.³⁰⁴

Učebnice Natalije Soročnické neobsahuje pasáže o těžkém postsovětském dědictví jako text Chlibovské ani o mocenské smlouvě, kterou uvádí Valerij Vlasov. Text se do značné míry, v popisu vnitřní situace, neliší od dřívějších učebnic, ale chybí v něm důraz na občanskou společnost. Její roli nahrazuje střední třída, ale ta vyprávění rozhodně nedominuje tak silně, jako občanská společnost v předchozích narativech. Opoziční síly, které se vynořují při střetu s Kučmou po parlamentních volbách v roce 2002, zastupuje *střední třída*.³⁰⁵ V roce 2004 podle autorů „národ Ukrajiny uhájil svá práva mírnými kroky a ukázal svou přichylnost k demokratickým ideálům.“ Pasáže o občanské společnosti chybí. Oranžová koalice byla do značné míry neúspěšná kvůli probíhající reprivatizaci a zhoršování ekonomického stavu. To oranžové koalici znepřátelilo její největší zastávce – malé podnikatele.³⁰⁶ Autoři dále uvádí události „daňového Majdanu“ z roku 2011, které znovu byly protesty představitelů malého a středního byznysu.³⁰⁷

Ve třetí generaci učebnic se změnilo pojetí zahraniční politiky. Podle Natalie Soročnické vedlo Rusko proti Ukrajině hybridní válku od samého začátku období samostatnosti.³⁰⁸ Učebnice popisuje také velmi problematické dělení Černomořské flotily a činnost proruských sil, jež se pokoušely zastavit loď SKR-112, která se s kapitánem Nastenkem pokoušela demonstrativně přesunout ze Sevastopolu do Oděsy.³⁰⁹ Za velmi problematickou považuje autorka dohodu z roku 1997, jež předpokládala přítomnost cizí vojenské flotily na ukrajinském území.³¹⁰ Velký prostor věnuje Soročnická separatistickým hnutím na Krymu na začátku devadesátých let a uvádí ruskou podporu těchto hnutí.³¹¹ Popisuje úspěšnou mnohovektorovou,

³⁰² Tamtéž, s. 215

³⁰³ Tamtéž, s. 222.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 234, 235.

³⁰⁵ СОРОЧНИЦКА, Н. – ГІСЕМ, О.: *Історія України [рівень стандарту]: підручник для 11 кл. загл. загальн. серед. освіти*. Тернопіль 2019, s. 173.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 201.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 206.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 159.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 162.

³¹⁰ Tamtéž, s. 163.

³¹¹ Tamtéž, s. 165–166.

neutrální, demokratickou a stabilní mezinárodní politiku devadesátých let, následnou nedohodu s USA (vztahy nebyly rovnoprávné a USA šlo hlavně o denuklearizaci, navíc došlo ke sporům), úspěch americké cesty Viktora Juščenka, jehož srovnávají s Václavem Havlem.³¹² Když se ale Ukrajině nepovedlo integrovat se do západních struktur, zjistilo se, že to nepůjde ani východním směrem – již v roce 2005 autoři hovoří o dalším začátku hybridní války, kterou charakterizovala snaha Ruska nepustit Ukrajinu ze zóny svého vlivu.³¹³ Autoři se věnují metodám hybridní války i na jiných místech.³¹⁴

O něco málo důraznější než učebnice předchozích generací je i text Valerije Vlasova. Autor například tvrdí, že se Jelcin uvolil jednat s Ukrajinou jakožto samostatným státem až v roce 1997.³¹⁵ Skrze SNS se podle učebnice Moskva rozhodla vytvořit nový Sovětský svaz.³¹⁶ Ruské vedení následně vnímalo rozšiřování NATO a EU jako ohrožování vlastní sféry vlivu a z toho důvodu nadále na Ukrajinu tlačilo, například snahou o novou formu ekonomické integrace v podobě Jednotného ekonomického prostoru.³¹⁷ Juščenko obnovil západní kurz a určil znovu za strategický cíl vstup Ukrajiny do EU a NATO, což předtím zrušil Kučma. Společenská podpora takového kroku (což uvádí i učebnice Soročnické) ale nebyla jednoznačná a Strana regionů vedla velkou informační kampaň za účelem NATO diskreditovat.³¹⁸

Je zajímavé, že ukrajinské učebnice na ruskou agresi reagovaly, ale úplně jinak než učebnice ruské (jak uvidíme později a následně v komparaci). Kromě prohlášení, že Rusko vedlo hybridní válku proti Ukrajině od vzniku samostatné Ukrajiny v učebnici Soročnické či teze o civilizačním konfliktu v textu Chlibovské jsem v učebnicích nepozoroval žádná velká prohlášení o věčném střetu Ruska a Ukrajiny apod. Nedošlo ani k výraznějšímu rozšíření kapitol o zahraniční politice nebo nafukování bezvýznamných událostí. I když cílem této práce není ověřovat faktografickou relevanci učebnic (vzhledem k tomu, že rozebírám i současné ruské učebnice, by to nebylo dost dobře možné), nepozoroval jsem na první pohled výrazné prohřešky proti historické objektivitě. Ukrajinci reagovali na válku snahou ji co nejpečlivěji faktograficky pokrýt – z toho důvodu jsou kapitoly o válce probíhající od roku 2014 v podstatě nejnudnější z učebnicových textů, tvoří je do značné míry faktografický přehled. Pokud bylo

³¹² Tamtéž, s. 190–194.

³¹³ Tamtéž, s. 195.

³¹⁴ Tamtéž, s. 213.

³¹⁵ ВЛАСОВ, В. – КУЛЬЧИЦЬКИЙ, С.: *Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ 2019, s. 196.

³¹⁶ Tamtéž.

³¹⁷ Tamtéž, s. 200.

³¹⁸ Tamtéž, s. 213.

jednou ze snah reformního úsilí ukrajinského vzdělávání vyloučit příliš grafomanské texty, v případě učebnic z roku 2019 se to rozhodně nepodařilo.

6. Ruské učebnice dějepisu a postsovětské období³¹⁹

První generace ruských učebnic představuje výběr z textů, které vyšly do prvního výrazného pokusu sjednotit dějepisnou výuku v letech 2012/2013. Druhá generace zahrnuje dvě učebnice, které byly sepsány na základě Historicko-kulturního standardu v roce 2016. Do poslední generace jsem zahrnul učebnici Vladimira Medinského, která vyšla po ruské invazi na Ukrajinu.

6.1 První generace ruských učebnic – kontinuita, stabilita a suverenita

Učebnice:

- ШЕСТАКОВ, В. А. – ГОРИНОВ, М. М.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2011.
- ВОЛОБУЕВ, О. В. – КУЛЕШОВ, С. В.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2009.
- ЗАГЛАДИН, Н. В. – МИНАКОВ, С. Т.: *История России. XX – начало XXI века*. Москва 2013.
- ФИЛИППОВ, А. В. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России 1945–2008*. Москва 2009.

První generace učebnic představuje první pokus o časové narativní určení Putinova režimu a první interpretaci vztahu mezi putinovským a jelcinovským obdobím. Zároveň již v jejím rámci dochází k prvnímu náznaku proměny, jejímž završením je Filippovova učebnice z roku 2008.

³¹⁹ Nedohledal jsem studie, které by se zabíraly interpretací období devadesátých let v učebnicích v Ukrajině. V ruském prostředí takové texty vyšly: СУСЛОВ, А. Б. – ШУЙСКАЯ, Е. В.: Школьные учебники о демократическом транзите в России в 1990-е гг. *Вестн. Перм. ун-та. Сер. История*, 2021, č. 4. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnye-uchebniki-o-demokraticeskom-tranzite-v-rossii-v-1990-e-gg/viewer> >, cit. 2024-03-04], s. 68–72. srov. ЛЕВИНТОВА, Э. – БАТТЕРФИЛД, Д.: Как формируется история и отношение к ней: школьные учебники о новейшей российской истории. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*, 2009, č. 3. [online: <https://cyberleninka.ru/article/n/kak-formiruetsya-istoriya-i-otnoshenie-k-ney-shkolnye-uchebniki-o-noveyshey-rossiyskoy-istorii> >, cit. 2024-03-04], s. 103–115. srov. СУСЛОВ, А. Б. – ШУЙСКАЯ, Е. В.: Российская история XXI века в зеркале школьных учебников истории, *Вестн. Перм. ун-та. Сер. История*, 2021, č. 4. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-istoriya-xxi-veka-v-zerkale-shkolnyh-uchebnikov-istorii> >, cit. 2024-03-04]. s. 56–68.

6.1.1 Putinismus jako korekce reformy devadesátých let

Učebnice Nikity Zagladina prezentuje první možnost interpretace, jež staví mezi devadesátá léta a období po roce 2000 vztah *kontinuity*. To přitom neznamená, že by učebnice nestavěly realitu před nástupem Vladimira Putina a po jeho nástupu proti sobě. V textu se objevují základní binární konstrukce u klíčových otázek, jež jsou typické pro všechny zkoumané texty: situace v devadesátých letech byla nestabilní, po roce 2000 stabilní; politické spektrum v devadesátých letech bylo polarizované³²⁰, po roce 2000 jednotné³²¹; vztahy mezi regionálními strukturami a federálním centrem byly v devadesátých letech nedostatečné³²², po roce 2000 díky „vertikále moci“ a „rozhodné“ činnosti Putina ve válce s Čečenskem silné a zabránilo se rozpadu Ruska. Díky těmto binárním opozicím se období po roce 2000 v učebnicích jeví jako bezdějinné. Putin provádí reformy, které zlepšují situaci v Rusku ve všech sférách, zároveň všechny učebnice nabízí další prostor pro zlepšení ve sférách ekonomiky a sociální politiky. Závěry obou textů pro budoucnost Ruska jsou optimistické. Vladimir Putin vystupuje v obou učebnicích, stejně jako v dalších textech, v podobě neživého souboru vlastností, jež naznačují směsici tajného agenta, mudrce a muže z lidu. Mezi tyto vlastnosti lze zahrnout: efektivitu, dynamiku, pracovitost, předvídatelnost, schopnost sjednocovat, ohled na ruskou společnost a její potřeby, neideologičnost, pragmatismus a zodpovědnost.

Tyto postuláty, které učebnice jednoznačně implikují, však vychází v těchto dvou případech spíše z maximálně pozitivního popisu Putinova období, které je přehledem úspěšných reforem a úspěšných kroků prezidenta. Devadesátá léta měla podle obou učebnic i pozitivní důsledky a nejsou démonizována, i když jsou celkově nahlížena negativně. Text Volobujeva například podtrhuje, že reformy devadesátých let zničily pověst ruského liberalismu a odůvodňuje tím neúspěch liberálních stran ve volbách v roce 2007.³²³ Viditelná ambivalentnost je patrná při hodnocení ekonomiky v obou textech. Zagladin tvrdí, že reformy měly pozitivní i negativní důsledky. Mezi první zařazuje záchranu ekonomiky, otevření nových možností rozvoje ekonomiky, zabránění hladu, umožnění vyhnout se hrozbě masové nezaměstnanosti. Mezi negativními vypichuje růst cen, kriminalizaci ekonomiky, převod peněz za hranice, neracionální vývoj, nedostatek investic, asymetrii mezi růstem cen a platů, tzn. snížení životní úrovně.³²⁴ Již první období v rámci periodizace Volobujevovy učebnice (1991-

³²⁰ ЗАГЛАДИН, Н. В. – МИНАКОВ, С. Т.: *История России. XX – начало XXI века*. Москва 2013, s. 285, 290.

³²¹ Тамtéž, s. 298.

³²² ВОЛОБУЕВ, О. В. – КУЛЕШОВ, С. В.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2009, s. 277–279.

³²³ Тамtéž, s. 306.

³²⁴ ЗАГЛАДИН, Н. В. – МИНАКОВ, С. Т.: *История России. XX – начало XXI века*. Москва 2013, s. 281–283.

1993) mělo některé pozitivní důsledky (rozvoj bankovního systému, vznik soukromého sektoru, přechod k tržní ekonomice) a některé negativní (pád průmyslu, zemědělství, útěk kapitálu).³²⁵ Autor dále tvrdí, že na konci devadesátých let (tj. v období 1994-1999) se i přes pomalé tempo reforem, které odůvodňuje problémy v ekonomice a opozičními náladami, začaly projevovat jejich pozitivní důsledky.³²⁶

Mezi devadesátými lety a Putinem existuje kontinuita, devadesátá léta byla cestou, Putinova éra jejím naplněním. Vývoj započatý v devadesátých letech podle autorů po roce 2000 pokračuje, i když je situace mnohem lepší, než byla předtím.

Učebnice konstruuje tuto kontinuitu dvěma způsoby. Zagladin podtrhuje, že Vladimir Putin, nová vláda Michaila Kasjanova a Duma zvolená v roce 1999 znamenala první sjednocení exekutivy a legislativy – zastánců reforem.³²⁷ Putin měl při svém nástupu vystihnout nálady obyvatelstva, které volaly po pokračování reforem, ale také silnějším státem a pořádkem.³²⁸ Spojitost prezentovaná Zagladinovou učebnicí je tedy na politické úrovni, nástup Putin znamená korekci kurzu, jehož je ruský prezident zároveň součástí.

Volobujev vychází kromě politické kontinuity z otázky sociální. V kapitole o „sociální struktuře společnosti“ autor nabízí interpretaci „proměny vědomí“ v rámci přechodu. Kapitalismus dle autora vyžadoval „nové vědomí“, jež mělo zahrnout individuální iniciativu, pracovitost, odpovědnost – tyto vlastnosti Volobujev staví proti „zjednodušené variantě sociální spravedlnosti jako ekonomické rovnosti v chudobě“. Proměnu vědomí pozoruje hlavně u „mladých lidí“, zatímco velká část společnosti zůstává uzavřena v sovětských stereotypech. Část Rusů se kvůli těmto stereotypům adaptovala (nebo ještě adaptuje) na nové podmínky pomalu, část naopak velmi rychle – oligarchové. Zpočátku šlo o lidi, kteří vydělávali peníze „jakoukoli cestou“, například prostřednictvím finančních pyramid a jiných spekulací. Ale stejně jako se mění psychologie obyvatel od pasivních a kolektivistických postojů směrem k ekonomicky výkonnému individualismu, se tak ve společnosti, změnila postupně i etika podnikatelů: „Postupně se mění psychologie a vzhled ‚nových Rusů‘: z ‚uchvatitelů majetku‘ a ‚stínových podnikatelů‘ se formuje sociální skupina obchodníků a manažerů, profesionálně hodnotících efektivitu a perspektivu výroby.“ Tato proměna musí nadále pokračovat: „Ne všichni pochopili realie konkurenční společnosti, kde se dosahuje konečného úspěchu těžkou prací a odpovědností.“³²⁹ Kontinuální proměna vědomí ruské společnosti pokračuje po roce

³²⁵ ВОЛОБУЕВ, О. В. – КУЛЕШОВ, С. В.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2009, s. 284.

³²⁶ Tamtéž, s. 269.

³²⁷ ЗАГЛАДИН, Н. В. – МИНАКОВ, С. Т.: *История России. XX – начало XXI века*. Москва 2013, s. 298.

³²⁸ Tamtéž, s. 298.

³²⁹ Tamtéž, s. 290.

2000 a Putin ji navíc ulehčil, např. skrze neoliberální fiskální reformu zavedením rovné daně a obnovou stability. Pro Volobujevovu učebnici je také charakteristický výrazně ekonomistický názor.

6.1.2 Putinismus jako opozitum devadesátých let

Učebnice Vladimira Šestakova navazuje pouze částečně na předpoklad kontinuity mezi devadesátými lety a Putinovým obdobím. Autoři tvrdí: „Na konci devadesátých let v ruské společnosti uzrávají podmínky pro přijetí nejdůležitějších výsledků demokratických změn jako základu pro obnovu stability. Za roky reformem se jim mnozí Rusové dokázali přizpůsobit, zformovat vytoužený obraz budoucnosti pro sebe osobně i pro zemi. Již v roce 1999, bez ohledu na všeobecnou nestabilitu, byla patrná tendence ke zlepšení situace v ekonomice.“³³⁰ Posílení státu Putinem autoři odůvodňují tím, že slabý stát zpomaluje *reformy*. Období po roce 2000 tedy nahlíží jako pokračování reformem.

Zároveň začínají démonizovat období devadesátých let. Podle autorů se země ocitla v „revolučním chaosu“ doprovázeném finanční krizí, rozpadem Sovětského svazu, neúspěchem perestrojky.³³¹ Autoři navíc podtrhují, že většina obyvatel byla proti liberálním reformám. Toto tvrzení mají podle nich potvrzovat výsledky voleb z roku 1993.³³² Hodně lidí se ocitlo za hranicí chudoby. Sociální problémy, spojené s oslabením sociální role státu, navíc ruská společnost spíše neakceptovala. Rusové se měli setkat s problémy, které dříve neexistovaly, jako například konec bezplatné dopravy a zdravotní péče.³³³ Střední třída v Rusku vznikla tak, že si „lidé jistých morálních základů“, „drzí kluci“ (tj. oligarchové) začali najímat nové zaměstnance.³³⁴ Jakákoli „proměna vědomí“, o které hovořil Volobujevův text, tedy neproběhla. Autoři dále uvádějí, že se „zabýjelo se na zakázku“, čímž pocit nestability ještě více posilují.³³⁵ Otvírají také téma přechodu majetku k bývalé nomenklatuře, čímž delegitimizují ekonomickou reformu, i když tvrdí, že k těmto krokům došlo v období perestrojky.³³⁶

Putinova vláda je stejně jako v předchozích případech obdobím úspěchů. Učebnice sice vidí prostor pro zlepšení stejně jako předchozí dva texty a stejně jako v jejich případě jde pouze o partikulární problémy. V roce 2006 tak podle autorů roste HDP, Rusko je pryč z krize, ale stále nerozkvétá – zaostává z hlediska výroby a investic, kvůli demografické krizi a teroristické

³³⁰ ШЕСТАКОВ, В. А. – ГОРИНОВ, М. М.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2011, s. 333.

³³¹ Tamtéž, s. 308.

³³² Tamtéž, s. 315.

³³³ Tamtéž, s. 323.

³³⁴ Tamtéž, s. 324, 325.

³³⁵ Tamtéž, s. 324.

³³⁶ ШЕСТАКОВ, В. А. – ГОРИНОВ, М. М.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2011, s. 319.

hrozbě.³³⁷ Bytovou problematiku stát řeší, ale byty jsou stále přístupné jen bohatým – naštěstí se to ruský prezident rozhodl „vyřešit“: „Proto Putin v roce 2007 rozhodně prohlásil, že byty mají naplňovat potřeby všech.“³³⁸

Rozdíl mezi prvními dvěma texty a Šestakovovou učebnicí se objevuje i v popisu zahraniční politiky. Předchozí dvě učebnice sice obsahují teze o nutnosti „multipolárního světa“ a podtrhovaly nekonsensuálnost politiky USA a NATO, „politiku dvojích standardů“³³⁹. Zároveň ale vztahy začaly podle obou učebnic pozitivně. Podle Zagladina nesla politika sblížení s USA své plody, i když se tato politika setkávala v Rusku s opozicí.³⁴⁰ Rusko podle učebnice i přes nepřátelské kroky USA ve věci rozšiřování NATO a balkánské politiky nadále pokračovalo ve snaze o partnerské vztahy.³⁴¹ Putin tento přístup ještě více akceleroval likvidací vojenských základen a debatami s USA ohledně boje proti terorismu, snahou řešit problémy nikoli v rámci OSN a nikoli jednostrannými kroky USA. Vztahy se však znovu zhoršily odstoupením USA z dohody o protiraketové obraně.³⁴² Podle Volobujevova textu byly zpočátku vztahy založeny na „vzájemné důvěře“. Rusko v devadesátých letech teprve objevovalo své „národně-státní zájmy“ a často podléhalo tlaku Západu, ale hlavním výsledkem byl pokrok ve vztazích se Západem v podobě série dohod. Po nástupu Vladimira Putina Rusko v této politice pokračuje, ale s nabytím vědomí o „národně-státních zájmech“ se více prosazuje a snaží se o „multivektorovou politiku“ a „multipolární uspořádání“ tím, že Rusko odstoupilo od dvou špatných směrů zahraniční politiky – sovětského a Gorbačovova a Jelcinova naivního.³⁴³

Učebnice Šestakova naopak používá narativ o „smutě“ a tvrdí, že se západní státy od počátku snažili této smuty využít – zmínka o přátelské atmosféře na začátku devadesátých let chybí, resp. je toto období vnímáno jako příznak ruské slabosti a jako nepochopení skutečných cílů Západu. Země Západu měly okolo Ruska vytvářet „sanitární kordón“; Západ měl využít slabosti Ruska k získávání výhod.³⁴⁴ Po roce 2000 se Rusko snaží vybudovat novou rovnováhu sil, aby nedošlo k „chaosu, válce všech proti všem“. Ale USA jsou v učebnici velmi zákeřné – násilně se snaží předělávat svět, a to i postsovětský prostor – podle učebnice chtěly USA skrze válku v Iráku kontrolovat Černomořsko-kaspický region, dále budují základny ve střední Asii.

³³⁷ Tamtéž, s. 341.

³³⁸ Tamtéž, s. 342.

³³⁹ ЗАГЛАДИН, Н. В. – МИНАКОВ, С. Т.: *История России. XX – начало XXI века*. Москва 2013, s. 308.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 306. 307.

³⁴¹ Tamtéž, s. 309.

³⁴² Tamtéž, s. 311.

³⁴³ ВОЛОБУЕВ, О. В. – КУЛЕШОВ, С. В.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2009, s. 305.

³⁴⁴ ШЕСТАКОВ, В. А. – ГОРИНОВ, М. М.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2011, s. 327.

Hrozba se navíc objevuje i v rámci postsovětského prostoru v podobě barevných revolucí. Implicitním tvrzením, že prozápadní politika na začátku devadesátých let neměla žádný smysl, autoři posilují diskontinuitu mezi devadesátými lety a Putinovým obdobím. Texty Zagladina a Volobujeva popisují neshody v mezinárodních vztazích a snahu Ruska o rovnoprávné postavení vůči zemím Západu, o „multipolární svět“, zatímco Šestakovova učebnice vytváří pocit ohrožení.

Poslední učebnice první generace, text Alexandra Filippova, tvoří unikátní pojetí ruských soudobých dějin, detailněji se zabývá různými jevy a více je konkretizuje. Představuje zatím nejkoherentnější narativ sloužící legitimizaci Vladimira Putina. Z toho důvodu jí věnuji velkou pozornost. Na počátku textu o vývoji samostatného Ruska pokládají autoři žákům dvě otázky: „Co znamená pojem suverenita?“; „Co je to dvojládí, kdy se takový jev vyskytoval v ruských dějinách, jaké následky může mít dvojládí pro stát?“³⁴⁵ Právě faktory „suverenity“ a nejednoty vlády tvoří hlavní motivy celého narativu.

Učebnice démonizuje devadesátá léta odlišným způsobem právě s využitím pojmu „suverenita“. Rusko si podle učebnice nezvolilo demokratickou cestu, ale byla mu vnucena. Filippov toto tvrzení prezentuje v kapitole o říjnových událostech v roce 1993. Tvrdí, že pokud výkonná moc rozežene parlament, vzejdou z této situace nejčastěji diktatury. Ale Rusko nemělo na diktaturu prostředky a možnosti. Jelcin nemá na stranickou diktaturu dostatečně silnou politickou stranu a má sice loajální, ale nedostatečnou armádu na to, aby vytvořil vojenskou diktaturu. Navíc Jelcin *musí* vytvořit demokracii a zabránit uchopení moci komunisty, protože je Rusko *závislé* na Západu, který by diktaturu *nepovolil*.³⁴⁶ Protože je Rusko závislé na půjčkách, jeho státní rozpočet schvaluje MMF – tedy prakticky USA.³⁴⁷ To znamená, že Rusko bylo závislé na mezinárodních institucích (tzn. „Západu“, tedy USA) do té míry, že samo nerozhodovalo o svém základním směřování ani o státním rozpočtu. Rusku však nediktovaly pouze západní státy (hlavně USA) prostřednictvím mezinárodních organizací. V roce 1996 při popisu prezidentských voleb Filippov konstatuje, což žádná předchozí učebnice nedělá takto explicitně³⁴⁸, že se Jelcin musel spojit proti Zjuganovovi s oligarchy – oligarchickou elitu spojil pomocí špinavé privatizace a programu úvěru za půjčky.³⁴⁹ Jednotlivým privatizačním

³⁴⁵ ФИЛИППОВ, А. В. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России 1945-2008*. Москва 2009, s. 257.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 272.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 282.

³⁴⁸ Volobujev v mailonku o Jelcinovi zmiňuje mezi negativními aspekty jeho role v ruských dějinách, že se spoléhal na „nomenklaturní princip vlády v zemi“ a opíral se o „úzký kruh tzv. oligarchů“. V průběhu druhého mandátu ve společnosti a v médiích zněly podle učebnice názory, že Jelcin nevládne, ale vládne místo něj Rodina. Pojetí „oligarchického kapitalismu“ však netvoří osu textu jako v případě učebnice Filippova. ВОЛОБУЕВ, О. В. – КУЛЕШОВ, С. В.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2009, s. 288.

³⁴⁹ ФИЛИППОВ, А. В. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России 1945-2008*. Москва 2009, s. 277, 278.

machinacím autor věnuje v textu velký prostor.³⁵⁰ „Oligarchický kapitalismus“³⁵¹ tedy znamenal, že politická moc ani občané nerozhodovali o volbě prezidenta. Následně se navíc musel nutně dostat do krize, která vyvrcholila defaultem roku 1998, jenž byl spojen s krizí ve vrchních patrech moci, kde probíhal boj o Jelcinovo následnictví.³⁵² Ekonomická a politická krize spočívající v nejednoznačnosti moci nahrály „avanturistům“ v Čečensku, kteří napadli Dagestán.

Krizi v Dagestánu vyřešil velmi rychle a efektivně Vladimir Putin, který zničil „terorismus a banditismus“ na severním Kavkazu. Putin měl také zaznamenat velké úspěchy v ekonomické a sociální sféře, přičemž učebnice staví jednoznačný rozdíl, tedy *diskontinuitu*, mezi reformy Putina a reformy Jelcina.³⁵³ Autoři citují Jelcinovo prohlášení: „Pokud lidí nic nebolí, reformy neprobíhají.“³⁵⁴ Vladimir Putin chtěl naopak „to nejlepší pro lidi“ – jeho reformy měly podle učebnice výrazný sociální rozměr a byly ohleduplné, pragmatické. Navíc naplňuje vlastnosti správného manažera – nebál se přijímat rozhodnutí (na rozdíl od neakceschopné vlády v devadesátých letech), proběhla „inventarizace moci“ a jasné rozdělení odpovědnosti (viz výše pokyny prezidentské administrativy k napsání učebnice Filippova). Tento manažerský slovník je to jediné, co je učebnicí z reálií „nového Ruska“ akceptováno (kromě tržní ekonomiky, ale pro autory je důležitější faktor státní regulace než tržní svoboda).

Filippov a další autoři učebnice pokračují i při popisu putinismu ve svém důrazu na oligarchy. Jmenují Borise Berezovského jako opozici proti vytváření „vertikály moci“ umenšením moci regionů.³⁵⁵ V kapitole „Střet s oligarchy“ hovoří o dohodě Putina a oligarchů (Putin nebude revidovat privatizaci, oligarchové nebudou zasahovat do politiky), její nepřijetí Gusinským a Berezovským a následné zabavení NTV a její předání holdingu Gazprom media.³⁵⁶ Věnují se také případu Chodorkovského, popisují jeho obvinění z neplacení daní a podvodu, navíc zabavení firmy Jukos zařazují do etatizačního narativu, v rámci kterého stát získává moc nad strategickými odvětvími průmyslu. Putin oligarchy případem Chodorkovskij natolik vyděsil (jako správný manažer), že někteří z nich dokonce doplatili daně.³⁵⁷

³⁵⁰ Tamtéž, s. 281–282.

³⁵¹ Tamtéž, s. 281.

³⁵² Tamtéž, s. 284–288.

³⁵³ Tato diskontinuita se projevuje i v popisu sociální problematiky; lidé se dle učebnice vůbec neadaptovali na novou realitu: „Zmizela víra v zítřek, u mnohých lidí se objevil pocit nechráněnosti.“ Rozdíl mezi legitimizací pocitu „nechráněnosti“ ve Filippovově učebnici a proměny vědomí v učebnici Volobujeva je jednoznačný, i když i Filippov spatřuje v nové svobodě trhu jistá pozitiva Tamtéž, s. 348–349.

³⁵⁴ Если народу не больно, реформы не идут. Tamtéž, s. 308.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 310.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 314.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 315.

Narativ o suverénní demokracii doplňuje představení pojmu v samostatné kapitole. Když autoři vyjmenovávají vlastnosti suverénní demokracie seznam se nijak neliší v podstatě nijak od demokracie bez přívlastků. Poté ale nakonec autoři uvádí, v čem je suverénní demokracie jiná: ve schopnosti provádět vlastní politiku bez ohledu na mezinárodní instituce, v nemožnosti delegovat obranu nadnárodním organizacím, v možnostech vládnout zemi efektivně.³⁵⁸

Také v oblasti zahraniční politiky Filippov nabízí poměrně inovativní narativ, i když trvá na vývoji Ruska od postsovětské neurčenosti k „uchopení vlastních zájmů“³⁵⁹ jako předchozí texty. Autoři si stěžují, že Západ nevymyslel pro Rusko žádný „Marshallův plán“ – pomoc byla minimální a Rusko ji muselo podle učebnice celou investovat do likvidace jaderných zbraní.³⁶⁰ Rusko bylo velmi vstřícné a Andrej Kozyrev, ruský ministr zahraničí, neřekl Západu na žádný požadavek „ne“ – proto v devadesátých letech Rusko nechápalo, „čím vyděsilo rostoucí západní vojenský svaz“.³⁶¹ Západ neměl a priori zlé úmysly³⁶², ale Rusko se nemohlo nebránit rozšíření NATO. NATO a jeho kroky na Balkáně jsou vnímány prizmatem ohrožení – toto „vměšování se do vnitřních záležitostí jiného státu pod praporem humanitárních práv“ naznačovalo, co se může stát s ruskými spojenci – např. s Běloruskem.³⁶³ Pocit ohrožení v porevoluční smutě je v učebnici silně přítomný: „Poprvé za desetiletí vznikla možnost reálného vměšování se Západu do Ruska ve formě ekonomických, politických, a dokonce vojenských sankcí.“³⁶⁴

Po nástupu Vladimira Putina došlo k velké, pozitivní změně, a někteří experti podle učebnice diskutují o „reálném politickém spojení mezi Ruskem a USA“.³⁶⁵ Ale USA byly zdrženlivé a Rusko proto rozčarované – vztahy se horší i navzdory aktivní spolupráci. Pozice Ruska proti rozmístění radarů ve střední Evropě je navíc legitimní, protože se to nelíbilo ani EU. Ve věci protiraketové obrany Rusko znovu vystoupilo s řešením vytvoření „celoevropské“ či „celosvětové“ obrany, což bylo odmítnuto.³⁶⁶ Učebnice posiluje také kritiku států SNS a postsovětského prostoru obecně – Pobaltí, které se pochybně domnívá, že bylo okupováno, a proto jeho představitelé nepřijeli na vojenskou přehlídku v roce 2005, Ukrajiny a Gruzie, které jsou závislé na USA.³⁶⁷

³⁵⁸ Tamtéž, s. 328–329.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 343.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 301.

³⁶¹ Tamtéž, s. 297.

³⁶² Tamtéž, s. 298.

³⁶³ Tamtéž, s. 299.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 301.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 334.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 337.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 338.

V první generaci učebnic jsme mohli pozorovat posun od textů, které hledají v Putinově vládě pokračování ekonomických a dalších reforem, k textům, které staví výraznou diskontinuitu mezi devadesátá léta a období po roce 2000. Tento posun přitom neurčuje pouze vztahy mezi současností (obdobím po roce 2000) a předchozím obdobím, ale také vztahy mezi současností a budoucností, protože učebnice Filippova a učebnice Šestakova začínají vytvářet pocit ohrožení při popisu zahraniční politiky. Tento pocit ohrožení není dán pouze antizápadním přístupem, který obsahují ve velké míře všechny ruské učebnice, ale hlavně interpretováním vztahu Západu a Ruska – texty Zagladina a Volobujeva tyto vztahy vnímají jako konkurenční a vůči Rusku nespravedlivé, Filippovova a Šestakovova učebnice jako a priori nepřátelské a vůči Rusku ohrožující.

6.2 Druhá generace – nedokonalá unifikace z roku 2012

Učebnice:

- ВОЛОБУЕВ, О. В. – КАРПАЧЕВ, С. П.: *История России. Начало XX – начало XXI века*. Москва 2016.
- ГОРИНОВ, М. М. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России. 10 класс*. Москва 2016.

Druhá generace učebnic zahrnuje dva texty, které vyšly čtyři roky po sjednocujícím procesu z roku 2012. Je překvapivé, že se od sebe texty poměrně dost liší. Ukazují také, že vývoj narativů, který jsem v první generaci popisoval jako lineární, nelze tímto způsobem zjednodušit. První z učebnic, jejímiž autory jsou Oleg Volobujev a Sergej Karpačov, prezentuje slepou uličku vývoje – její narativ, který mnohem více než druhá učebnice Michaila Gorinova a Alexandra Danilova navazuje na předchozí vyprávění, se neuplatnil ve třetí generaci.

Karpačovova a Volobujevova učebnice navazuje částečně na předchozí učebnici Olega Volobujeva tím, že předpokládá kontinuitu mezi devadesátými lety a putinismem.³⁶⁸ Tuto kontinuitu učebnice nahlíží v rámci celkového vývoje (viz předchozí citaci), a stejně jako Volobujevova učebnice také v oblasti „proměny vědomí společnosti“.³⁶⁹ Při popisu vlády Vladimira Putina a Dmitrije Medveděva učebnice také do značné míry navazuje na předchozí narativ. Posiluje ale nezavršení Putinovy korekce: před Putinem po jeho nástupu stálo podle učebnice složité dědictví v oblasti ekonomiky (velký dluh, inflace, kriminalizace), financí

³⁶⁸ „Trvalo desetiletí, než se v obecných rysech zformovala nová ekonomika. A teprve v dalším desetiletí vznikly podmínky pro ekonomický růst.“ ВОЛОБУЕВ, О. В. – КАРПАЧЕВ, С. П.: *История России. Начало XX – начало XXI века*. Москва 2016, s. 328.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 331.

(malé zlaté rezervy, deficit, fiskální politika), federativních vztahů (etnokratické tendence, odlišnosti ústav, hrozba rozpadu Ruska) a administrativy (vliv oligarchů, lobbistů) atd. Všechny tyto problémy se postupně, i když ne zcela, měly vyřešit v průběhu prvního Putinova období.³⁷⁰ Úspěchy v sociální sféře byly „jasné“, i když se problémy vyskytují v oblasti zdravotnictví („Ale zdravotnictví stejně jako předtím nepředstavuje optimální úroveň medicínské služby obyvatelstvu.“). Řešení sociální problematiky navíc zpomalil nedostatečný ekonomický růst spojený s dvěma krizemi (2008 a 2014).³⁷¹ Podobně jsou popisovány i jiné změny. Soudní reforma vytvořila „stabilní vládní prostředí“, ale plná očista soudního systému od korupce se zatím nepovedla.³⁷² Učebnice zmiňuje i protesty z let 2011 a 2012, přičemž ale dochází k podivné interpretaci, když předpokládá, že moc částečně splnila požadavky demonstrantů na demokratizaci a následně stejně suverénně vyhrála volby. Represe proti opozici text samozřejmě neuvádí.³⁷³

Mohlo by se zdát, že narativ o stabilitě je v učebnici přítomen ve stejné podobě jako v předchozích textech. Před Ruskem podle textu stále stojí spousta úkolů, ale situace je, co se týká vnitřní politiky, poměrně dobrá a vyhlídky do budoucnosti optimistické. I když jsou stále nedostatky, z výkladu učebnice vyplývá, že putinismus je i tak nadstandardně efektivní a úspěšný. Ve skutečnosti se binární opozice devadesátých let a období po roce 2000, protiklad stability a chaosu a „konec dějin po roce 2000“, kdy je třeba jen nadále provádět sociální a ekonomické reformy ve správném směru nastoleným Putinem, začíná bortit. Narativ je nabouráván popisem zahraniční politiky.

Podle autorů je Rusko od počátku postsovětského období obklíčené „antiruskými nacionalisty“, kteří se dostali k moci v postsovětských zemích. Vztahy se Západem, jak učebnice upozorňuje při popisu Revoluce důstojnosti³⁷⁴, v podstatě skončily. V EU jsou problémy se třemi jejími novými členy – Polskem, Litvou a Estonskem, které provádí antiruskou politiku a rozvíjí antiruskou rétoriku. Rusko je v učebnici v jednoznačném obklíčení, které se snaží vyvažovat důrazem na spolupráci s nezápadními partnery v rámci

³⁷⁰ ВОЛОБУЕВ, О. В. – КАРПАЧЕВ, С. П.: *История России. Начало XX – начало XXI века*. Москва 2016, s. 320.

³⁷¹ Tamtéž, s. 330.

³⁷² Tamtéž, s. 330.

³⁷³ Tamtéž, s. 325.

³⁷⁴ Narativ, který učebnice využívá při popisu „barevných revolucí“, se dále neuplatnil ani v učebnicích, ani v oficiální ruské propagandě. V popisu událostí v Gruzii a v Ukrajině hraje sice Západ klíčovou roli, ale je důležité, že rok 2014 v Ukrajině byl podle učebnice zapříčiněn zkorumpovaností a autoritářstvím Janukovyčova režimu, jeho netaktickými kroky ve věci ústavních změn a represí vůči politickým sokům. Učebnice sice tradičně akcentuje „ukrajinský nacionalismus“, neschopnost Kyjeva komunikovat s východní Ukrajinou a ruskou „mírovou“ misi na Krymu, ale přesto je nutné říct, že události považuje za částečně legitimní – nejde pouze o „puč Západu“.

BRICS a Šanghajské organizace – pro všechny učebnice je přitom charakteristické, že úměrně se silou antizápadní rétoriky vzrůstá prostor věnovaný v textech spolupráci s Afrikou, Čínou, Jižní Amerikou atd.

I učebnice Alexandra Danilova a Michaila Gorinova navazuje ve značné míře na narativy, které jsme mohli pozorovat u předchozích učebnic. Devadesátá léta jsou ale nahlížena zásadně negativně, i když učebnice zmiňuje, že „kroky přijaté vládou umožnily vyhnout se tehdy reálnému rozpadu hospodářských vztahů a ekonomickému kolapsu.“³⁷⁵ Vláda Vladimira Putina je naopak nejúspěšnější za posledních třicet let. Hlavním garantem historického vývoje, stejně jako ve zbytku učebnic, je stát: „Utuzení mocenské vertikály posílilo regulující roli státu ve všech sférách života.“³⁷⁶ Učebnice se snaží rozvíjet narativ o stabilitě, stejně jako Volobujev a Karpačov sice text spatřuje jisté nedostatky v sociálně-ekonomické sféře, ale přesto jde o největší růst ruské ekonomiky za posledních třicet let.³⁷⁷

Na rozdíl od učebnice Volobujeva a Karpačova učebnice vytváří výraznější diskontinuitu mezi devadesátými lety a obdobím vlády Vladimira Putina.³⁷⁸ Učebnice zcela neguje ekonomickou „proměnu vědomí“, která měla v ruské společnosti proběhnout. V kapitole o kultuře namísto toho mluví o mravní revoluci společenského vědomí, jež měla navíc zpětný ráz: „Po období radikálních přeměn a širokého zapojení do světových kulturních procesů přichází uznání předností ruské historie, jejíž neoddelitelnou částí bylo i sovětské období.“³⁷⁹ Ruský návrat k tradicím a téma patriotismu (které zmiňují i předchozí texty včetně první Volobujevovy učebnice) tentokrát v textu dominují a tím implikují předpoklad, že poté, co se ruská společnost zapojila do „světových kulturních procesů“, došlo k další, tentokrát opačné proměně vědomí. Proto učebnice tvrdí: „Hlavním výsledkem 90. let [je – pozn. aut.] vytvoření podmínek pro obrození duchovnosti Ruska, obohacení těch věčných hodnot, které vytvořily generace Rusů.“³⁸⁰

Zatímco Filippovova učebnice byla učebnicí Ruska v období tzv. „suverénní demokracie“, učebnice Gorinova a Danilova je první učebnicí konzervativního a tradičního Ruska, které se začalo rodit po roce 2012. Stejně jako u Filippova a problematiky oligarchů i v tomto textu vyplouvají na povrch procesy a události, které Karpačov a Volobujev zamlčují ve snaze udržet zdání, že je Rusko demokratické – jde tedy o druhou „odvážnou“ a „upřímnější“, i když

³⁷⁵ ГОРИНОВ, М. М. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России. 10 класс.* Москва 2016, s. 45.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 80.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 84.

³⁷⁸ „Bylo zřejmé, že je nutná revize veškeré strategie rozvoje státu“. Tamtéž, s. 76.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 69.

³⁸⁰ Tamtéž.

samozřejmě fabulující, učebnici. Gorinov a Danilov zmiňují například eufemisticky a etatisticky ohraničení svobody médií: „[...] od druhé poloviny devadesátých let se kontrola nad vedoucími tištěnými i elektronickými médii nacházela v rukou oligarchických skupin a soukromých osob, které tuto páku aktivně využívaly pro vlastní zájmy. Posílení role státu ve všech sférách státu a v rozličných sférách života společnosti se nemohlo nedotknout i médií. Stát posílil své pozice v televizi i periodickém tisku.“³⁸¹ Podobně podle učebnice stát „posílil“ občanskou společnost – podle textu šlo o prioritu ruské vlády, která začala provádět velmi aktivní *státní* politiku zacílenou na rozvoj *občanské* společnosti. Autoři nepozorují protikladnost těchto tvrzení. Některé organizace, které byly placeny za zahraničí a jen kritizovaly moc, a tudíž nebyly konstruktivní, byly omezeny.³⁸²

Stejně jako první učebnice druhé generace autoři nejsou schopni spojit absolutní stabilitu vnitřního vývoje a mezinárodní situaci. Zdá se, že se Rusko velmi klidně, regulovaně díky silnému státu a rychle ekonomicky a sociálně vyvíjí, přičemž je obklopeno nepřáteli, kteří chtějí využít veškerých jeho slabin. Rozpad SSSR pro Rusko dle učebnice znamenal zásadní oslabení. Západní hranice Ruska se posunula do podoby, kterou měla naposledy v sedmnáctém století, přičemž místo bezpečného pásu vznikly na ruských hranicích „nové hrozby“ svázané stejně jako u Volobujeva a Karpačova s příchodem k moci v postsovětských republikách a východní Evropě „politiků-nacionalistů“, kteří se navíc chovali nepřátelsky k ruskému obyvatelstvu na vlastních území. Autoři zdůrazňují vojenskou problematiku, například proměnu poměru konvenčních zbraní mezi Evropou a Ruskem, přítomnost ruských zbraní na cizích území.³⁸³ Rusko nespolupracuje, jako v prvních zkoumaných učebnicích, se Západem³⁸⁴, ale naopak je od začátku v *izolaci*, navíc jsou na jeho hranicích konflikty.³⁸⁵ Господин Да, tedy ministr zahraničí Andrej Kozyrev, a jeho přitakávající politika, jsou příznaky slabosti. Od roku 1996 ale Rusko začalo usilovat o „multipolární svět“ řídicí se nikoli silou, ale právem. Nedostatečně se rozvíjela spolupráce v rámci Společenství nezávislých států – nejen kvůli neochotě některých členů, ale také kvůli neochotě „některých zemí světového společenství“, jež nechtěly, aby vznikl nový silný stát nebo svazový stát.³⁸⁶ Učebnice také akcentuje vektory ruské politiky mimo euroatlantický prostor a uvádí, že podcenění tohoto směřování byla chyba.

³⁸¹ Tamtéž, s. 87.

³⁸² Tamtéž, s. 86–87.

³⁸³ Tamtéž, s. 70–71.

³⁸⁴ Z nutnosti ale autoři uvádí, že na začátku devadesátých let došlo k oslabení napětí.

³⁸⁵ Tamtéž.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 74.

Putinovi se podařilo problémy devadesátých let do značné míry napravit. Úspěšně bojoval proti terorismu. Vzepřel se diktátu USA a jejich spojenců i přes jejich velmi agresivní politiku. Američané nejprve odstoupili od smlouvy o protiraketové obraně, následně pokračovali v „politice změně strategické rovnováhy“ rozšiřováním NATO, v letech 2004-09 dokonce vyhrožovali, že bude přijata i Gruzie a Ukrajina. Po válce v Iráku Američané hledali cestu, jak napadnout Írán, což znamenalo pro Rusko přímou vojenskou hrozbu. Rusko se bránilo. Politiku v SNS znovu neurčovalo Rusko (které je i přesto, že „pochopilo své národní zájmy“, velmi pasivní), ale antiruská politika postsovětských států. Pobaltí uráželo památku Velké vlastenecké války, v Gruzii se Saakašvili snažil o západní integraci, a to samé dělal Juščenko v Ukrajině – Ukrajina chtěla dokonce provést vojenská cvičení s NATO. Navíc neplatila plné ceny za ruský plyn a vytěsňovala ruštinu. Rusko na to konto posílilo integrační úsilí a své styky s ruskou diasporou – tento krok učebnice považuje v podstatě za největší úspěch Putinovy zahraniční politiky. Navíc dále spolupracovalo se Šanghajskou organizací („jednou z nejdynamičtějších mezinárodních organizací“) a Čínou, se kterou má Rusko velmi dobré vztahy. Těmito kroky se Rusko pokouší o vytvoření multipolárního světa. Na konci této kapitoly učebnice tvrdí, že vzrostla „autorita“ Ruska.³⁸⁷

6.3 Třetí generace učebnic – od stabilní evoluce k přelomové době

Učebnice:

- МЕДИНСКИЙ, В. Р. – ТОРКУНОВ, А. В.: *История России. 1945 – начало XXI века*. Москва 2023.

Třetí generaci učebnic reprezentuje pouze text Vladimira Medinského. Text završuje vývoj učebnicových textů, který jsem zde sledoval, a spojuje narativ Filippovovy učebnice o suverenitě a konzervativní narativ učebnice Michaila Gorinova.

Medinského učebnice se pokouší nadále navazovat na narativ stability. Podtrhuje „hrůzy“ devadesátých let, které demonizuje nejvíce z analyzovaných textů – lidé si podle textu budovali u bytů ocelové dveře; text obsahuje fotografii žebráka jakožto typického jevu; lidé se špatně stravovali; mládež se učila bojové sporty, díky čemuž se v tělocvičnách formovaly gangy atd. Pozitivního textu nenachází v popisu devadesátých let nic. Po nástupu Vladimira Putina došlo

³⁸⁷ Tamtéž, s. 92–96. Učebnice se velmi stručně věnuje připojení Krymu. Na rozdíl od textu Volobujeva a Karpačova přitom redukuje veškerý popis na současnou propagandistickou linii: Nacionalisté svrhli legitimní režim Janukovyče, chtěli zakázat ruštinu – proto v jižních a východních regionech vystoupili lidé na ochranu svých práv – následuje velmi stručný legislativní popis procesu připojení Krymu.

k posílení mocenské vertikály, ekonomickému růstu, konsolidaci společnosti, postupnému sociálně-ekonomickému vývoji. Zodpovědná politika navíc podle autorů přispěla k překonání krize v roce 2008 (stejně jako podle předchozích textů). Kromě posílené demonizace devadesátých let se tak učebnice neliší od předchozích textů a narativ o stabilitě protahuje až do nedávného období – Rusko je dnes největším exportérem obilí, nadále se díky demografické politice zvedá porodnost, staví se byty a 80 % ruských rodin má vyšší úroveň spotřeby než průměrná sovětská rodina – zároveň nadále existují problémy, například sociální rozvrstvení a poměrně vysoká míra chudoby. Budoucnost, kterou Medinského učebnice před studenty předkládá, by tak znovu měla být bez dějin, s efektivním státem, který zaručí lidem ideální a stabilní prostor pro vlastní iniciativu.

Učebnice však vyšla v roce 2023, tedy po začátku plnohodnotného ruského útoku na Ukrajinu. Události se tedy vzepřely výše uvedenému vyznění. Narativ o stabilitě se dostává do krize. Příčinou je mj. znovu popis zahraniční politiky. Učebnice do značné míry navazuje na předchozí asertivní vyprávění vzbuzující pocit ohrožení a obklíčení. Pokouší se popisem zahraniční politiky vzbuzovat i hrdost akcentem na „rostoucí autoritu Ruska“, jež měla kontinuálně růst od Mnichovské bezpečnostní konference (2007), a ještě více ji měl posílit neúspěch plánů USA a jejich spojenců v Sýrii.³⁸⁸

Již předchozí texty hovořily o „nacionalismu“ v postsovětských státech – z nacionalismu se v Medinského učebnici stal „nacismus“ v případě Pobaltí a „neonacismus“ v případě Ukrajiny. Text si vypůjčuje studenoválečný slovník a hovoří o „zadržování“ Ruska Západem, kterému navíc dává smysl a cíl – Západ se podle učebnice snaží získat ruské nerostné bohatství. Z toho důvodu USA nevyhovovala „ekonomická nezávislost Evropy“: „Aby se ruský plyn nedostal do Evropy, byl v září roku 2022 vyhozen do povětří plynovod Nord Stream v Baltském moři. Výsledek je zřejmý – Evropané jsou nuceni kupovat mnohem dražší zkapalněný zemní plyn od amerických společností.“³⁸⁹ Rusko nebylo v zahraniční politice suverénní. Nebylo jen naivní, ale bylo zcela závislé na USA. Andrej Kozyrev, do té doby vystupující jako naivní, ale dobromyslný politik či jako господин Да se nyní měl ptát Richarda Nixona na ruské zájmy.³⁹⁰

Dynamismus při popisu zahraniční politiky se celkem logicky akceleruje s napadením Ukrajiny z roku 2022. V tu chvíli se ale dostává i do kapitol o politice vnitřní a přímo narušuje celé vyprávění o putinovské stabilitě, které jsem popisoval výše. Při líčení války nastupuje

³⁸⁸ МЕДИНСКИЙ, В. Р. – ТОРКУНОВ, А. В.: *История России. 1945 – начало XXI века*. Москва 2023, s. 377.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 391.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 315.

dějinnost namísto předchozí nehybnosti – autoři žáky upozorňují, že se octli v „přelomové epoše“.³⁹¹ Objevují se paralely s jinou přelomovou epochou v ruských dějinách – s obdobím stalinismu a Velké vlastenecké války. Text, který měl implikovat prostor pro individualismus, pohodlný a aktivní život, rázem vyzývá ke *sjednocení* společnosti při vidině západních sankcí: „Nejlepší kvality našich dělníků, rolníků, inženýrů, programátorů, podnikatelů se projevují v těchto složitých časech.“³⁹² Ze stabilní země se stala „země příležitostí“: „A přesně tato doba dává ohromnou příležitost vám, absolventům škol, dosáhnout rychlého profesionálního úspěchu v dospělém životě, v byznysu, v průmyslu, ve vědě. [...] Takové unikátní doby nepřichází často. Po odchodu zahraničních společností se před Vámi otevřely mnohé trhy. [...] Dnes je Rusko zemí příležitostí.“³⁹³

Učebnice jinými slovy tvrdí: Rusko je stát, kde mají dnes všichni stejné cíle a musí se kvůli nim spojit. To nutně znamená, že Rusko už není stát, kde klid a stabilita nabízí prostor pro rozvoj individuální iniciativy. Ekonomika se znovu vyprázdnila a otevřela (stejně jako v devadesátých letech!), a proto mají mladí Rusové mnoho příležitostí.

Tomuto optimismu „průkopnického kapitalismu“ však oponuje další „příležitost“, kterou učebnice nabízí ve svém závěru v kapitole „*Rusko – země hrdinů*“ – *příležitost zemřít a stát se hrdinou*. Medinského učebnice uvádí konkrétní hrdiny (někteří jsou jen o pár let starší než samotní žáci), citát Vladimira Putina o smrti prvního „hrdiny Ruska“ po únoru 2022, kde Putin tvrdí, že „se mu chce říct“, že je příslušníkem všech národností žijících v ruské společnosti. V závěru této kapitoly již text zcela odstupuje od jakékoli „stability“ a „vývoje“ jako hlavních tropů vyprávění a přechází k tvrzení: „Žijeme ve složitých, *přelomových* časech.“ Dále mladé žáky text připravuje na to, že jejich dobu budou zkoumat historici (včetně Medinského učebnice, kterou podle autora budou zkoumat také).³⁹⁴ Stabilita je tedy výrazně narušena zaprvé novou dynamikou ekonomického vývoje v „přelomové době“, zadruhé implicitním voláním po oběti ze strany žáků pro ruský stát, jak ve své studii ukazuje také Kurbak (viz výše).

Učebnice však zahrnuje více změn, které je třeba zmínit. První výraznou změnou je přítomnost ukrajinského tématu v učebnici. Autoři tvrdí, že se Ukrajina po podpisu Lisabonského protokolu v roce 1992 nechtěla zbavit jaderných zbraní.³⁹⁵ Při „protiteroristické operaci“ namířené proti Čečensku měli podle učebnice v řadách „teroristických gangů“ bojovat ukrajinští nacionalisté, kteří se následně podíleli na vytváření nacionalistických praporů v

³⁹¹ Tamtéž, s. 414.

³⁹² Tamtéž, s. 404.

³⁹³ Tamtéž, s. 406.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 410–415.

³⁹⁵ Tamtéž, s. 316.

Ukrajíně v roce 2014.³⁹⁶ Velký prostor je věnován událostem vedoucím k současné válce. Ukrajina je v učebnicích od rozpadu SSSR prezentována jako stát zcela závislý na Západu, na západních ekonomických poradcích, Mezinárodním měnovém fondu a fondu Georga Sorose. Rusko se mělo snažit o dobré vztahy, ale Ukrajina byla od počátku pouze nástrojem Západu na „zadržování Ruska“.³⁹⁷ V popisu ukrajinské problematiky učebnice zcela kopíruje současnou ruskou propagandu, píše o současném „ukrajinském neonacismu“, stíhání „disentu“ v Ukrajině, a zpochybňuje existenci ukrajinského národa.

Dále je nutné zmínit proměnu kompozice textu a jeho propojení s hlavními tezemi ruské propagandy. I v předchozích textech bylo možné pozorovat mnoho styčných bodů s ruskou propagandou. Učebnice Medinského není ale ničím jiným než kopírováním ruské propagandy, kterou lze sledovat v ruských oficiálních médiích a v rétorice ruského prezidenta. Učebnice přitom přebírá i patologické jevy těchto diskursů, a to hlavně neschopnost nahlížet lineárně čas – dochází k „retroaktivní putinizaci“ historického procesu a obracení kauzálních posloupností. Jinak nelze odůvodnit, že kapitola o současnosti obsahuje v sekci „zajímavé detaily“ krátký text o Haliči 19. století; „dobrovolné připojení části Ukrajiny k Rusku v roce 1648“; genezi pojmu „ukrajina“ od patnáctého století.³⁹⁸ Patologické (ne)vnímání času se občas projevuje ve skutečně absurdní podobě: učebnice „cituje“ Winstona Churchilla v kapitole o současném „historickém revizionismu“. Autoři píší, že měl v létě roku 1945 podepsat „plán útoku na SSSR“ – tento „nemyslitelný“ plán zůstal na papíře: „Ale kdyby se dnes dokonce sir Churchill (který mimochodem opakovaně zdůrazňoval rozhodující příspěvek SSSR k Vítězství roku 1945) seznámil s „novou západní verzí dějin“, pomyslel by si, že se svět zbláznil.“³⁹⁹ Do značné míry nejde ani tak o historický text, jako spíše o polemiku, argumentaci a přesvědčování.

7. Komparace

7.1 Vnitřní politika

I když jsme sledovali dvě odlišné cesty konstituce narativů, je třeba zdůraznit, že oba narativy mají mnoho společných vlastností, které jsou dány i podobným dějinným osudem obou států v devadesátých letech. U Ruska a Ukrajiny jsem zmiňoval, že počáteční tranziční úsilí popisují učebnice obou států jako výrazně neúspěšné. Neúspěchy navíc pramenily, pokud se budeme nyní soustředit na první dvě generace ukrajinských učebnic a všechny ruské učebnice,

³⁹⁶ Tamtéž, s. 328.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 321.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 397–398.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 394.

z podobných příčin. Ty lze interpretovat jako roztříštěnost státní moci, její neschopnost aktivně provádět reformní politiku, nemožnost kontrolovat privatizační proces, který zapříčinil kriminalizaci ekonomiky. Tyto příčiny měly za následek špatné sociální podmínky pro obyvatele obou států a neúspěch veškeré politiky na politickém, sociálním a ekonomickém poli. Do této chvíle jsou narativy podobné, i když „devadesátky“ jsou v Rusku o něco horší kvůli negativnímu pojetí zahraniční politiky a vyšší hrozbě separatismu.

Odpovědí na „divoké“ devadesátky, na období „smuty“, se stala v ruských učebnicích vláda Vladimira Putina. Psal jsem o postupné přeměně, v průběhu které narativy, jež považovaly Putina za lepšího reformátora, vystřídaly narativy, které Putina postavily do výraznější opozice vůči devadesátým letům. Je však třeba zdůraznit, že všechny učebnicové stojí na základních binárních opozicích, které lze shrnout do jedné: slabý stát v devadesátých letech vystřídal silný stát po roce 2000.⁴⁰⁰ Silný stát vyřešil vše – hrozbu separatismu, ekonomické reformy, konsolidaci společnosti, politickou stabilitu, efektivitu státní moci, suverenitu Ruska. Silný stát je označován prostřednictvím metafory „mocenská vertikála“, jež se nijak příliš neliší od pojmu označujícího absolutismus imperiálního Ruska „samoděržaví“. Fetišistický vztah ke „státu“, který je díky své všemocnosti, efektivitě a všudypřítomnosti schopen vše řešit, je přitom nutné chápat pouze jako legitimizaci Vladimira Putina. Narativy ruských učebnic nemají jiný cíl a Putin je od „státu“ v podstatě nerozlišitelný. Stát je hlavním aktérem historického procesu, ve kterém ale jmenovitě vystupuje pouze Putin. Putin je prezentován jako spasitel, který v učebnicích zárukou klidného vývoje, stabilního života v ekonomickém dostatku. Pokud Rusové chtějí stabilitu, musí chtít i Putina, jinou možnost učebnice nenabízí.

V Ukrajině taková odpověď nepřišla. Přitom přijít mohla, a to velmi podobná. Učebnice Fedira Turčenka volá po konsolidaci státní moci, jasné formulaci legislativního pole. Narativ podporuje činnost Leonida Kučmy, jíž přikládá tyto motivace. I když Turčenko akcentuje hodnoty pluralismu, demokracie a právního státu, mohli bychom na jeho učebnici nahlížet jako na volání po podobném vývoji, jaký následně proběhl v Rusku. Turčenko ale nabízí i jinou možnost, i když pouze stručně – podtrhuje roli střední třídy a občanské společnosti. Právě ta přitom umožnila v jedné z učebnic druhé generace a ve všech učebnicích generace třetí nabídnout řešení pro problémy devadesátých let – ne skrze silný stát, ale silnou občanskou

⁴⁰⁰ Srov. KURBAK, M.: „Living the Last Chapter of History“: Anxiety as a Force for Rewriting History Textbooks in Putin's Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2023, č. 4, roč. 2. [online: < <https://www.cambridge.org/core/journals/memory-mind-and-media/article/living-the-last-chapter-of-history-anxiety-as-a-force-for-rewriting-history-textbooks-in-putins-russia-and-before/06500274E20264294DEC7F4BBAB19089> >, cit. 2024-01-09].

společností. Občanská společnost zajišťuje vývoj Ukrajiny, který v prvním případě zkazí politici (po roce 2004), ve druhém ruská agrese (po roce 2014). Dává ale ukrajinským dějinám smysl a směr, což je důležité. Díky absolutizaci role občanské společnosti ukrajinské učebnice legitimizují budoucí směřování Ukrajiny jako státu a Ukrajinců jako národa, nikoli jednu osobu schovanou za fetišizaci státní moci. U ukrajinských učebnic jsem pozoroval postupné uvědomování si společných zájmů, v případě ruských učebnic do jisté míry neměnné formy legitimizace jedné osoby. Oba narativy o vnitřní politice obou států tak začaly ze stejného bodu, ale postupně se vydaly odlišnými cestami.

7.2 Zahraniční politika

Zahraniční politika je v obou státech popisována velmi odlišně. Při analýze ukrajinských učebnic jsem zdůraznil, že je zvláštní, že oproti proměně narativu o vnitřní politice nedošlo k tak výrazné změně narativu o politice zahraniční. Učebnice protahují kapitoly sporu o ostrov Tuzla, ale nejde o zásadní a výrazné změny. Ukrajinské učebnice považují zahraniční politiku samostatné Ukrajiny za nejúspěšnější oblast vývoje státu, i když jsme mohli pozorovat decentní kritiku „mnohovektorové“ politiky. Multivektorová politika vychází z autonomního ukrajinského diskursu, kdy Ukrajina nemusí patřit ani na Západ, ani na Východ – identita „Ukrajiny jako Ukrajiny“.⁴⁰¹ Skepse vůči SNS a spolupráci s Ruskem je v učebnicích přítomná a postupně se akceleruje, ale výrazněji se nemění. Stejně jako ukrajinský vnitřněpolitický vývoj, i zahraničněpolitická orientace v učebnicích postupně krystalizuje. Od mnohovektorové politiky, o které hovoří Turčenko a i ostatní texty, přes příklon k Rusku, které zmiňuje jedna z učebnic z období vlády Janukovyče, se postupně krystalizuje jasná prozápadní orientace učebnic. Tento proces odráží politický vývoj Ukrajiny. Ruský vpád na Ukrajinu z února roku 2022 měl vliv na ukrajinské učebnice, ale mnohem menší než v případě učebnic ruských, což je ale možná dáno i tím, že od února roku 2022 zatím nová ukrajinská učebnice nevyšla. Střet s RF posílil kapitoly o problémech separatismu a zahraniční politice, ale neovlivnil vyprávění zásadně.

V případě Ruska je situace odlišná. V narativu podtrhujícím silný stát ve vnitřní politice byla přítomná i silná politika zahraniční. Ta byla v devadesátých letech podle učebnic neúspěšná, i když se formulace tohoto neúspěchu postupně vyvíjela a postupně začala být více

⁴⁰¹ Pojetí identity „Ukrajiny jako Ukrajiny“ viz v BURLYUK, O. – MUSLIU, V.: *Imagining Ukraine: From History and Myths to Maidan Protests. East European Politics and Societies and Cultures*, 2019, roč. 3, č. 33. [online: https://www.researchgate.net/publication/329042143_Imagining_Ukraine_From_History_and_Myths_to_Maidan_Protests], cit. 2024-04-10], s. 646–648.

paranoidní a psychotická. Od popisu, který sice upozorňoval na proradnost západních partnerů, ale zároveň podtrhoval pozitivní důsledky spolupráce, se učebnice postupně propracovaly k narativu, který je velmi apriorní – střet se západními státy nevznikl postupně, ale existoval od začátku, a proto jakákoli forma spolupráce byla od počátku chybná. Rusko po roce 2000 sleduje vlastní zájmy, suverénně se rozhoduje a má velký vliv na formování globálního pořádku, jenž odpovídá jeho velikosti. Kvůli nepřátelskému Západu a nevděčným národům v bývalém postsovětském prostoru ale situace není stabilní. Zahraniční politika začíná narativu postupně dominovat a vytlačuje důraz na vnitřní stabilitu. Navíc, zatímco v ukrajinském případě došlo k současné krystalizaci ukrajinské vnitřní a zahraniční politiky, které se doplňují, ruský případ je komplikovaný. Původní narativ, kdy „smutu“ devadesátých let měla vystřídat konsolidace a stabilizace po roce 2000 se dekonstruuje díky napjaté mezinárodní situaci. Asi by bylo předčasné hovořit o destrukci ruského vyprávění – možná jsme naopak svědky jeho přeměny, kdy diskurs o vnitřní stabilitě, která má zaručit „klidný život“, je nahrazován více mobilizačním, bojovným, ale také paranoidním diskursem.

7.3 Konstituce narativů

V obou případech před námi stojí narativní formy, které jsem načrtl v úvodu k této kapitole. Narativy se s nimi střetávají, občas jim neodpovídají, protože jim to znemožňují události, poté se jim mohou začít přibližovat či do nich zapadnout – záleží na průběhu skutečného běhu událostí a také na jejich narativní formulaci.

Rusko po roce 2000 mohlo být řešením Ruska devadesátých let, je ale otázkou, co narativ nabízel do budoucnosti. Navíc je sporné, nakolik se putinovskému Rusku podařilo konsolidovat minulost a učinit tak dějiny více předvídatelnými. Putinská legitimita spočívala na dichotomii „stability“ a „chaosu“, jak předpokládají i další badatelé, kteří se fenoménem devadesátých let v Rusku zabývají (viz výše). Narativní forma se postupně měnila tím, že se zdůrazňovala diskontinuita mezi obdobím před rokem 2000 a dobou po něm – tato diskontinuita získala nejvýraznější formu v učebnici Alexandra Filippova. „Stabilní“ Putinovo Rusko nabízelo prostor pro poklidné reformy ze strany státní moci. Pro čtenáře učebnice implikují, že na rozdíl od devadesátých let se lze opřít o silný stát, a proto je možné rozvíjet své vlastní iniciativy. V případě neúspěchu lze spoléhat na státní sociální politiku, které učebnice věnují velký prostor. Klíčové je, že v Rusku již nebudou revoluce ani politické otřesy – „demokracie“ současného Ruska je díky „stabilizačním“ zákonům o politických stranách natolik stabilní, že se Rusové vlastně ani nemusí zajímat o politiku. Putin, jako každý správný diktátor, je „koncem“ ruských dějin, a to v podstatě pohádkovým. Za vlády Vladimira Putina budou všichni

žit šťastně až do smrti. Ruský narativ se podle mého názoru ale začal měnit. Příčiny ukazují výše v analýze – hlavním důvodem je popis zahraniční politiky, která se postupně ukazuje jako napjatá a nestabilní. Rusko je obklíčené nacionalisty a Západem, v poslední učebnici Medinského se ho dokonce Západ pokouší okrást o nerostné bohatství. V nejnovější Medinského učebnici se narativ o stabilitě, který je v podstatě okopírovaný z předchozích textů, najednou dostává do kontextu, kde autoři uvádí, že studenti žijí v „přelomové době“. Učebnice přestává dávat smysl, pokud ji čteme jako narativní celek.

V případě Ukrajiny můžeme pozorovat opačný proces. Pokud se kritizuje ukrajinské vyprávění o národních dějinách a vyčítá se mu tvar teleologického národního narativu ve stylu nacionalistické historiografie devatenáctého století, je se nutné ptát, co takové vyprávění nabízí po konci teleologického procesu. První učebnice nenabízely žádnou možnost budoucího ukrajinského vývoje. V učebnici Turčenka sice můžeme pozorovat dynamický popis politiky a ekonomických reforem, ale v zásadě se neděje nic, Ukrajina stojí na místě. Budoucnost Turčenko vůbec nenabízí – i když říká, co se musí změnit, text nedává naději, že se to změní. Tento Turčenkův narativ protahují i dvě učebnice z období vlády Viktora Janukovyče. Tvrdím, že tak činí uměle, a umožňuje jim to upozadit události Oranžové revoluce, které daly Ukrajinu do pohybu.

Zatímco se ruský narativ začal podle mých závěrů měnit, protože v původní podobě přestal dávat smysl, ukrajinský jej naopak postupně získával – docházelo k tomu právě prosazováním občanské společnosti a střední třídy jakožto hybných sil ukrajinských dějin.

8. Závěr

Cílem této diplomové práce bylo předložit komparaci dějepisných učebnic a vzdělávací politiky v oblasti dějepisné výuky v Ukrajině a v Rusku. Práce byla soustředěna na dvě základní otázky. První část práce sledovala vývoj státní politiky ve zkoumané oblasti, ale neomezovala se pouze na výzkum oficiálních dokumentů – v potaz byly brány i společenské diskuse, které politické změny provázely. Ve druhé části byla rozpracována analýza učebnicových vyprávění o postsovětském období.

Vývoj v obou státech byl odlišný, i když začal z podobné pozice – po rozpadu Sovětského svazu bylo nutné přizpůsobit obsah a formu výuky novým demokratickým realitám. Zatímco v Rusku tento trend provázelo přehodnocování sovětské minulosti, v Ukrajině byl naopak spojen s etablováním národního vyprávění. V Rusku se reformní přístup usadil, v Ukrajině právě díky spojení individualistických a patriotických hodnot měl jen formální funkci. Kurz v Rusku zásadně změnil Vladimir Putin.

Práce se snažila zdůraznit fakt, že vývoj dějepisné výuky v obou státech není vůbec jednoduchý. V případě Ukrajiny se často hovoří o nacionalismu, který je příliš exkluzivní na to, aby z něj mohlo vzniknout vyprávění, jež by sjednocovalo národnostně a historicky rozdělenou Ukrajinu. V Rusku se důrazně odděluje demokratické Rusko devadesátých let a autoritářské a nacionalistické Putinovo Rusko. Z toho důvodu by se nabízelo nahlížet celý proces jako střet dvou jasně ohraničených přístupů – na jedné straně individualistického, postmoderního, inkluzivního, integračního, tolerantního přístupu, na straně druhé konzervativního, indoktrinačního a nacionalistického (tedy eventuálně netolerantního) přístupu.

Celý proces bychom ale velmi zjednodušili. První ukrajinská učebnice nevznikla na západě, ale na východě Ukrajiny. Reformní přístup měl v Ukrajině v devadesátých letech status prázdné floskule, jež měla uspokojovat Radu Evropy a jiné mezinárodní instituce. Po roce 2000 proběhly dva pokusy výuku, jež měla být příliš patriotická, reformovat. Problémem snah o reformu dějepisné výuky v Ukrajině byla skutečnost, že po roce 2000 a nástupu Vladimira Putina k moci začaly být tyto snahy vnímány jako nebezpečné pro ukrajinskou státnost. Ukrajinské národní obrození nebylo považováno za završené. Z toho důvodu musel liberální projekt počkat, byl upozaděn na úkor budování národa. Došlo tak k situaci, kdy proruský ministr vzdělávání Dmytro Tabachnyk obhajoval ruský „paměťový imperialismus“ evropským slovníkem např. když protlačoval vznik rusko-ukrajinské učebnice. Tento projekt přirovnával k francouzsko-německé učebnici. Práce se pokusila zdůraznit zastřenost jazyka a nevyjasněnost

pozic jednotlivých stran. Tabačnyk šířil jazyk Evropské unie, zatímco antirusští národní demokraté jej odmítali, protože jej považovali za ohrožení národní suverenity. Po roce 2014 v Ukrajině „vyhrál“ patriotický přístup, ale zároveň vzniklo nejvíce dějepisných učebnic – je tedy otázkou, jaký smysl mají oba výše zmíněné trendy.

Rusko Vladimira Putina přehodnotilo roli dějepisu, jenž měl sloužit k výchově patriotů. Klíčovým nástrojem k takové výchově měla být interpretace Velké vlastenecké války. Do plurality učebnicových textů, která byla již regulována ve druhé polovině devadesátých let, začal ruský režim nevybíravě zasahovat – v roce 2003 došlo k zákazu učebnice proto, že zpochybňovala legitimitu nového režimu. V diskusích se začal objevovat pojem „patriotismus“, který nahradil pojmy liberálního slovníku. V roce 2007 vznikla bizarní učebnice Alexandra Filippova na základě pokynů prezidentské administrativy. O pět let později byly v Rusku povoleny jen tři linie učebnic, v roce 2022 vznikla učebnice jediná. Přesto i proces v Putinově Rusku není lineární. Putinismus jsme v práci rozdělili do dvou etap. V průběhu první, jež trvala do demonstrací v roce 2012, práce interpretovala konání ruské vlády jako nerozhodné, opatrné a možná i předstírající. Jinak nelze vysvětlit, že výše zmíněná Filippovova učebnice nebyla „doporučena“, ale jen „schválena“ Ministerstvem vzdělávání a fakt, že vyšla nadvakrát – nejprve jen jako příručka pro učitele, jež měla zřejmě otestovat reakce ruské společnosti, až rok poté jako klasická učebnice. Reakcí společnosti se režim zřejmě lekl, a proto z učebnice nevznikl nový „Stručný kurz“. Hypotéza, že Rusko Vladimira Putina vypouští do společnosti výpovědi „bez podpisu“, což ruské vládě umožňuje reagovat na odpovědi ze společnosti a případně se od dané výpovědi distancovat, je poměrně známá. Pokusil jsem se nabídnout další interpretaci. Jednotným výkladem dějin Rusko zřejmě chtělo reagovat na nálady v jistých segmentech společnosti (nacionalisté, veteráni, komunisté apod.). Nešlo přitom jen o interpretace jednotlivých událostí, ale také o to, že výklad bude jeden. Do roku 2012 ale ruská vláda chtěla být vším a zároveň nikým, chtěla se rozplynout v divergentním poli výpovědí. Z toho důvodu bylo největší snahou ruské vlády vytvořit jeden výklad dějin – jde v podstatě o metafyzickou snahu o absolutní Jednotu – ale zároveň bylo největším strachem ruské vlády, že se v ruské společnosti vyskytne příliš jednoznačný dokument, který nutně část rozdělené ruské společnosti popudí. Diskurs zprůzračněl teprve po roce 2012, kdy se začala v rámci školní výuky šířit ostřejší verze patriotismu ve formě ruským prezidentem kodifikované pseudoideologie.

Práce navíc věnovala zvýšenou pozornost reformnímu diskursu o vzdělání, který v Rusku začal po roce 2000 měnit význam a začaly ním být mj. argumentovány autoritářské, konzervativní a nacionalistické změny. Rusko a Ukrajinu tedy spojuje hlavně vyprázdňenost

reformního jazyka, který mohl v diskusích nabývat neomezené množství významů určených tím, kdo jím mluví a při jaké příležitosti.

V analýze učebnicových textů jsem se soustředil na otázku, jak státy interpretují své časové postavení v rámci narativních šablon, které lze považovat za „master šablony“, jež nelze ignorovat. V Ukrajině se lineární vyprávění vytvářelo dlouho. Neustále omílané tvrzení, že ukrajinské dějiny jsou konstrukcí o boji za národní osvobození, jenž vrcholí vznikem samostatné Ukrajiny, vůbec neřeší otázku, jakým způsobem se mají psát dějiny po vzniku samostatné Ukrajiny. Analýza učebnic ukázala, že to dlouho nevěděli ani samotní autoři dějepisných učebnic, v jejichž podání Ukrajina sice byla samostatná, ale velmi neúspěšná. Z toho důvodu nemohl samostatný ukrajinský stát představovat plnohodnotný konec teleologického vyprávění. Situace se začala měnit až po roce 2004, kdy autoři učebnic objevili motor, který měl Ukrajinu nadále posouvat po trajektorii lineárního vyprávění k vytouženému konci – občanskou společnost. Stejně tak se nejistota ohledně zahraničněpolitického směřování ukrajinského státu postupně přeměnila v jasně vyznačenou cestu do Evropské unie, do společnosti západních států. Důležité je zmínit, že učebnice sepsané v době prezidentského Viktora Janukovyče ignorovaly Oranžovou revoluci, což znamenalo, že se shodovaly s prvním analyzovaným textem z roku 2001. Tím uměle protahovaly agonický popis.

V Rusku se výklad v učebnicích měnil méně než v Ukrajině. Ruské učebnice proti sobě od počátku staví „smutu“ devadesátých let a „konsolidované“, „stabilní“, „důstojné“, „silné“ a „vlivné“ Rusko Vladimira Putina. I v rámci této jednoznačné dichotomie ale proběhly určité změny. Část učebnic z první zkoumané generace naznačuje kontinuitu mezi putinismem a devadesátými léty. Vládu Vladimira Putina interpretují tyto texty jako korekci, nikoli jako revoluci. Učebnice Alexandra Filippova prostřednictvím narativu o „suverénní demokracii“ naopak staví jednoznačnější dělítko mezi devadesátá léta a období po roce 2000, na což navazují další generace učebnicových textů. Zatímco první generace učebnic vytvářela zdání demokratického, konsolidovaného a politicky vlivného Ruska a naznačovala, že smuta je překonána a stabilita nastolena, v dalších generacích učebnic se tento narativ začíná měnit s tím, jak se dynamizuje popis zahraniční politiky. Jinými slovy, zatímco ukrajinská narativní šablona se postupem času začala utvrzovat, ruská se naopak postupně mění. Poslední učebnice Medinského nabízí paradoxní narativ, kdy je Rusko *sociálně stabilní v přelomové době*, kdy sociální stabilitu doplňuje pocit silného ohrožení ze Západu a z „nevědčých“ států východní Evropy.

9. Seznam literatury

9.1 Primární literatura

1. «Яким має бути сучасний підручник з історії України». Частина перша. [online: < https://lb.ua/society/2010/05/26/46211_yakim_maie_buti_suchasniy_pidruchni.html >, cit. 2023-12-29].
2. Rozhovor s Igorem Doluckým. Намерение министерства образования РФ запретить издание учебника «Отечественная история XX века»; споры о качестве учебной литературы. [online: < <https://echo.msk.ru/programs/beseda/> >, cit. 2020-11-24].
3. БУНЯКИНА, Н.: «Переходные» учебники. *Учительская газета*, 1996, № 48. [online: < https://ug.ru/old/96.48/t14_1.htm#p1 >, cit. 2020-10-12].
4. В России проверят все учебники истории после критики Путина. Он заявил, что в них написан «как будто не про нас». [online: < <https://meduza.io/news/2021/04/25/v-rossii-proveryat-vse-uchebniki-istorii-posle-kritiki-putina-on-zayavil-chto-v-nih-napisano-kak-budto-ne-pro-nas> >, cit. 2024-01-10].
5. В Украине задержан директор "Мотор Сич" по подозрению в госизмене. [online: < <https://www.svoboda.org/a/v-ukraine-zaderzhan-direktor-motor-sich-po-podozreniyu-v-gosizmene/32096275.html> >, cit. 2023-12-29].
6. ВЕТРОВ, И.: С гимном – на уроки? Инициатива. *Учительская газета*, 2015, № 24. [online: < <https://ug.ru/s-gimnom-na-uroki-%e2%80%8binitiativa/> >, cit. 2024-01-09].
7. ВЕТРОВ, И.: Школьников не обяжут исполнять гимн каждую неделю. Законотворчество. *Учительская газета*, 2015, № 52. [online: < <https://ug.ru/shkolnikov-ne-obyazhut-ispolnyat-gimn-kazhduyu-nedelyu-zakonotvorchestvo/> >, cit. 2024-01-09].
8. Ветшает федеральная казна. А доверие российского общества к школе падает. *Учительская газета*, 1999, № 5. [online: < [Учительская газета #05 on-line \(ug.ru\)](http://Учительская%20газета%20#05%20on-line%20(ug.ru)) >, cit. 2022-7-26].
9. Владимир Путин: «В России не может быть никакой объединяющей идеи кроме патриотизма». [online: < <https://www.youtube.com/watch?v=ZJq6A2fJBYE&t=138s> >, cit. 2024-01-09].
10. ВЛАСОВ, В. – КУЛЬЧИЦЬКИЙ, С.: *Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ 2019.

11. ВОЛОБУЕВ, О. В. – КАРПАЧЕВ, С. П.: *История России. Начало XX – начало XXI века*. Москва 2016.
12. ВОЛОБУЕВ, О. В. – КУЛЕШОВ, С. В.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2009.
13. ГАЗМАН, О.: От коммунистического воспитания – к педагогической поддержке. *Учительская газета*, 1998, № 7. [online: < <http://old.ug.ru/old/98.07/> >, cit. 2022-7-26].
14. ГОЛОВКО, В. – ПАЛІЙ, О.: «Револуція Гідності 2013-2014 рр. та агресія Росії проти України» (додатковий параграф для учнів та науково-методичні матеріали для вчителів). Лист МОН від 07.04.2015 № 1/11-5018.
15. ГОРДЕЕВ, В.: Закон о просветительской деятельности вступил в силу. [online: < <https://www.rbc.ru/politics/01/06/2021/60b4fc319a79475548f4f7af?from=copy> >, cit. 2024-01-10].
16. ГОРИНОВ, М. М. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России. 10 класс*. Москва 2016.
17. Для кого працює міністр Табачник? *Український журнал*, 2011, № 4. [online: < <https://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/1197/> >, cit. 2023-12-30].
18. ЗАГЛАДИН, Н. В. – МИНАКОВ, С. Т.: *История России. XX – начало XXI века*. Москва 2013.
19. Заседание Комиссии по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России. [online: < <http://kremlin.ru/events/administration/5336> >, cit. 12-06-2020].
20. Заседание Совета по межнациональным отношениям. [online: < <http://kremlin.ru/events/administration/12851> >, cit. 2020-12-12].
21. Итоги-2021. *Учительская газета*, 2021, № 52. [online: < <https://ug.ru/itogi-2021/> >, cit. 2024-01-10].
22. Кабінет міністрів України розпорядження від 14 грудня 2016 р. № 988-р Київ. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. [online: < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> >, cit. 2024-01-04].
23. Кабінет міністрів України розпорядження від 14 грудня 2016 р. № 988-р Київ. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року.

- [online: < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> >, cit. 2024-01-04].
24. КАМИНСКАЯ, И.: ...Вначале было «Русское слово». Итоги конкурса учебников по новейшей отечественной истории. *Учительская газета*, № 31, 2002. [online: < <https://ug.ru/vnachale-bylo-russkoe-slovo-itogi-konkursa-uchebnikov-po-novejshej-otechestvennoj-istorii/> >, cit. 11-23-2020].
25. КАЧУРОВСКАЯ, А.: Исторический припадок. [online: < <https://www.kommersant.ru/doc/782464> > cit. 2022-07-31].
26. Комиссия Владимира Мединского будет заниматься исторической и культурной контрпропагандой. [online: < <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2021/08/01/880366-komissiya-medinskogo> >, cit. 2024-01-10].
27. КОСЫГИН, С.: Президент принял историческое решение. *Учительская газета*, 2015, № 44. [online: < <https://ug.ru/prezident-prinyal-istoricheskoe-reshenie/> >, cit. 2024-01-09].
28. КУЛЬЧИЦКИЙ, С. В. – ЛЕБЕДЕВА, Ю. Г.: *Исторія України: Підручн. для 11 кл. загалноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень)*. Київ 2011.
29. КУТАСОВА, О.: Учить придется без учебников. *Учительская газета*, 1995, № 26. [online: < <http://old.ug.ru/old/95.26/6.html> > , cit. 03-14-2021].
30. ЛЕБЕДЕВ, С.: Панама новейшей истории. [online: < https://www.gazeta.ru/comments/2004/06/a_129403.shtml >, cit. 2022-07-15].
31. Лекція Наталі Яковенко: Концепція нового підручника української історії. [online: < https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lektsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html >, cit. 2023-12-29].
32. МЕДИНСКИЙ, В. Р. – ТОРКУНОВ, А. В.: *История России. 1945 – начало XXI века*. Москва 2023.
33. Министерство образования и науки Российской Федерации. Приказ от 8.04.2005 г. N 107. «Об экспертизе учебников». [online: < [Приказ Минобрнауки РФ от 08.04.2005 N 107 — Редакция от 08.04.2005 — Контур.Норматив \(kontur.ru\)](#) >, cit. 11-30-2020].
34. Министерство образования и науки Российской Федерации. Приказ от 18 марта 2009 г. N 88. Об утверждении «Порядка отбора организаций, осуществляющих издание учебных пособий, которые допускаются к использованию в

- образовательном процессе в имеющих государственную аккредитацию и реализующих образовательные программы общего образования образовательных учреждения». [online: < <https://base.garant.ru/195388/> >, cit. 12-04-2020].
35. Минпросвещения одобрило учебник истории под редакцией Мединского. [online: < <https://www.rbc.ru/society/27/03/2021/605f6d0e9a794715ca3191fd> >, cit. 2024-01-10].
36. Міносвіти додало в підручник історії параграф про Майдан. [online: < https://lb.ua/society/2015/04/03/300840_minobrazovaniya_dobavilo_uchebник.html >].
37. МОЛОДЦОВА, В.: Авторы учебника новейшей истории ушли в отказ. Не успев сформироваться, коллектив «единомышленников» распался. *Учительская газета*, 2007, № 29. [online: < <https://ug.ru/avtory-uchebnika-novejshej-istorii-ushli-v-otkaz-ne-uspev-sformirovatsya-kollektiv-edinomyshlennikov-raspalsya/> >, cit. 11-30-2020].
38. МОН зобов'язали переглянути підручники з історії через позов Портнова. [online: < <https://www.pravda.com.ua/news/2021/01/26/7281280/> >, cit. 2024-04-07].
39. МОН перегляне підручники з історії України через позов екскрегіонала Портнова. [online: < <https://localhistory.org.ua/news/mon-peregliane-visim-pidruchnikiv-z-istoriyi-ukrayini-cherez-pozov-eksregionala-portnova/> >, cit. 2024-01-04].
40. На минных полях гуманизации. *Учительская газета*, 1995, № 4. [online: < <https://ug.ru/old/95.44/9.html> >, cit. 1010-10-12].
41. Не Голодомор, а голод: «ця формула і на сьогоднішній день є виправданою» – новий директор Інституту національної пам'яті Валерій Солдатенко. [online: < <https://www.radiosvoboda.org/a/2106236.html> >, cit. 2024-01-04].
42. Нові навчальні програми для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти: "Історія України", "Всесвітня історія", інтегрований курс "Історія: Україна і світ". [online: < <https://old.uinp.gov.ua/methodicmaterial/novi-navchalni-programi-dlya-uchniv-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoi-serednoi-osviti-> >, cit. 2024-01-04].
43. Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, № 17. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-100/> >, cit. 2024-01-10].
44. Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, № 21. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-103/> >, cit. 2024-01-10].
45. Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, № 32. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-207/> >].

46. Официальная хроника. *Учительская газета*, 2021, № 34. [online: < <https://ug.ru/oficzialnaya-hronika-209/> >, cit. 2024-01-10].
47. очередной миф. Теперь «золотой стандарт». В России образование и политика едины. *Учительская газета*, 2015, № 22. [online: < <https://ug.ru/ocherednoj-mif-teper-zolotoj-standart-v-rossii-obrazovanie-i-politika-ediny/> >, cit. 2024-01-09].
48. Переписана історія України. Версія епохи Дмитра Табачника. [online: < <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5332444/> >, cit. 2023-12-29].
49. Події Революції Гідності: у суді заперечили, що Портнов виграв апеляцію у справі про перегляд підручників з історії України. [online: < <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/portnov-poshiriv-feyk-pro-pereglyad-pidruchnikiv-z-istoriji-shchodo-podiy-maydanu-50155407.html> >, cit. 2024-01-04].
50. Події Революції Гідності: у суді заперечили, що Портнов виграв апеляцію у справі про перегляд підручників з історії України. [online: < <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/portnov-poshiriv-feyk-pro-pereglyad-pidruchnikiv-z-istoriji-shchodo-podiy-maydanu-50155407.html> >, cit. 2024-04-07].
51. ПОМЕТУН, О. І. – ГУПАН, Н. М.: *Історія України. Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів*. Харків 2012.
52. Порошенко виступив на параді: Події останніх місяців увійдуть до підручників історії як Вітчизняна війна 2014 року. [online: < <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3409749-poroshenko-vystupyv-na-paradi-podii-ostannikh-misiatsiv-uviidut-do-pidruchnykyv-istorii-yak-vitchyzniana-viina-2014-roku> >, cit. 2024-01-04].
53. Послание Президента Федеральному Собранию. [online: < <http://kremlin.ru/events/president/news/65418> >, cit. 2024-01-10].
54. После послания президента Минпросвещения перечитало учебники и нашло один с промахом. [online: < <https://www.fontanka.ru/2021/04/27/69887561/> >, cit. 2024-01-10].
55. Постановление Правительства РФ от 04.10.2000 г. N 751 «О национальной доктрине образования в Российской Федерации». [online: < [Из кризиса - к достойной жизни Национальная доктрина образования в Российской Федерации – Учительская газета \(ug.ru\)](#) >, cit. 11-23-2020].
56. Правительство Российской Федерации. Постановление от 16.02.2001 г. N 122. О государственной программе «Патриотическое воспитание граждан Российской

- Федерации на 2001-2005 годы». [online: < <http://docs.cntd.ru/document/901781482> >, cit. 11-23-2020].
57. Про переліки навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році. [online: < <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-422729-15#Text> >, cit. 2024-01-04].
58. Про переліки навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році. [online: < https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/52063/ >, cit. 2024-01-04].
59. Проблема единого учебника истории в условиях расколотого общества. Научный доклад Центра. Выпуск 1. Москва 2013. [online: < [\(PDF\) Проблема единого учебника истории в условиях расколотого общества. Научный доклад Центра. Выпуск 1. — Москва, Научный эксперт, 2013. — 40 с. | Центр изучения кризисного общества - Academia.edu](#) >, cit. 2024-01-03].
60. Путин и Патриотизм. Об особенностях национальной идеи России. [online: < <https://dzen.ru/media/id/5eb05ed134cbba0565c6c3fe/putin-i-patriotizm-ob-osobennostiah-nacionalnoi-idei-rossii-5eb81d339dbe95648c546f65> >, cit. 2024-01-09].
61. Путин постановил создать межведомственную комиссию по историческому просвещению. [online: < <https://tass.ru/obschestvo/12028997> >, cit. 2024-01-10].
62. Путин рассказал о национальной идее России. [online: < <https://tass.ru/obschestvo/8438743> >, cit. 2024-01-09].
63. ПУТИН, В. В.: *Патриотизм – национальная идея России*. Москва 2017.
64. Путин: школьные учебники – не площадка для политической борьбы, с истории "надо снять всю шелуху и пену". [online: < [NEWSru.com :: Путин: школьные учебники - не площадка для политической борьбы, с истории "надо снять всю шелуху и пену"](#) >, cit. 2024-01-03].
65. Россию погубили нигилисты. *Учительская газета*, 2010, № 22. [online: < <https://ug.ru/rossiyu-pogubili-nigilisty/> >, cit. 12-06-2020].
66. РУДЕНКО, С.: Литература как национальная идея. Единая концепция не значит единый учебник. *Учительская газета*, 2015, № 5. [online: < <https://ug.ru/literatura-kak-nacziionalnaya-ideya-edinaya-konczepczija-ne-znachit-edinyj-uchebnik/> >, cit. 2024-01-09].

67. С 1 сентября в каждой школе в начале учебной недели будут исполнять гимн России. [online: < <https://tass.ru/obschestvo/14411561> >, cit. 2024-01-10].
68. Сенаторы требуют защитить «историческую правду» о России, а Мединский сделал учебник истории. Ну что, мы уже близки к появлению государственной идеологии? [online: < <https://meduza.io/episodes/2021/03/31/senatory-trebuyut-zaschitit-istoricheskuyu-pravdu-o-rossii-a-medinskiy-napisal-uchebnik-istorii-nu-chto-my-uzhe-blizki-k-poyavleniyu-gosudarstvennoy-ideologii> >, cit. 2024-01-10].
69. СИМОН, А.: Министерство обороны создает «Юнарию». Патриотическое воспитание. *Учительская газета*, 2016. № 15. [online: < <https://ug.ru/ministerstvo-oborony-sozdaet-yunarmiyu-%e2%80%8bpatrioticheskoe-vospitanie/> >, cit. 2024-01-09].
70. СИМОН, А.: Российское движение школьников возглавил космонавт. Событие. *Учительская газета*, 2016, № 14. [online: < <https://ug.ru/rossijskoe-dvizhenie-shkolnikov-vozglavil-kosmonavt-sobytie/> >, cit. 2024-01-09].
71. СМЕРНОВ, И.: Правительство против единых учебников. Позиция. *Учительская газета*, 2015, № 32. [online: < <https://ug.ru/pravitelstvo-protiv-edinyh-uchebnikov-%e2%80%8bpozicziya/> >, cit. 2024-01-09].
72. СОРОЧНИЦКА, Н. – ГИСЕМ, О.: *Історія України [рівень стандарту]: підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти*. Тернопіль 2019.
73. Стенографический отчет о встрече с делегатами Всероссийской конференции преподавателей гуманитарных и общественных наук. [online: < <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/%2024359> >, cit. 30-11-2020].
74. СТРУКЕВИЧ, А. К. – РОМАНЮК, І. М.: *Історія України: Підручн. для 11 кл. загалноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень)*. Київ 2011.
75. Суд виніс двозначне рішення, але воно точно не зобов'язує переписувати підручники й видалити інформацію про події Революції гідності зі шкільної програми. [online: < <https://ms.detector.media/trendi/post/26511/2021-01-29-portnov-proty-mon-shcho-naspravdi-oznachaie-rishennya-sudu-pro-pidruchnyky-istorii/> >, cit. 2024-01-04].
76. СУХОМЛИНСЬКА, О. В. – БЕРЕЗІВСЬКА, Л. Д.: *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)*. Київ 2019.
77. СЫЧЕВА, Л.: Учебники и власть. *Учительская газета*, 1997, № 2. [online: < <https://ug.ru/shkola-24/> >, cit. 2024-04-07].

78. Табачник готує холуйський підручник з історії? [online: < <https://www.unian.ua/politics/346185-tabachnik-gotue-holuyskiy-pidruchnik-z-istoriji.html> >, cit. 2023-12-29].
79. Табачник про нову концепцію підручників історії. [online: < https://www.bbc.com/ukrainian/lg/ukraine/2010/04/100410_tabachnyk_ie_is >, cit. 2023-12-29].
80. ТАБАЧНИК, Д. В.: Виступ на форумі міністрів освіти європейських країн «Школа XXI століття: Київські ініціативи» 23 вересня 2011. [online: < <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11416> >, cit. 2023-12-29].
81. ТАРАСЕВИЧ, Г.: Пути учебника неисповедимы. *Учительская газета*, 1995, № 34. [online: < <http://old.ug.ru/old/95.34/5.html> >, cit. 03-14-2021].
82. Тревожные звоночки История, патриотизм, «просветитель» Мединский, учебники и маргиналы... Молодые учителя рассказали «Новой», что их тревожит перед началом учебного года. [online: < <https://novayagazeta.ru/articles/2021/08/25/trevozhnye-zvonochki> >, cit. 2024-01-10].
83. ТУРЧЕНКО, Ф. Г. – ПАНЧЕНКО, П. П. а kol.: *Новітня історія України. Частина друга 1939-2001*. Київ 2001.
84. Тьма истории от Мединского. О чем рассказывает новый учебник под редакцией экс-министра культуры. [online: < <https://www.fontanka.ru/2021/07/31/70054406/> >, cit. 2024-01-10].
85. Указ Президента Российской Федерации О Межведомственной комиссии по историческому просвещению. [online: < <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107300042> >, cit. 2024-01-10].
86. Указ Президента Российской Федерации О создании Общероссийской детско-юношеской организации «Российское движение школьников». [online: < <https://school509.spb.ru/wp-content/uploads/2016/07/%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D0%9F%D0%A0-%D0%A0%D0%A4.pdf> >, cit. 2024-01-10].
87. ФИЛИППОВ, А. В. – ДАНИЛОВ, А. А.: *История России 1945-2008*. Москва 2009.
88. ХЛІБОВСЬКА, Г. – НАУМЧУК, О.: *История Украины. Рівень стандарту: підручник для ІІ класу закладів загальної середньої освіти*. Тернопіль 2019.
89. ШЕСТАКОВ, В. А. – ГОРИНОВ, М. М.: *История России XX – начало XXI века*. Москва 2011.

90. ЯКОВЕНКО, Н. – ВЕДМІДЬ, Л.: *Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): Матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти»*. Київ 2009.
91. ЯКОВЕНКО, Н. (ed.): *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. Київ 2008.

9.2 Sekundární literatura

1. ARISTOTELÉS: *Poetika: řecko-česky*. Praha 2008.
2. ASSMANN, J.: *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001.
3. BENEŠ, Z.: *Historický text a historická kultura*. Praha 1995.
4. BRANDENBERGER, D.: A new “Short Course”? A. V. Filippov and the Russian State’s Search for a “Usable Past”. *Explorations in Russian and Eurasian History*, 2009, roč. 4, č. 10. [online: < [\(PDF\) \[2009\] A New "Short Course"? A. V. Filippov and the Russian State's Search for a "Usable Past" | David Brandenberger - Academia.edu](#) >, cit. 2024-01-03], s. 825–868.
5. BRANDT LARSEN, R.: Competing Historical Narratives in Belarusian Textbooks. In: TÖRNQUIST – PLEWA, B. – BERNSAND, N. a kol. (eds.): *In: Search of Transcultural Memory in Europe. (CFE Conference Papers Series)*. Lund 2017. [online: < https://www.academia.edu/10283381/Competing_historical_narratives_in_Belarusian_Textbooks >, cit. 2020-03-01], s. 107–117.
6. BRUDNY, Y. M.: *Reinventing Russia. Russian Nationalism and the Soviet State. 1953-1991*. Harvard 1998.
7. BURLYUK, O. – MUSLIU, V.: Imagining Ukraine: From History and Myths to Maidan Protests. *East European Politics and Societies and Cultures*, 2019, roč. 3, č. 33. [online: < https://www.researchgate.net/publication/329042143_Imagining_Ukraine_From_History_and_Myths_to_Maidan_Protests >, cit. 2024-04-10], s. 631–655.
8. DIETSCH, J.: Textbooks and the Holocaust in Independent Ukraine: An Uneasy Past. *European Education*, 2012, roč. 44, č. 3. [online: < <https://doi.org/10.2753/EUE1056-4934440303> >, cit. 2023-12-29], s. 67–94.
9. FIDELIUS, P.: *Kritické eseje*. Praha 2000.

10. FINKEL, E. In Search of Lost Genocide: Historical Policy and International Politics in Post-1989 Eastern Europe. *Global Society*, 2010, roč. 24, č. 1. [online: < <https://doi.org/10.1080/13600820903432027> >, cit. 2024-01-04], s. 66–69.
11. GJERDE, K. L.: The Use of History in Russia 2000-2011: the Kremlin and the Search for Consensus. *East European politics*, 2015, roč. 31, č. 2. [online: < <https://doi.org/10.1080/21599165.2015.1035779> >, cit. 2024-01-03], s. 149–169.
12. GREENE, S. A. – ROBERTSON, G. B.: *Putin v. the People*. Yale 2019.
13. HAUSER, M.: Rozlomená jednota liberální demokracie. K původu nových populismů. In: FEINBERG, J. G. – HAUSER, M. a kol.: *Politika jednoty ve světě proměn*. Praha 2021, s. 95–171.
14. CHAISTY, P. – WHITEFIELD, S.: Putin's Nationalism Problem. [online: < [Putin's Nationalism Problem \(e-ir.info\)](https://doi.org/10.1080/13600820903432027) >, cit. 2024-01-03].
15. JANMAAT, J. G. – PIATTOEVA, N.: Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. *Comparative Education*, 2007, roč. 43, č. 4. [online: < <https://doi.org/10.1080/03050060701611920> >, cit. 12-26-2023], s. 527–552.
16. JANMAAT, J. G.: Ethnic and Civic Conceptions of the Nation in Ukraine's History Textbooks. *European Education*, 2014, roč. 37, č. 3. [online: < <https://doi.org/10.1080/10564934.2005.11042394> > cit. 2023-12-29], s. 20–37.
17. JANMAAT, J. G.: The Nation in Ukraine's History Textbooks: A Civic Ethnic or Cultural Cast. *Educate* ~, 2006, č. 4. [online: < https://www.researchgate.net/publication/26598078_The_Nation_in_Ukraine's_History_Textbooks_A_Civic_Ethnic_or_Cultural_Cast >, cit. 2023-12-29], s. 7–15.
18. KAPLAN, V.: History Teaching in Post-Soviet Russia: Coping with Antithetical Traditions. In: EKLOF, B. – HOLMES, L. E. a kol. (eds.): *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. Londýn 2005, s. 247–272.
19. KAPLAN, V.: The Vicissitudes of Socialism in Russian History Textbooks. *History and Memory*, 2009, roč. 21, č. 2. [online: < <https://www.jstor.org/stable/10.2979/his.2009.21.2.83> >, cit. 2024-01-02], s. 83–109.
20. KASIANOV, G.: Common Past, Different Visions: The Ukrainian-Russian Encounters Over School History Textbooks 1990s-2010s'. *Bildung und Erziehung* 75. Jg, 2022. [online: < <https://www.vr-elibrary.de/doi/10.13109/buer.2022.75.2.145> >, cit. 2023-12-29], s. 146–163.

21. KAZLAUSKAITE, R.: *Common Past, Divided Memories: Historical Memory of the Polish Minority Members in Lithuania*. Diplomová práce. Helsinky 2011. [online: < <https://helda.helsinki.fi/items/2221f60c-0c7e-4a3d-a203-d48dbe2e1f72> >, cit. 2019-12-17].
22. KHAPAEVA, D.: Triumphant Memory of the Perpetrators: Putin's Politics of re-Stalinization. *Communist and Post-Communist Studies*, 2016, roč. 49, č. 1. [online: < <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2015.12.007> >, cit. 2024-01-03], s. 61–73.
23. KLYMENKO, L.: The Holodomor Law and National Trauma Construction in Ukraine. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 2016, roč. 58, č. 4. [online: < https://www.researchgate.net/publication/309225252_The_Holodomor_law_and_national_trauma_construction_in_Ukraine >, cit. 2023-12-27], s. 1–21.
24. KOPOSOV, N.: „The Only Possible Ideology“: Nationalizing History in Putin's Russia. *Journal of Genocide Research*, 2022, roč. 24, č. 2. [online: < <https://doi.org/10.1080/14623528.2021.1968148> >, cit. 2024-01-08], s. 205–215.
25. KOPOSOV, N.: *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge 2018.
26. KOROSTELINA, K.: Shaping Unpredictable Past: National Identity and History Education in Ukraine. *National Identities*, 2011, roč. 13, č. 1. [online: < <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14608944.2010.508817> >, cit. 2023-12-29], s. 1–16.
27. KOROSTELINA, K.: War of Textbooks. History Education in Russia and Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 2010, roč. 42, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/229186986_War_of_textbooks_History_education_in_Russia_and_Ukraine >, cit. 2023-12-29], s. 129–137.
28. KUBIŠOVÁ, Z.: Kolektivní paměť a národní identita. In: MASLOWSKI, N. – ŠUBRT, J.: *Kolektivní paměť: k historickým otázkám*. Praha 2014, s. 82–113.
29. KURBAK, M.: „Living the Last Chapter of History“: Anxiety as a Force for Rewriting History Textbooks in Putin's Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2023, roč. 2, č. 4. [online: < <https://www.cambridge.org/core/journals/memory-mind-and-media/article/living-the-last-chapter-of-history-anxiety-as-a-force-for-rewriting-history-textbooks-in-putins-russia-and-before/06500274E20264294DEC7F4BBAB19089> >, cit. 2024-01-09], s. 1–17.

30. KUTSYURUBA, B.: Education in the Period of Post–Soviet Transition in Ukraine. *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization*, 2011, roč. 19, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/236734804_Education_in_the_period_of_post-Soviet_transition_in_Ukraine >, cit. 12-26-2023], s. 287–309.
31. KUZIO, T.: The Nation Building Project in Ukraine and Identity: Toward a Consensus. In: D’ANIERI, P. – KUZIO, T. (eds.): *Dilemmas of State-Led Nation Building in Ukraine*. Westport 2002, s. 9–29.
32. LEVINTOVA, E.: Past imperfect: The Construction of History in the School Curriculum and Mass Media in Post-Communist Russia and Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 2010, roč. 43, č. 2. [online: < <https://www.jstor.org/stable/48609750> >, cit. 2023-12-29], s. 125–127.
33. LEWIS, D. G.: *Russia’s New Authoritarianism. Putin and the Politics of Order*. Edinburgh 2020.
34. MALINOVA, O.: Constructing the „Usable Past“: the Evolution of the Official Historical Narrative in Post-Soviet Russia. In: BERSAND, N. – TORQUIST-PLEWA, B.: *Cultural and Political Imaginaries in Putin’s Russia*. Boston 2018, s. 85–105.
35. MALINOVA, O.: Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin’s Regime. *Problems of Post-Communism*, 2020, roč. 68, č. 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/341807173_Framing_the_Collective_Memory_of_the_1990s_as_a_Legitimation_Tool_for_Putin's_Regime >, cit. 2024-02-12], s. 1–13.
36. MARPLES, D. R.: *Heroes and Villians. Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapešť 2007.
37. MILLER, A.: *Russia and Europe in Memory Wars*. Oslo 2020. [online: < <https://www.jstor.org/stable/resrep25762.4> >, cit. 2024-01-10].
38. MOSKWA, D.: How to Profit from Education in Russia. *New Eastern Europe*, 2019, roč. 1, č. 35. [online: < https://www.academia.edu/39949308/HOW_TO_PROFIT_FROM_EDUCATION_IN_RUSSIA >, cit. 2024-02-05].
39. MOSKWA, D.: Russia: An Incessant Battle for Education. *Historia i Polityka*, 2018, č. 33. [online: < https://www.academia.edu/36828649/RUSSIA_AN_INCESSANT_BATTLE_FOR_EDUCATION >, cit. 12-12-2020], s. 33–46.

40. MOTYL, A. J.: *Dilemmas of Independence. Ukraine after Totalitarianism*. New York 1993.
41. NELSON, T. H.: History as Ideology: the Portrayal of Stalinism and the Great Patriotic War in Contemporary Russian High School Textbooks. *Post-Soviet Affairs*, 2015, roč. 31, č. 1. [online: < <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1060586X.2014.942542> >, cit. 2024-02-04], s. 37–65.
42. PETERSSON, B.: The Eternal Great Power Meets the Reccuring Times of Troubles: Twin Political Myths in Contemporary Russian Politics. *European Studies*, 2013, č. 30, s. 301–326.
43. PINKAS, J.: Identity v dějepisné výuce. In: PAŽOUT, J. – PORTMANN, K. (eds.): „Nechtění“ spoluobčané. Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1948-1989. Praha 2018, s. 86–94.
44. PLOKHY, S.: *Ukraine and Russia. Representations of the Past*. Toronto 2008.
45. POMERANTSEV, P.: *Nic není pravda a všechno je možné: surreálné srdce nového Ruska*. Praha 2016.
46. POPSON, N.: The Ukrainian History Textbook: Introducing Children to the “Ukrainian Nation”. *Nationalities Papers*, 2001, roč. 29, č. 2.. [online: < https://www.researchgate.net/publication/233437663_The_Ukrainian_History_Textbook_Introducing_Children_to_the_'Ukrainian_Nation' >, cit. 2023-12-29], s. 325–350.
47. PORTNOV, A. – PORTNOVA, T. a kol.: Whose Language Do We Speak? Some Reflections on the Master Narrative of Ukrainian History Writing. *Ab Imperio*, 2020, č. 4. [online: < https://www.academia.edu/45671067/Whose_Language_Do_We_Speak_Some_Reflections_on_the_Master_Narrative_of_Ukrainian_History_Writing >, cit. 2023-12-27], s. 88–129.
48. POTAPOVA, N.: Normativity in Russian History Education: Political Patterns and National History Textbooks. *Journal of Social Science Education*, 2015, roč. 14, č. 1. [online: < <https://www.jsse.org/index.php/jsse/article/view/734/794> . >, cit. 2020-12-28], s 47–55.
49. PROKOPJUKOVÁ, J.: *Dekomunizační zákony a jejich implementace na Ukrajině od roku 2015 do současnosti*. Bakalářská práce, vedoucí Šír, Jan. Praha 2021.

50. RIABCHUK, M.: Culture and Cultural Politics in Ukraine: A Postcolonial Perspective. In: D'ANIERI, P. – KUZIO, T. (eds.): *Dilemmas of State-Led Nation Building in Ukraine*. Westport 2002, s. 47–71.
51. RICOEUR, P.: *Čas a vyprávění I*. Praha 2000.
52. ROBINSON, N.: Putin and the Incompleteness of Putinism. *Russian Politics*, 2020, č. 5. [online: < https://www.researchgate.net/publication/343978914_Putin_and_the_Incompleteness_of_Putinism >, cit. 2024-01-08], s. 283–300.
53. RODGERS, P. W.: *Nation, Region and History in Post-Communist Transitions. Identity Politics in Ukraine, 1991-2006*. Stuttgart 2008.
54. SAINT-LAURENT, C. de.: Thinking through Time: From Collective Memories to Collective Futures. In: SAINT-LAURENT, C. de – OBRADOVIC, S.: *Imagining Collective Futures. Perspectives from Social, Cultural and Political Psychology*. Palgrave Macmillan 2018. [online: < https://www.researchgate.net/publication/317012665_Thinking_Through_Time_From_Collective_Memories_to_Collective_Futures >, cit. 2024-01-08], s. 59–81.
55. SAKWA, R.: *Frontline Ukraine. Crisis on the Borderlands*. Bloomsbury 2016.
56. SANINA, A.: The Routinisation of Conservatism. Key Stakeholders of Patriotic Education in Contemporary Russia. In: MIKLÓSSY, K. – KANGASPURO, M.: *Conservatism and Memory Politics in Russia and Eastern Europe*. Londýn 2021, s. 215–230.
57. SHARAFUTDINOVA, G.: *The Red Mirror. Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*. Oxford 2020.
58. SHERLOCK, T.: *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York 2007.
59. SHRNIRELMAN, V.: Stigmatized by History or by Historians? The Peoples of Russia in School History Textbooks. *History and Memory*, 2009, roč. 21, č. 2. [online: < <https://www.jstor.org/stable/10.2979/his.2009.21.2.110> >, cit. 2024-01-02], s. 110–149.
60. SMITH, K. E.: *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York 2002.
61. SNIEGOŇ, T.: *Putino Rusko a jeho útok na Ukrajinu – cesty do katastrofy*. Přednáška proběhla na budově FF UK 22.11.2023.
62. SNYDER, T.: *Cesta k nsvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha 2019.
63. SOROKIN, V. G.: *Cukrový Kreml*. Praha 2023.

64. SVOBODA, K.: Šeď Putinovy historické politiky. *Acta universitatis Carolinae studia territorialia*, 2014, č. 1-2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/331990294_SED_PUTINOVY_HISTORIC_KE_POLITIKY >, cit. 12-06-2020], s. 49–68.
65. ŠOLLE, C.: *Pojetí sovětského období v ruských učebnicích dějepisu po roce 2000*. Bakalářská práce, vedoucí Příhoda, Marek. Praha 2021.
66. ŠOLLE, C.: Vzdělávací politika Ruské federace v oblasti dějepisné výuky a sovětské období v ruských učebnicích dějepisu po roce 2000. *Novaja Rusistika*, 2023, roč. 16, č. 1, s. 31–43.
67. ŠUBRT, J. – PREIFEROVÁ, Š.: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*, 2010, č. 1. [online: < https://www.researchgate.net/publication/320314648_Kolektivni_pamet_jako_predmet_historicko-sociologickeho_badani >, cit. 2019-14-17], s. 9-30.
68. TALEB, N. N.: *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha 2011.
69. VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost*. Praha 2000.
70. VOLODINA, T.: Teaching History in Russia after the Collapse of the USSR. *The History Teacher*, 2005, roč. 38, č. 2. [online: < https://www.researchgate.net/publication/273231809_Teaching_History_in_Russia_after_the_Collapse_of_the_USSR >, cit. 2020-10-12], s. 179–188.
71. VON HAGEN, M.: Does Ukraine Have a History? *Slavic Review*, 1995, roč. 54, č. 3. [online: < <https://www.jstor.org/stable/2501741?origin=JSTOR-pdf> >, cit. 2023-12-29], s. 658–673.
72. WEISS-WENDT, A.: *Putin's Russia and the Falsification of History*. Londýn 2021.
73. WHITE, H.: *Tropika diskurzu: kulturně kritické eseje*. Praha 2010.
74. WILSON, A.: Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities. *Nations and Nationalism*, 2002, roč. 1, č. 8. [online: < https://shron1.chtyvo.org.ua/Andrew_Wilson/Elements_of_a_theory_of_Ukrainian_ethno-national_identities_en.pdf?PHPSESSID=ds1rs05h619nnbn0prmvh6h3b3 >, cit. 2023-12-16], s. 31–54.
75. WILSON, A.: *Ukraine Crisis. What It Means for the West*. Yale 2014.
76. YEKELCHY, S.: *Ukraine. Birth od Modern Nation*. Oxford 2007.
77. YEKELCHYK, S.: Bridging the Past and the Future: Ukrainian History Writing Since Independence. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 2011, roč.

- 53, č. 2/4. [online: < <https://www.jstor.org/stable/41708357> >, cit. 2023-12-29], s. 559–573.
78. АЛЕКСЕЕВ, А. Н.: Патриотизм как национальная идея. *Наука. Общество. Оборона*, 2017, роç. 11, č. 2. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/patriotizm-kak-natsionalnaya-ideya-1/viewer> >, cit. 2024-01-09].
79. АНДРІЯШ, Т.: Сучасні підручники з історії України. Основні етапи становлення. *Діалог: медіа-студії*, 2009, č. 8. [online: < <http://dms.onu.edu.ua/article/view/178267/178278> >, cit. 2023-12-29], s. 242–249.
80. ВЯЗЕМСКИЙ, Е. Е.: Образовательная политика постсоветской России и реформа общего исторического образования. *Проблемы современного образования*, 2013, č. 20. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-politika-postsovetskoy-rossii-i-reforma-obshchego-istoricheskogo-obrazovaniya> >, cit. 2020-10-12], s. 5–26.
81. ГРИЦАК, Я.: Як викладати історію України після 1991 року? In: ГРИЦАК, Я.: *Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад*. Київ 2011, s. 17–32.
82. ГУЗЬ, Е.: Школьный учебник по истории в условиях трансформации государственной образовательной политики рубежа XX-XXI вв. *Постсоветский материк*, 2019, č. 1, svazek 21. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnyy-uchebnik-po-istorii-v-usloviyah-transformatsii-gosudarstvennoy-obrazovatelnoy-politiki-rubezha-xx-xxi-vv> >, cit. 2022-07-26], s. 111–121.
83. ДВОРНИЧЕНКО, А. Ю.: Смута как фактор российской истории. *Вестник Санкт-Петербургского университета. История*, 2018, č. 3. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/smuta-kak-faktor-rossiyskoy-istorii> >, cit. 2024-04-08], s. 677–701.
84. ДРАЧ, О.: Шкільні підручники з історії України в контексті євроінтеграційного поступу держави. In: *Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, присвяченої 20-ти річчю інституту (м. Луцьк, 21–22 травня 2020 року)*. Луцьк 2020. [online: < https://eprints.cdu.edu.ua/4355/1/drach_chkilni_pidruchniki_tezy.pdf >, cit. 2024-04-08], s. 39–41.
85. ЗЯКУН, А. І.: Формування національної концепції шкільної історичної освіти в перше десятиліття незалежності України. *Сумська старовина*, 2005, č. 6-7. [online: < <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream->

- download/123456789/55065/5/Ziakun_Formuvannia_natsionalnoi_kontseptsii.pdf;jse_ssessionid=377A50BAD0DF82F1BEC459A8DF2326A1 >, cit. 18.09.2023], s. 133–144.
86. ІГНАТЕНКО, Н. – МОСКАЛЮК, М.: Історична освіта у дискурсі еволюції державної політики України кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2022, ро́. 37, є. 1. [online: < <https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/download/577/400> >, cit. 2023-12-29], s. 135–149.
87. КОСТЮЧЕНКО, И. Ю.: Модернизация гуманитарного образования в условиях перестройки. *Государственное управление, Электронный вестник*, 2012, є. 34. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-gumanitarnogo-obrazovaniya-v-usloviyah-perestroyki> >, cit. 2020-11-09], s. 1–26.
88. ЛЕВИНТОВА, Е. М. – БАТТЕРФИЛЬД, Дж.: Как формируется история и отношение к ней: школьные учебники о новейшей отечественной истории. *Вестник общего мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*, 2009, є. 3. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/kak-formiruetsya-istoriya-i-otnoshenie-k-ney-shkolnye-uchebniki-o-noveyshey-rossiyskoy-istorii> >, cit. 2024-01-02], s. 103–114.
89. МАРТИНЧУК, І.: Концепція школьного підручника з історії: Пошуки і досягнення. *Історичні і політологічні дослідження*, 2018. [online: < <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/5148> >, cit. 2023-12-29], s. 286–290.
90. МИЛЛЕР, А. И.: Роль экспертных сообществ в политике памяти. *Полития*, 2013, є. 4. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-ekspertnyh-soobschestv-v-politike-pamyati-v-rossii> >], s. 114–126.
91. ПАРАХІНА, М. Б.: Діяльність українсько-російської комісії істориків та спроби написання спільного підручника з історії: досвід історичних зв'язків. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*, 2016, є. 15. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/diyalnist-ukrayinsko-rosiyskoyi-komisiyi-istorikiv-ta-sprobi-napisannya-spilnogo-pidruchnika-z-istoriyi-dosvid-istorichnih-zv> >, cit. 2023-12-29], s. 73–82.
92. СТРАДЛІНГ, Р.: Шкільна суспільствознавча освіта в Україні: 20 років трансформації. [online: < http://histlab.edukit.kiev.ua/nashi_publicacii/statti/shkiljna_suspiljstvoznavcha_osvita_v_ukraini_20_rokiv_transformacii/shkiljna_suspiljstvoznavcha_osvita_v_ukraini_20_rokiv_transformacii_2_prodozhennya/ >, cit. 2023-12-28].

93. СУСЛОВ, А. Б. – ШУЙСКАЯ, Е. В.: Российская история XXI века в зеркале школьных учебников истории. *Вестн. Перм. ун-та. Сер. История*, 2021, № 4. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-istoriya-xxi-veka-v-zerkale-shkolnyh-uchebnikov-istorii> >, cit. 2024-03-04], s. 56–68.
94. СУСЛОВ, А. Б. – ШУЙСКАЯ, Е. В.: Школьные учебники о демократическом транзите в России в 1990-е гг. *Вестн. Перм. ун-та. Сер. История*, 2021, № 4. [online: < <https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnye-uchebniki-o-demokraticheskom-tranzite-v-rossii-v-1990-e-gg> >, cit. 2024-03-04], s. 68–72.
95. ТЕРНО, С. – ТУРЧЕНКО, Г.: Антиукраїнська політика в історичній освіті України за міністра Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.). *Eminak*, 2023, № 3. [online: < https://www.researchgate.net/publication/375621767_Antiukrainska_politika_v_istoricnij_osviti_Ukraini_za_ministra_D_Tabacnika_2010_-_pocatok_2014_rr >, cit. 2023-12-29], s. 239–254.
96. ТОМАЧЕНКО, О. В.: *Політика України в галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 рр.)*. Луцк 2015, s. 5–120.
97. ТОМАЧЕНКО, О. В.: Українські шкільні підручники 1990-2009 рр. з історії: здобутки і проблеми написання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2012, № 34. [online: < <https://old.istznu.org/page/issues/34/tomachenko.pdf> >, cit. 2023-12-29], s. 134–139.
98. ТУРЧЕНКО, Ф.: *Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника*. Київ 2016.
99. ЧАПКОВСКИЙ, Ф.: Учебник истории и идеологический дефицит. *Pro et Contra*, 2011, № 1-2. [online: < https://carnegieendowment.org/files/ProetContra_51_117-133_all.pdf >, cit. 2023-13-01], s. 117–133.
100. ЧУПРІЙ, Л.: Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті. *Політичний менеджмент*, 2011, № 4. [online: < http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_4_5 >, cit. 2023-12-29], s. 18–26.
101. ШУЛЬМАН: Россия — это ГДР 70-х. Скреплы, Новый год, 9 Мая. Путин и его фиксация. Патрушев и политбюро. [online: < <https://www.youtube.com/watch?v=Mo0niTkqtJU&t=2005s> >]. час 18:11.

